

йосевна издања

Главни и одговорни уредник
ДЕЈАН МАСТИЛОВИЋ

Рецензенти:

доц. др МИЛОШ КОВИЋ

доц. др ЈОВО БАКИЋ

МИЛОШ ВОЈИНОВИЋ

ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ
МЛАДЕ БОСНЕ

„Филип Вишњић“
Београд, 2015.

*Родитељима,
у знак захвалности
за вечну подршку*

Sarajevski List Сарајевски лист

Izdati svaki dan osim nedjelje i blagdana.

— Za jednu godinu 100 k. —

— Za šest mjeseci 60 k. —

— Za tri mjeseca 30 k. —

— Za jedan mjesec 10 k. —

— Cijena pojedinačnog broja 10 halera.

Preplatiti za Bosnu i Hercegovinu:

— na četiri godine 60 k., na tri godine 45 k., na godinu 30 k. —

Preplatiti izvan Bosne i Hercegovine:

— na četiri godine 70 k., na tri godine 55 k., na godinu 35 k. —

— U Bosni na dostavu u kuće i krone na četiri godine više.

Preplatiti za Bosnu i Hercegovinu:

— na četiri godine 60 k., na tri godine 45 k., na godinu 30 k. —

Preplatiti izvan Bosne i Hercegovine:

— na četiri godine 70 k., na tri godine 55 k., na godinu 35 k. —

— U Sarajevu na dostavu u kuću i krone na četiri godine više.

Iskazan svaki dan osim nedjelje i blagdana.

— Za jednu godinu 100 k. —

— Za šest mjeseci 60 k. —

— Za tri mjeseca 30 k. —

— Za jedan mjesec 10 k. —

— Cijena pojedinačnog broja 10 halera.

Dobro nam došao!

Generalni nadzornik cjelokupne austro-ugarske vojske prijestolonasljednik nadvojvoda Frano Ferdinand dolazi danas u Bosnu i Hercegovinu.

Ovu priliku narod Bosne i Hercegovine radosno hvata, da što srdačnije, da što oduševljenije pozdravi u Visokom posjetniku odvjetka habshurške slavno vladajuće kuće i budućega nosioca carske i kraljevske krune monarhije Habshurke.

Nadvojvoda prijestolonasljednik Frano Ferdinand ovo po drugi put dolazi u ove zemlje. Prvi put ih je počastio Svojom Visokom posjetom godine 1906. a drugi put sada. I ovoga puta narod Ga ovih zemalja dočekuje najradosnijeg srca, štijući u Njemu člana vladajuće dinastije i svoga budućega vladara i cijeneći Njegovu plemenitost, muževni značaj, Njegove bogate duševne darove i široko obrazovanje, zauzetost za sve lijepo i plemenito. Budućega nosioca moćne vladajuće krune rese sve vrline, kojima mora da se ističe onaj, koga je Providnost namijenila da bude ocem, gospodarom i vodom milijunima i milijunima podanika.

Između prve i druge posjete nastale su velike promjene u Bosni i Hercegovini. A prije stalni položaj postao je određeni, a inauguriranje zemaljskoga ustava označije novi period u gospodarstvenom i kulturnom razvoju ovih od davnina kulturnih zemalja, koje su napokon dočekale davno željeni čas, da na suncu mira proključe i da donesu najbrižnije plodove one prirodne sposobnosti naroda, koje mogu nesmetano da se razvijaju pod okriljem i mudrom vladom danas već sijedoga, al' duhom i voljom uvijek mladenački svježega vladara.

Svestrani napredak ovih zemalja dokazom je, kako njima bržno i očinski vlada Njegovo Veličanstvo te da je njihov daljnji razvoj i procvat trajno omogućen i osiguran u sklopu velike i moćne monarhije. Zezto Habshurka jasno je je njihove sreće i budućnosti.

Prijestolonasljednik nadvojvoda Frano Ferdinand budnim okom prati ovaj razvoj Bosne i Hercegovine, i On im dolazi u posjete ne samo po dužnosti, već i za to, što ih je srcem zavolio. Da to i vidno dokaže, dolazi ovamo ne sam, već sa Svojom prejasnom suprugom vojvočkinjom suprugom.

Narod Bosne i Hercegovine visoko cijeni značaj te posjete i jedva je očekivao sretni čas, kada će u svojoj sredini vidjeti i gledati budućega nosioca Habshurške krune.

Toj radosti svojoj narod će i tada i sada izraziti, ali ti svi iskazi ne će ni iz daleka moći u pravoj mjeri da prikažu onu ljubav

i privrženost, što je narod goji prama prijestolonasljedniku, niti onu radost, što je osjećaj povodom Njegovoga dolaska. Ime Franje Ferdinanda je duboko usječeno u srcima naroda kako ostalih, tako i ovih zemalja monarhije Habshurke. Jest, to je dokaz duboko uvriježene dinastičke neuhajljive ljubavi i privrženosti, koja resi i narod Bosne i Hercegovine, koja resi i narod Austrije i Ugarske. To nam je narod sa prejasnom dinastijom.

Ime Njegove carske i kraljevske Visosti prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda usječeno je u srca naroda i radi svih onih vrline, kojima se On odlikuje. Sam visoko spremam vojnika špartanac savjesno vrši svoje dužnosti, strogo prama sebi, do skrajnosti suzdržljiv, daje svjetlost primjeru i drugima, kakovi moraju da budu. Uvažuje i njezin suprug i otac. Obogaćen prirodnim darovima a čvrsta značajka postigao je opretno obrazovanje — i On, danas u pedesetoj godini radom i pripremanu ispunjenoga života, i po tim svojim vrlinama uživa kako istaknuću ljubav i privrženost naroda austro-ugarske monarhije, tako i visoko štovanje obrakrenjih glava i ostalih naroda.

Rodstven je dan, kada u svojoj sredini gledamo predličnoga člana sretno vladajuće dinastije, nadvojvodu i prijestolonasljednika sa Njegovom prejasnom vojvočkinjom suprugom.

Jeka radosti i veselja razljuje, se Bosnom i Hercegovinom, i narod se sprema, da upotrijebi sretnu zgodu, da svojim dinastičkim patriotskim osjećajima dade vidna izraza.

Na svakom koraku susrećate nadvojvodu prijestolonasljednika toplu ljubav i najiskreniju narodnu osjećaj, a da će sam biti vidok narodnoga oduševljenja i privrženosti, narodne odanosti i ljubavi prama Previšnjem prijestolju i čitavom vladalackom domu, s kojim mu je na vijeku sretno vezan dobar i des i budućnost. Narod Bosne i Hercegovine je i, jošada u raznim prigodama davao odošaka tim svojim osjećajima i uvjerenja, pa će ga dati i sada, veselo i sretan što oči u oči može vidjeti člana vladajućega doma.

I ovom Mu zgodom ču narod Bosne i Hercegovine bez razlike srcem, punim radosti i oduševljenja, kliču najodlučnije:

Dobro i sretno nam došao, nadvojvodo prijestolonasljedniče!

Sarajevski list, četvrtak 25. jun 1914. godine.

САДРЖАЈ:

Поглед на Младу Босну и Први светски рат: политика и историјско тумачење	9
Увод	9
Промена контекста и промена тумачења: Адолф Хитлер и Мирослав Крлежа	17
Промена контекста и промена тумачења: две генерације југословенских комуниста	25
Промена на крају XX века	44
Закључак	55
Напомена о изворима	59
Шта је Млада Босна?	63
Друштвена историја Младе Босне	69
Порекло револуционара	69
Школовање омладине	77
Млада Босна и литература	88
Формативне године Младе Босне: Босна и Херцеговина од Анексије до Изнимних мера	97
Карактер аустроугарске власти у Босни и Херцеговини	97
Анексија и омладина	111
Балкански ратови и омладина	116
Углед Краљевине Србије: стварање идеје Пијемонта	127
Нова генерација	139
Теоријски оквир	139
Самосвест нове генерације:	145
Отпор према политици старијег нараштаја	148
Нова књижевност	152

Воља и акција	160
Нови методи	169
Југословенство и нови национализам	173
Од напредне ка националној омладини	183
Политички циљеви Младе Босне	189
Национална држава	189
Револуција	196
Подизање духова	201
Библиотека Младе Босне	209
Национална идеја и схватање суверенитета	209
Ђузепе Мацини и италијански узор	211
Немачки узор	215
Француски узор	217
Суверенитет	220
Право на побуну	227
Филозофски корени воље и акције	235
Место образовања у политичкој борби	244
Директна акција, жртвовање и атентат	251
Закључак	269
Прилози	297
Прва редакција Општег Програма за оmlадински клуб Народно уједињење	297
Осветник, „Смрт једног хероја“	302
Владимир Иванов – Београд, „Онима који долазе“	317
Фотографије	323
Списак извора и литературе	365
Индекс имена	375

ПОГЛЕД НА МЛАДУ БОСНУ И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ: ПОЛИТИКА И ИСТОРИЈСКО ТУМАЧЕЊЕ ¹

„Можда сва трагика херојства и јест у томе: не у кратком болу и ослободилачкој смрти колико у том што херој, прешавши својим делом ону кобну линију која га дели од обичних људи свагдањег реда ствари, остаје сам, нема рода ни пријатеља, губи сваку личну ознаку и постаје оно што нараштаји желе и онакав каквим га времена учине“.²

Иво Андрић

Увод

Млада Босна представља једну од оних историјских тема које изазивају опречне закључке. Едвард Саид је приметио да није свако знање исто, указао је да постоји „чисто“ и „политичко“ знање. Приметио је да постоје

1 Ова књига представља допуњен мастер рад *Ог Маџинија до Кројојкина: Политички узори Младе Босне*, који је под менторством професора Милоша Ковића одбрањен у јуну 2014. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Професору Јови Бакићу, члану комисије пред којом је рад одбрањен, дугујем захвалност за бројне критике које су ову књигу училе квалитетнијом. На бројним саветима захвалан сам др Душану Батаковићу и Вељку Станићу, који су рукопис пажљиво прочитали и упутили бројне сугестије. Највећу захвалност дугујем ментору професору Милошу Ковићу, који је од самог почетка истраживања био незамењив саветник и критичар и захваљујући коме је ова књига добила свој коначни облик. За све изнете ставове одговорност сноси искључиво аутор.

2 I. Andrić, „U ulici Danila Plića“, у: *Staze, lica, predeli*, Sarajevo 1976, 146.

области „високог напона“, области истраживања које су повезане са актуелним политичким питањима. Није исто писати о Шекспиру и економији СССР-а, забележио је Саид током Хладног рата.³ Питање узрока Првог светског рата пример је *par excellence* колико Саидова идеја има основа. Одговор на питање ко је одговоран за избијање највећег сукоба који је свет до тада видео не би представљао само допринос научном знању, већ би и омогућио да се укаже на кривца за сукоб који је однео више од десет милиона војника и још увек неутврђен број цивила, а чије последице многи виде и у успону тоталитарних режима у СССР-у и у Хитлеровој Немачкој.

Након Другог светског рата, у време када се Немачка борила да се отараси нацистичке прошлости и да је представи као дисконтинуитет у сопственој историји, историчар Фриц Фишер изнео је тезе које су указивале на континуитете у немачкој политици. Тврдио је да је иста агресивна политика немачког војног, политичког и економског врха била кривац, не само за Други, већ и за Први светски рат, што је био преседан у немачкој науци. У складу са значајем које је ово питање имало за немачко друштво након Холокауста, реакције Фишерових противника нису биле само академске критике. Поједини историчари су покушавали да спрече путовања на којима је Фишер представљао своје књиге и идеје, док је влада Конрада Аденауера, који се залагао за нову, европску идеологију немачке нације,⁴ сматрала да

3 E. Said, *Orijentalizam*, Beograd 2008, 19.

4 У. Фревет, „Нације, национализам“, у: *Историја – лексикон појмова*, приредио: Р. Ван Дилмен, Београд 2010, 252.

Фишерови аргументи никако не иду у корист будућем уједињењу Немачке.⁵ Од историчара је очекивано да мисле о будућности Немачке.

ФишEROVA контроверза, како је позната ова епизода западнонемачке историје, прави је пример како политичко опредељење сужава „прихватљиви“ спектар историјског тумачења. Уколико се поведемо оваквом логиком, приморани смо да закључимо да садашњост и будућност легитимно диктирају поглед на прошлост, што је са становишта науке неодбрањива позиција. Међутим, чини се оправданим анализирати наратив о Сарајевском атентату, при том претпостављајући да Аденауерова влада са оваквим мишљењем није била усамљена. Покушаћемо да покажемо да је британски историчар Квентин Скинер био у праву када је приметио да при анализи текстова треба бити свестан да постоји каузална веза између узрока због којих се људи одлучују на делање и правца друштвеног или политичког ангажмана који прихватају.⁶

Како је приметио Франсоа Фире у *Радионици историје*, догађај је сам за себе несхватљив. Догађај је попут камичка на плажи, без значења. Да би догађај стекао значење потребно је да га укључимо у сплет других догађаја у односу на које ће добити смисао.⁷ Контекст за разумевање наратива и промене наратива о Сарајевском атентату нуди европска историја XX века,

5 A. Mombauer, *The Origins of the First World War – Controversies and Consensus*, London 2002, 140-142.

6 Q. Skinner, *Visions of Politics – Vol. I Regarding Method*, Cambridge 2002, 147.

7 Ф. Фире, *Радионица историје*, Сремски Карловци 1994, 96.

нестанак Двојне монархије и стварање, живот и крах Југославије. Како Фире тврди, догађај добија значење на основу свог положаја на оси приповести.⁸ Неколико испалених хитаца из Принциповог пиштоља Браунинг нису поделили судбину свих оних заборављених метака испалених на војним маневрима у околини Сарајева којима је тих дана командовао генерални инспектор аустроугарске војске, Франц Фердинанд. Њихов симболички звук наставио је да одзвања дуго. Деценије су пролазиле, нове генерације су настајале и нове политике су се појављивале, али Сарајевски атентат је остајао актуелан.

Пуцањ на престолонаследника Франца Фердинада постао је много више од онога што су атентатори очекивали. Атентат није постао само освета, речима Гаврила Принципа: „што народ трпи, што га сматрају стоком, што је потпуно осиротио“.⁹ Оно што се десило након Сарајевског атентата, симболички је повезало неколицину средњошколаца и студената из Босне и Херцеговине са Првим светским ратом, али посебно са његовим последицама, нестанком Двојне монархије и стварањем Југославије. Млада Босна стоји на почетку оне епохе светске историје коју је Ерик Хобсбаум назвао „добом екстрема“¹⁰. Може се рећи и да Принципови пуцњи означавају почетак XX века. То је учинило Сарајевски атентат

8 *Исџо*.

9 *Сарајевски атентат* – изворне сџенографске делешке са главне расјраве џројив Гаврила Принципа и друјова, ур: В. Богићевић, Сарајево 1954, 72.

10 E. Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991*, London 1994.

изузетно погодном референтном тачком у односу на коју се могу позиционирати различите идеолошке опције.

Злоупотреба чињеница које су се тичале Сарајевског атентата започела је непосредно након убиства престолонаследника Франца Фердинанда. У Ултиматуму који је Аустро-Угарска упутила Краљевини Србији, српска влада је оптужена да је била упозната са свим субверзивним делатностима усмереним против Двојне монархије.¹¹ Чињеница да је званична аустријска истрага у јулу 1914. године утврдила да не постоје докази који указују на повезаност српске владе са атентатом,¹² није

11 Document No. 180. у: *The Origins of the First World War – Diplomatic and Military Documents*, Ed. A. Mombauer, Manchester 2013.

12 *Diplomatische Aktenstücke Zur Vorgeschichte Des Krieg 1914*, Wien 1919, 52. Фридрих Визнер, који је из Беча послат у Сарајево по доказе о учествовању српске владе у припреми атентата, у свом извештају министру спољних послова Леополду Берхтолду је написао: „Не постоји ништа што доказује или барем изазива сумњу да је српска влада подстакла злочин, његову припрему или набавку оружја. Напротив, постоје разлози да верујемо да то у целости не долази у обзир“. *Österreich-Ungarns Aussenpolitik: von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*, VIII 10252/53. У својој докторској тези Бригита Шагерл истиче да треба узети у обзир два Визнерова телеграма које је послао један за другим, а не само реченицу о непостојању доказа о умешаности српске владе, тврдећи да је ова реченица ван контекста коришћена како би се указало на ратну кривицу Монархије. В. Schagerl, *Im Dienst eines Staates, den es nicht mehr geben sollte, nicht mehr gab, nicht mehr geben durfte. Friedrich Ritter von Wiesner: Diplomat, Legitimist und NS-Verfolgter*, докторски рад у рукопису, 48-51. Међутим, чак и ако се узме у обзир и први и други Визнеров телеграм, који су у целости објављени у збирци *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, његов извештај по питању евентуалне умешаности Српске владе остаје непромењен. Ову епизоду описао је у својим сећањима и Лео Пфефер, истражни судија у Сарајеву. Пфефер сведочи како

спречила аустријске дипломате да тврде супротно, јер је за њих атентат био „поклон бога Марса“.¹³

Политички циљеви захтевали су од Аустрије да представи атентаторе као агенте Краљевине Србије. Како би веза са Србијом била још уверљивија, било је потребно да и сви атентатори буду Срби. Као проблематична чињеница за Беч показало се то што се на списку саучесника налазио један Хрват и један муслиман, што је решено тако што је име Иве Крањчевића у саопштењу суда промењено, он је постао Милан Крањчевић, док је Мухамед Мехмедбашић побегао. По претпоставци истражног судије Пфефера, аустријске власти су Мехмедбашићу дозволиле да побегне како се његово име не би

га је 13. јула 1914. године, десет дана пре слања Ултиматума, посетио високи чиновник заједничког министарства спољних послова у Бечу, Визнер, који је посебно био заинтересован за умешаност званичне Србије. Пфефер је одговорио да нема доказа о умешаности званичне Србије. L. Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938, 98-99.

13 N. Stone, *Europe Transformed 1878-1918*, London 1999, 246. Како се види из писама председника угарске владе Иштвана Тисе, аустроугарске власти су након атентата покренуле подухват како би се прикупили сви постојећи докази који су указивали на умешаност владе Краљевине Србије у Сарајевски атентат. *Count Stephen Tisza: Prime Minister of Hungary – Letters*, New York 1991, 7. Једно важно, и до сада у науци недовољно примећено, сведочење оставио је гроф Хојос, аустроугарски дипломата који је током Јулске кризе имао изузетно значајну улогу, јер је управо он био послат из Беча у Берлин како би се од немачког кајзера добила сагласност и подршка за ратну политику Беча. Хојос је у својим сећањима након рата написао: „Никада нисам веровао да је убиство надвојводе Франца Фердинанда било прижељкивано или припремано у Београду и Петрограду“. A. Hoyos, *Der deutsch-englische Gegensatz und sein Einfluß auf die Balkanpolitik Österreich-Ungarns*, Berlin 1922, 77.

појавило на списку ухапшених.¹⁴ Било је важно да сви ухапшени буду Срби.

Истовремено, у Краљевини Србији лист *Пијемонт*, иза кога је стајала организација *Уједињење или смрт*, 19. октобра 1914. године је пренео вести да је Гаврило Принцип изјавио да је престолонаследника убио „како би се обновило Српско царство“. Гаврило Принцип је на суђењу заправо рекао: „ја сам националиста Југословен и тежим за уједињење свих Југословена у било коју државну форму и да се ослободе од Аустрије“¹⁵. Без обзира што је Пијемонт објавио неколико текстова у којима је истицано да атентат може извршити само особа са психофизичким аномалијама, потребе ратне пропаганде учиниле су од Принципа, атентатора, особу коју треба цитирати, чак и лажно уколико је потребно.¹⁶

Поставићемо хипотезу да је због историјског значаја Сарајевског атентата и турбулентне историје југоисточне Европе у XX веку, однос према Сарајевском атентату био у највећој мери условљен политиком. Политичке потребе потискивале су објективно истраживање. Ова хипотеза се односи на историографију, али и на књижевност и место Младе Босне у култури и сећању. Покушаћемо да покажемо да је однос према Младој Босни био под јаким утицајем историјског значаја Сарајевског атентата и да је великим делом зависио од расположења према Југославији и Аустро-Угарској.

14 L. Pfeffer, *нав. дело*, 75.

15 *Сарајевски аџенџијаи* – изворне сџенографске белешке, 62.

16 *Пијемонт* 24. септембар; 1. октобар; 12. новембар 1911. цит. према: В. Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966, 640.

Веза између политике и историјске интерпретације најбоље се може показати уколико се анализирају различити историјски контексти у којима су различита историјска тумачења настала. Пратећи идеје Квентина Скинера, мислимо да је потребно да текстове проучавамо у интелектуалном контексту који ће нам омогућити да схватимо шта су заправо аутори тих текстова чинили када су те текстове писали и која им је била сврха.¹⁷ Пошто је готово немогуће анализирати целокупну литературу о Првом светском рату и Сарајевском атентату,¹⁸ фокус је усмерен ка једном делу литературе, како би се указало на постојање одређених законитости.

17 Q. Skinner, *Visions of Politics – Vol. I*, 3.

18 Само до 1991. године о Првом светском рату написано је више од 25.000 књига и чланака, а у последњих 25 година интересовање историчара за Први светски рат је у знатном порасту: J. W. Langdon, *July 1914: The Long Debate 1918–1990*, Oxford 1991, 51; J. Winter, A. Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies – 1914 to Present*, Cambridge 2005, 16–17.

Промена контекста и промена тумачења: Адолф Хитлер и Мирослав Крлежа

Чини се да је најбољи начин да се укаже на повезаност између политичког опредељења и тумачења Сарајевског атентата уколико покажемо да је промена политике и историјског контекста истовремено значила и промену односа према овом историјском догађају. У првом издању књиге *Моја борба* Адолф Хитлер је описао Принципов акт на следећи начин: „ово је рука Божиње правде уклонила највећег и најсмртоноснијег непријатеља немачке Аустрије, надвојводу Франца Фердинанда“.¹⁹

Није тешко прозрети мотив који је нагнао Хитлера да напише ову реченицу. Рођени Аустријанац, Хитлер је презирао Хабзбурге, и подржавао је пангерманске идеје Георга фон Шенерера, аустријског политичара који је исмевао Аустро-Угарску, истицао врлине Другог немачког рајха и који је желео уништење Хабзбуршке монархије ради уједињења свих Немаца у једну државу.²⁰ Хитлер, који је веровао да је Хабзбуршка монархија вршила репресију над Немцима,²¹ није имао ништа против анти-хабзбуршких активности у време писања *Моје борбе*, књиге коју је писао у периоду када је владу Вајмарске републике оптуживао за вођење сличне „антинационалне“ политике.

19 N. Dj. Tršić, *Sarajevski atentat u svetlu bibliografskih podataka*, Sarajevo 1960, 189.

20 I. Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hbris*, London 2000, 18.

21 R. J. Evans, *The Coming of the Third Reich – How the Nazis Destroyed Democracy and Seized Power in Germany*, London 2004, 165.

Ова Хитлерова реченица уклоњена је из потоњих издања *Моје борбе*.²² Брисање једне реченице говори много више него што једна написана реченица може да каже. Хитлер је показивао разумевање за непријатеље Хабзбурга у време када се борио да освоји власт, али са приближавањем 1939. године и сукоба Словена и Германа, његов однос према атентату се променио. Уочи напада Трећег Рајха на Краљевину Југославију, немачка штампа тврдила је да Принцип није само проблематични Србин, већ и Јеврејин и масон. У немачкој штампи се могло прочитати и да је иза Сарајевског атентата стајала британска обавештајна служба.²³ Када су немачки авиони бомбардовали Београд 6. априла 1941. године, у прокламацији немачком народу Адолф Хитлер је између осталог тврдио да је напад оправдан јер су Београд и Срби стајали иза Сарајевског атентата.²⁴

Када је Југославија покорена, Хитлер је примио и специјалан поклон. Комеморативна плоча постављена у име сећања на дело „Богиње правде“, постала је поклон за освајача Југославије.²⁵ И након покорвања Југославије Сарајевски атентат је био важна тема за окупаторе. Немачки историчар Ханс Уберсбергер објавио је до тада непозната документа Драгутина Димитријевића Аписа, које је немачка војска пронашла након окупације Југославије. Пошто је желео да докаже да је

22 N. Dj. Tršić, *нав. дело*, 189.

23 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 775-6, 919.

24 Исто, 38; *Auswartiges Amt 1939/1941, Nr. 7, Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, Berlin 1941, III.

25 М. Баздуљ, „Srećan rođendan, gospodine Hitler“, *Vreme*, 31. октобар 2013.

Сарајевски атентат оркестриран из Београда и Петрограда, Уберсбергер је том приликом сам мењао садржај Аписових писама, додавао је речи и мењао је њихов редослед, како би читаоце убедио у своју тезу.²⁶ У игри указивања на кривца за Први светски рат нема никаквих правила.

Попут Адолфа Хитлера, слична промена се може приметити и у односу Мирослава Крлеже према атентату и Младој Босни. Попут многих других југословенски оријентисаних омладинаца из Аустро-Угарске, Мирослав Крлежа је дошао у Краљевину Србију 1912. године са циљем да као добровољац у српској војсци учествује у Балканском рату. Крлежа је том приликом чак побегао из аустријске војне школе како би се придружио српској војсци.²⁷ Упркос чињеници да је Крлежа желео да се бори раме уз раме са српским војницима, педесет година касније, сада као истакнути интелектуалац социјалистичке Југославије, он је тврдио да Балкански ратови нису били ослободилачки већ освајачки. Промена, од југословенског омладинца до интелектуалца који је био све само не неутралан у нарастајућој тензији између различитих погледа на Југославију, значила је и одређени став према Младој Босни и Видовдану 1914. године.

26 М. Ж. Живановић, *Пуковник Ајис: Солунски процес хиљаду девети-стоседамнаесте – прилој за ироучавање иолијичке исијорије Србије од 1903. до 1918. године*, Београд 1955. Текстови Ханса Уберсбергера се и данас цитирају у литератури која узроке рата види пре свега у политици Царске Русије и Краљевине Србије. Види нпр: С. Clark, *The Sleepwalkers – How Europe Went to War in 1914*, London 2012, 575.

27 I. Despot, *Balkanski ratovi 1912–1913 i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb 2013, 282; J. Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, Zagreb 2006, 124–125.

Крлежа је знао да је прва акција коју су сарајевски омладинци организовали била демонстрација против смањивања права Хрватске унутар Угарске, услед чега су, у знак захвалности, загребачки студенти певали српске песме у пролеће 1913. године. Знао је и да је програм кога су се младобосанци придржавали, у Аустро-Угарској објавио хрватски студент, као и да је Гаврило Принцип нападан због своје сарадње са Хрватима од стране српских радикала у Босни и Херцеговини.²⁸ Упркос томе, Крлежа је писао да је југословенска омладина уочи 1914. године била опијена „хистеричним шовинизмом“ и да је њен национализам имао „прото фашистичких елемената“.²⁹

Крлежа је писао о Димитрију Митриновићу, вероватно најзначајнијем идеологу Младе Босне, у другом делу свог романа *Заставе*. Митриновића, чије је име у роману тек благо модификовао, Крлежа описује у време Балканских ратова. У својим описима Митриновића Крлежа није бирао речи: „Митар Митровић, од рођења лукава глумчина и трбухозборац, више од тога, опсјенар у најсвакодневнијем смислу ове ријечи“.³⁰ Младобосанско одушевљење победама српске војске у

28 За време демонстрација у Сарајеву против увођења комесарске власти у Хрватској Гаврило Принцип је учествовао у тучи са полицијом и завршио је дан угруван и исцепан. У знак захвалности загребачки студенти су певали песму *Онама онамо верујући* да је то српска химна. Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, *Градац*, број 175-176-177, (2010), 140; Ј. Horvat, *нав. дело*, 116, 146, 195; *Mlada Bosna – pisma i prilozii*, ур: V. Bogićević, Sarajevo 1954, 130.

29 М. Krleža, *99 varijacija: lexicographica – eseji i zapisi*, Zagreb 1972, 61, 235.

30 М. Krleža, *Zastave II*, Sarajevo 1976, 130.

Балканским ратовима пола века касније рефлектовало се и у Крлежином писању. „Не говори он о Мештровићу него о реакционарској црнорукачкој политици, то је, колеге, она иста политика која пролијева крв по Македонији“.³¹ „О Македонији треба говорити без естетских парола и фелтона, јер оно доље у Македонији, оно није никаква бечка сецесионистичка мода, ни Мештровићева скулптура, него сурово освајање туђих земаља и народа“, писао је Крлежа.³²

У југословенском друштву 1960-их и 1970-их једно од важнијих места сукобљавања српских и хрватских интелектуалаца био је начин како ће се тумачити различити национални доприноси стварању Југославије.³³ Означити појединца или групу као националистичку или шовинистичку, насупрот социјално свесној и класно ангажованој, имало је изразито негативну конотацију. У роману *Засијаве* Крлежа описује Младу Босну као организацију којој је национализам много важнији од социјалне правде. Крлежа је писао и да су младобосанци подржавали „крваву политку“ српске владе у Македонији током Балканских ратова. Иво Андрић, писац другачијих погледа на Југославију од Крлеже, није пропустио да осети значај питања идеологије Младе Босне. Андрић је Младој Босни посветио

31 *Истио*, 146.

32 *Истио*, 150.

33 О томе илустративно сведоче полемике вођене у бурном периоду краја 1960-их и почетком 1970-их. Види посебно: М. Екмеčić, V. Krestić, „Šidak-Gross-Karaman-Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*“, ЈИČ, 3, 1969, 88-98; М. Gross, „*Maliciozne marginalije o „delikatnim“ pitanjima*“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1971, 211-223; М. Екмеčić, „*Odgovor na neke kritike Istorije Jugoslavije*“, ЈИČ, 1-2, 1974, 217-281.

важне делове свог романа *На Дрини ћуџрија*. Показујући да је свестан различитих погледа и тумачења, Андрић је те дилеме представио у дијалогу два вишеградска студента, једног који је инсистирао на националном питању као примарном, Стиковића, који се позивао на Јована Цвијића и Јосипа Јураја Штросмајера, и Херака, који је цитирао централноевропске марксисте, Карла Кауцког и Августа Бабела.³⁴

Док је Херак инсистирао на значају првобитног економског ослобођења експлоатисаних класа и на споредности националног ослобођења, Стиковић је одговарао: „све је то туђинска књишка мудрост (...) ствари се не развијају према предвиђањима немачких теоретичара, али зато иду у потпуној сагласности са дубоким смислом наше историје“. Стиковић је веровао да су нестанак Турске и слабљење Аустро-Угарске победе малих, демократских народа и поробљених класа, као и да су победе на Куманову и Брегалници највеће победе напредне мисли и социјалне правде. Херак није био убеђен да је то истина. Као и Крлежа, ни Андрић није остављао читаоца у дилеми чијем је погледу ближи. Стиковић је одговорио Хераку: „ко не види сада, тај неће никада видети“.³⁵ Као и у роману *Заставе*, изнете идеје нису биле неусклађене са политичким схватањима аутора. Као стари младобосанац, Андрић је страховао од рехабилитовања свог старог непријатеља. Андрић је

34 И. Андрић, *На Дрини ћуџрија*, Београд 2012, 243.

35 *Исјео*, 242-244. Чини се да можемо поставити легитимно питање: није ли Андрић свесно једноме саговорнику у дијалогу дао српско, а другоме хрватско име, посебно ако узмемо у обзир идеје које они заступају?

страховао да ће се остварити оно „што је покојни Калај сневао“.³⁶

Однос према Младој Босни и према рушењу Аустро-Угарске у Хрватској је често зависио од односа са Србима и од става према Југославији. У време када се захухтавао сукоб српског и хрватског погледа на Краљевину Југославију, Црњански је приметио да су појединци хтели да од Принципа учине „Србина – провинцијалца, фанатика, шовена, који је, тобоже био само играчка у рукама шефа Обавештајног одсека србијанског генералштаба, пуковника Драгутина Димитријевића Аписа“.³⁷ Како ће се показати и касније током XX века, свако размимолажење између српског и хрватског погледа на Југославију, доносиће и великосрпску перспективу у погледу на Младу Босну. Није помогло то што је убрзо после рата објављено једно од ретких сачуваних Принципових писама која показује његову позицију. У писму пријатељу Принцип се жалио на оптужбе које су стизале на његову адресу јер је био члан српско-хрватског удружења у Сарајеву. Принцип, који је од стране српске „радикалне“ омладине оптуживан да није Србин, забележио је: „Ми смо се са нашом хрватском браћом солидарисали“, док је друга струја, „опскуранти Јашини“ како их Принцип назива, била против такве сарадње.³⁸

О оваквом односу сведочи још један занимљив податак. Хрватски историчар Јосип Хорват написао је књигу *Побуна омладине 1911–1914* током 1960-их. Књига,

36 Д. Ђосић, *Лична историја једној доба 1969–1980*, Београд 2009, 150–151.

37 М. Црњански, *Изабрана дела*, Ваљево 2007, 1078.

38 *Млада Босна – њисма и њрилози*, ур: В. Богићевић, бр. 52.

којом доминира тон пун разумевања за југословенски настројене омладинце у Хрватској, први пут је објављена тек 2006. године. Приређивач је забележио да у време када је књига настала, време „пада Ранковића, либерализације, ових или оних `либералнијих` руководстава и скупина“, али и у време Декларације о положају хрватског језика и Хрватског пролећа, „Карађорђевог и посткарађорђевскога терора“, за Хорвата и његову књигу о невином и романтичном југословенству „није могло бити неког посебног интереса“.³⁹

39 В. Матап, „Наромена“, у: Ј. Horvat, *нав. дело*, 333. Ни приређивач Хорватове књиге није одолео изазову, па су и његови коментар и у Хорватовој књизи на неколико места далеко од непристрасних. Симптоматично је да књиге о југословенским омладинским организацијама често приликом издавања имају коментаре приређивача који инсистирају на „исправности“ тумачења које управо та књига доноси. Упореди са: В. Маслеша, *Млада Босна*, Сарајево 1990, 32 – приређивач инсистира да је Маслеша „скинуо“ легенду коју је о Младој Босни створила „грађанско - националистичка мисао“.

Промена контекста и промена тумачења: две генерације југословенских комуниста

Два истакнута комунистичка интелектуалца писала су о Младој Босни и Сарајевском атентату. Веселин Машеља је завршио своју књигу *Млада Босна* 1940. године, док је Владимир Дедијер *Сарајево 1914* написао 1965. године. Оба дела носе јак печат времена у којима су написана. Како је приметио Доминик Лакапра, сваки текст поред свог документарног има и „радни аспект“.⁴⁰ Чини се да је кључно питање са којим се историчар суочава приликом проучавања извора јесте питање шта је заправо аутор, имајући у виду тренутак настанка текста и публику којој је текст био намењен, у пракси желео да пренесе.⁴¹ Важно је да историчар буде свестан да политички ангажовани текстови представљају одговор на неке конкретне околности и да је важно разумети контекст(е) који објашњавају те текстове.⁴²

Робин Колингвуд је са правом инсистирао на разумевању фундаменталних изходних намера писаца текстова. Тврдио је да је један од кључних циљева интерпретације управо разумевање намера аутора.⁴³ Чини

40 D. LaCapra, „Rethinking Intellectual History and Reading Texts“, *History and Theory*, Vol. 19, No. 3, 1980, 250.

41 Q. Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and theory*, Vol. 8, No. 1, 1969, 48-49; Q. Skinner, *Visions of Politics* – Vol. I, 3.

42 Q. Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, 39.

43 Q. Skinner, „The rise of, challenge to and prospects for a Collingwoodian approach to the history of political thought“, у: *The History of Political Thought in National Context*, Ed: D. Castiglione, I. Hampsher – Monk, Cambridge 2001, 177, 180, 188.

се да је поштовање ових „упутстава“ најбољи начин како би могли да разумемо Маслешу и Дедијера, тј. тек пажљиво ишчитавање помаже да се разбере контекст у којима су њихова дела настала. И Маслеша и Дедијер су заступали званичну политику и погледе Комунистичке партије у време када су написали своја дела и зато је важно разумети зашто и како се мењао однос југословенских комуниста према Младој Босни и Сарајевском атентату, од неодређеног у раду Маслеше до апсолутне глорификације у књизи Владимира Дедијера.

Маслеша је написао своју књигу у времену обележеном жестоких сукобима југословенских комуниста и српске политичке елите која је управљала Краљевином Југославијом, у време када су револуционарне тенденције југословенских комуниста и политичке идеје државних власти биле два пола политичког спектра. Маслеша је завршио своју књигу 1940. године, када је Краљевина Југославија, као једина европска земља без дипломатских односа са СССР-ом, тек почела успостављати односе са силом која је имала изузетан утицај на рад југословенских комуниста уочи Другог светског рата. Током овог сукоба, југословенски комунисти пригрлили су идеју да је српска грађанска и политичка елита крива за бројне проблеме у Југославији. Како је приметио Милош Црњански, било је то време када је међу југословенским комунистима било популарно причати вицеве о српској историји.

У оваквим условима је Веселин Маслеша писао о Младој Босни. „Историја је оно“, приметио је Јакоб Буркхарт једном приликом, „што једна епоха сматра вредним да

забележи о другој⁴⁴. Буркхартов поглед може послужити као принцип по коме се може анализирати Маслешино дело. Писање историје може бити дијалог између прошлости и садашњости.⁴⁵ Маслеша је учинио управо то. Његова критика Младе Босне била је критика стања у савременој југословенској политици. Неколико особина Младе Босне одузело је шансу да младобосанци добију потпуну Маслешину благонаклоност. Током истраживања сазнао је да је Краљевина Србија, чија је политичка елита била непријатељ југословенских комуниста, у очима младобосанаца била земља слободе, држава у којој су владали политички стандарди какве су сами желели у Босни и Херцеговини. Слобода штампе и готово опште право гласа, али и постојање институције слободног сељака насупрот кметског систему, учинили су Србију веома цењеном у очима како српске тако и хрватске омладине у Аустро-Угарској.⁴⁶ У одушевљеним младобосанским описима слобода и живота у Краљевини Србији било је и претеривања, али управо ти описи показују ниво незадовољства животом и стањем у Аустро-Угарској. Односу младобосанаца према Краљевини Србији, који указује на многе важне карактеристике Младе Босне, Маслеша није посветио ни најмање пажње.

44 C. E. Schorske, *Fin de Siècle Vienna – Politics and Culture*, New York 1981, xxv.

45 E. H. Carr, *What is history?*, New York 1987, 29-30.

46 O. Tartaglia, *Veleizdajnik – moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla*, Zagreb 1928, 21; V. Čerina, *Pjesme, proza, članci, eseji i zapisi*, Split 1977, 402-405, 428; J. Pleterski, „The Southern Slav Question“, у: *The Last Years of Austria – Hungary: A Multi – National Experiment in Early Twentieth Century Europe*, Ed: M. Cornwall, Exeter 2006, 128.

На основу чињенице да сам говори који су му извори били доступни, може се закључити да је Маслеша могао да примети колико су често младобосанци читали Бакуњина, Чернишевског, Кропоткина, Херцена и друге ауторе који припадају канону европске револуционарне традиције. Међутим, Маслеша је написао да Млада Босна није имала довољно знања и да је била слаба за „револуционарни реализам“⁴⁷, који је нудила Комунистичка партија Југославије. Млада Босна је, према Маслешином тумачењу, представљала „неадекватан израз“ свеопштег расположења, њена идеологија је била „најобичнији скуп“ разних фрагмената. Југословенство младобосанаца била је конструкција прихваћена споља, а карактерисао их је и секташки став. То су Маслешине оцене рада Младе Босне.⁴⁸

Младобосанци су плаћали цену због сопственог односа према Краљевини Србији. Маслеша се притом уопште није позабавио том „конструкцијом“ која је прихваћена споља. Да је тако учинио, онда би био приморан да говори о темама које нису биле омиљене југословенским комунистима. Морао би да говори о значају Балканских ратова, о угледу српске војске и угледу Јована Скерлића, који су били кључни у развијању младобосанског југословенства. Да је Маслеша кренуо тим путем поново би био приморан да истакне да је за југословенску омладину Краљевина Србија била земља слободе, што су истицали и они који нису били југословенског опредељења, а којима је Београд уочи 1914. године пружио уточиште, попут Антуна Густава Матоша:

47 В. Маслеша, *нав. дело*, 174-175.

48 *Истио*, 181, 165, 171.

„Србија је мени дала уточиште и тамо се навикнух на безграничну скоро слободу, на слободне гестове каквих појединац не смије код нас ни слутити“.⁴⁹

Тврђење Пера Слијепчевића, који је навео да за Младу Босну није било разлике између социјалног и националног ослобођења, Маслеша је „смешно“. Према Маслешином мишљењу, циљ Младе Босне био је да се оствари само национално ослобођење⁵⁰, тврдећи да је појам социјалног ослобођења код младобосанаца морао бити шири.⁵¹ Требало би приметити да се Маслеша није не трудио да разуме идеје Пера Слијепчевића. Младобосанци су живели у феудалној Босни и Херцеговини, а Краљевина Србија је била земља слободних сељака, власника својих поседа који при том уживају право гласа. Национално уједињење и успостављање закона и аграрног система који су важали у Краљевини Србији, за младобосанце, само по себи је значило социјално ослобођење, са чим се Маслеша као комуниста није могао сложити. Оно што Маслеша није могао да призна, признавали су аустроугарски политичари након Великог рата. Јозеф Бернрајтер је забележио: „Евидентно нико није застао да размисли какав то утисак мора оставити на свест једне популације која зна да преко Дрине и Саве нема субаше који ће сваке године покупити трећину жетве“.⁵²

Тако се Маслеша критиковањем појединих аспеката Младе Босне заправо обрачунавао са младобосанском

49 D. Gajević, *Jugoslovenstvo izmedju stvarnosti i iluzija: ideja jugoslovenstva u književnosti početkom XX veka*, Beograd 1985, 99.

50 В. Маслеша, *нав. дело*, 174-175.

51 *Истио*, 177.

52 J. M. Baernreither, *Fragments of a Political Diary*, London 1930, 27.

визијом југословенства, која је центар видела у Београду. Маслеша у Младој Босни види националистичку организацију која је имала на уму пре свега српске интересе. Када младобосанци пишу о две етапе ослобађања, националној и социјалној, Маслеша истиче да су они заправо желели да реше само прву етапу.⁵³ У време када је Комунистичка партија Југославије анатемисала српску буржоазију, династију и политичаре и Маслешин став је био адекватан – према његовом мишљењу, оно што је Млада Босна желела и што је спроведено 1918. године – било је ослобођење само за Србе.⁵⁴

Маслеша је избегао још једну незгодну тему. Избегао је да пише о односу Младе Босне према партији, која је по Маслешином мишљењу имала довољно широко схватање социјалног ослобођења, Социјалдемократској партији Босне и Херцеговине. Једној од партија које су учествовале у формирању Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) 1919. године. О партији која је своје људе и идеје унела и у Маслешину политичку организацију. Прича о Социјалдемократској партији Босне и Херцеговине заправо је прича о аустромарксизму. Да би се разумела политика аустријских марксиста потребно је нагласити да је упркос револуционарној реторици њен *credo* гласио да свака политика мора имати у својој основи очување структура царства и династије Хабзбурга.⁵⁵ Та парадоксална мешавина социјалистичких фраза и оданости царству и династији, донела је вођи аустријских социјалдемократа

53 В. Маслеша, *нав. дело*, 175.

54 *Истио*.

55 К. Орел, *Средња Европа – од идеје до историје*, Београд 2012, 267-368.

адекватни двосмислени надимак. Виктор Адлер је називан „дворским саветником револуције“.⁵⁶

То је условило и делатност Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине. Насупрот немачким социјалдемократама, Едуарду Бернштајну, који је аустроугарску управу у Босни и Херцеговини истицао као добар пример колонијалне управе, или Карлу Кауцком, који је тврдио да је аустроугарско успостављање власти у Босни и Херцеговини било брутално попут британске управе у Индији,⁵⁷ аустријски социјалдемократи чинили су све што су могли да незадовољство не буде уперено против Беча. Због тога су велику пажњу посветили успостављању социјалдемократских странака на јужнословенском простору. Истоветна мотивација стајала је и иза оснивања Социјалдемократске странке Босне и Херцеговине и делом иза сарадње са Српском социјалдемократском странком.

Аустромарксисте су својим истомишљеницима у Босни и Херцеговини говорили да је положај њихове земље лош због „детењасте политике Ваше буржоазије“⁵⁸, док у Београду, када су утисци Анексионе кризе још увек били свежи, на инсистирање Карла Ренера, Српска социјалдемократска партија није прихватила први предложени текст резолуције конференције. Први текст је предложио српски социјалдемократа Душан Поповић, који је писао о колонијализму и националном питању, и који је изузетно критички говорио о управи

56 *Hofrat der Revolution. Истѐо*, 266.

57 Е. Redžić, *Austromarksizam u jugoslavensko pitanje*, Београд 1977, 23, 125.

58 *Истѐо*, 338.

Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини.⁵⁹ Уместо тога, у закључке конференције ушао је текст Етбина Кристиана, словеначког социјалдемократе, који се залагао за уједињење Југословена у оквиру Монархије.⁶⁰ Аустромарксизам је наметао решења која су чувала Хабзбуршку монархију.

Сарадњом са бројним социјалдемократским странкама, подстицањем Тиволске резолуције, која је подразумевала уједињење Јужних Словена у оквиру Монархије, аустромарксисти су покушавали да учине све што је у њиховој моћи да ослабе углед Београда и ону варијанту југословенства где је Краљевина Србија била Пијемонт. То је приметио и српски социјалдемократ Димитрије Туцовић, који је написао да је аустроугарска дипломатија имала за циљ да Србији одузме „сваку привлачну моћ за српски народ у Угарској, Босни и Херцеговини и Турској“.⁶¹ Аустромарксиста Карл Ренер није био задовољан Велеиздајничким и Фридјунговим процесом, али не због кршења свих правних процедура и употребе фалсификованих докумената, већ зато што су ти процеси „из срца Србо-Хрвата искоренили католичку југословенску идеју (Загреб против Београда)“.⁶²

То није било нешто што је могло промаћи припадницима Младе Босне. У својој критици рада социјалдемократа у Босни и Херцеговини Данило Илић је писао да та партија има уређење које је централистичко и хијерархијски устројено као код католичке цркве, где су сви

59 *Исџо*, 391.

60 *Исџо*.

61 Д. Туцовић, *Сабрана дела – књига II*, 1975, 46.

62 Е. Redžić, *нав. дело*, 93.

чланови приморани да се без приговора поковавају, док их је у супротном очекивало избацивање из партије.⁶³ Илић је приметио и да се право на националну политику негира људима у Босни и Херцеговини, док је проповедају сви водећи социјалисти у Аустро-Угарској и Европи. Приметио је и да су се основне идеје социјализма, за које је сматрао да подразумевају и право народа на аутономију и самоопредељење, толико искривиле да вође социјалдемократије у Босни и Херцеговини говоре „да смо ми Босанци срећни што смо колонија“. Илић се питао и какав је то социјализам који проповеда да би за Црну Гору било боље да је „окупира која велевласт“.⁶⁴ Он је приметио оно што је у аустромарксизам с почетка XX века унео Карл Ренер, који је, потпуно у духу доба империја, тврдио да је дошло време за светске, наднационалне државе, којима за разлику од малих држава припада будућност.⁶⁵

У свом есеју *Проблем генерација* Карл Мајнхајм је истакао значај „учествовања у заједничкој судбини“ за конструисање различитих генерација.⁶⁶ Иако је Дедијер рођен само осам године након Маслеше, Веселин Маслеша није преживео Други светски рат и није дочекао да види стварање Социјалистичке Југославије. Тако је Маслеша био лишен искуства које је великим

63 Д. Илић, „Демократија код нас“, у: *Сјоменица Данила Илића*, Сарајево 1922, 70. Иста судбина је задесила и једног од Сарајевских атентатора, Недељка Чабриновића.

64 *Исто*, 72.

65 Е. Redžić, *нав. дело*, 73.

66 К. Мајнхајм, „Problem generacija“, у: *Eseji o sociologiji znanja*, Novi Sad 2009, 364-368.

делом обликовало и утицало на ставове Владимира Дедијера. Књига *Сарајево 1914* до данашњег дана представља највећи допринос проучавању Младе Босне и Сарајевског атентата. Сарајево 1914, као и друга Дедијерова дела, попут књига *Јосић Броз Тито: њрилози за биоџрафију* и *Нови њрилози за биоџрафију Јосића Броза*, садрже веома приметну ноту политике самог аутора. Тумачење догађаја и актера 1914. године било је од велике политичке важности. Дедијер није презао ни од најтежих оптужби против својих неистомишљеника. У време обнављања Солунског процеса 1953. године, Дедијер је оптужио новинаре Политике да њихови ставови, који су били благонаклони према Драгутину Димитријевићу Апису, представљају „остатке буржоаских фалсификата“, да би им потом упутио и питање „да ли неко не скрива тиме своју нечисту комунистичку савест?“⁶⁷

Дедијер је попут Маслеше био партијски интелектуалац, међутим, чини се да је контекст настанка ова два дела знатно допринео њиховим разликама. Читалац врло лако примећује неупоредиво већу наклоност Дедијера према Младој Босни у односу на Маслешу. Основне Дедијерове тезе о Младој Босни изнете су у два поглавља његове књиге, чији наслови откривају доста о ауторовом приступу. Поглавља *Исконски дунџовници из Босне* и *Косовско џираноудисџиво* садрже кључна Дедијерова тумачења и погледе. Младу Босну је

67 В. Дедијер, „Одговор редакциском колегијуму Политике“, *Политиџика*, 24. 8. 1953, 3; В. Дедијер, „Још један одговор Политици“, *Политиџика*, 27. 8. 1953, 3.

видео као део спонтаног револуционарног покрета⁶⁸ и успоставио је везу између тумачења отпора и тираноубиства у народној традицији са једне стране, и чина Младе Босне са друге.⁶⁹ Дедијер је писао да је идеја о праву на убиство тиранина зачета пре свега под утицајем „домаће фолклорне филозофије“, као и да је „тешко идентификовати младобосанце са било којом спољном групом или идеологијом њиховог доба“.⁷⁰ Кључан узрок идеје атентата Дедијер види у ономе што је „исконско“ у народу, у народној епској традицији. Међутим, пажљиво читање *Сарајева 1914* приморава нас да не прихватимо његове закључке без ограда.

Као што ће се показати у поглављима која следе, није могуће оспорити велики утицај који је ослобађање Косова 1912. године имало на омладину у Аустро-Угарској, нити је могуће оспорити да је код омладине постојао јак идеал жртвовања али је важно указати на натегнуто Дедијерово тумачење. Када говори о кнезу Лазару, Милошу Обилићу или Његошу, и повезаности тих утицаја са младобосанским прихватањем атентата као средства политичке борбе, Дедијер не успева да их снажно повеже са Младом Босном. Иако Дедијер инсистира на „Косовском тираноубиству“, уколико изузмемо сведочења настала након рата, и обратимо пажњу само на савремене изворе, у свим деловима књиге где говори о Његошу (стр. 119, 393, 420–432), о кнезу Лазару (стр. 417–419, 425, 635) и о Милошу Обилићу (стр. 417–419, 421, 427–430), Дедијер не успева да убеди читаоца у повезаност

68 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 292.

69 *Истио*, 417–428.

70 *Истио*, 393.

утицаја епске поезије и идеје атентата која је сазрела међу босанскохерцеговачким омладинцима. Чак и када током истраге Недељко Чабриновић изјављује да га је чињеница да Франц Фердинанд долази у Сарајево баш на Видовдан додатно подстакла да изврши атентат, из документа се види да је атентат договорен и пре него што се знало да ће се посетета догодити баш 28. јуна.⁷¹

Поставља се важно питање, како су сами младобосанци заправо видели идеју жртвовања и где леже корени идеје атентата? Историчар који би желео да прати идеје Макса Вебера и да покуша да разуме значење које су сами актери придавали својим делима⁷² има среће, јер су младобосанци често писали о овим темама, посебно поводом чина Богдана Жерајића. Жерајић је 1910. године покушао да изврши атентат на генерала Маријана Варешанина и након испаљених пет хитаца, шестим је пресудио сам себи. Жерајић је био близак са многим члановима Младе Босне, и што је још важније, управо је његов чин жртвовања био један од кључних догађаја који су довели до радикализације омладинских идеја.

Текст Владимира Гаћиновића посвећен Жерајићу, *Смрти једног хероја*, један од програмских текстова Младе Босне, нуди одговор на наша питања. Гаћиновић сведочи да је Жерајић обожавао песнике који су говорили о слободи, омиљени песник био му је италијански писац

71 Дедијер је ову изјаву Чабриновића, као део архивске грађе из Беча, објавио у другом издању своје књиге, док је прво издање лишено ове веома важне групе докумената. Види: V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, II, Beograd 1978, 273-274.

72 „Max Weber“, у: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <http://plato.stanford.edu/entries/weber/#UndVer>; C. Geertz, *The Interpretation of Cultures – Selected Essays*, New York 1973, 5.

Ђозуе Кардучи. Пишући о Жерајићу, Гађиновић читаоце позива да се сете примера из Италије, Русије и Француске и њихове борбе за слободу. Гађиновић говори о Софији Перовској и Андреју Жељабову, атентаторима на руског цара Александра II. Он позива омладину и да се сети Ђакопа Руфинија, једног од оснивача Младе Италије, али и карбонара Фелићеа Орсинија, који је покушао атентат на француског цара Наполеона III.⁷³

Одговор нуди и само Дедијерово дело, јер је и он приметио да су у листу *Зора* Жерајићев чин поредили са Орсинијем. Жерајић је поређен и са Карлом Лудвигом Зандом, немачким студентом који је убио режимског писца Августа Коцебуа 1819. године, у време када је немачка студентска омладина била на врхунцу занесености идејом борбе за уједињење Немачке.⁷⁴ И други сачувани подаци о првом босанскохерцеговачком атентатору нису ништа мање индикативни. Када је Жерајић кренуо ка босанском Сабору са идејом да убије генерала Варешанина, са собом је понео свеску пуну стихова из Шилеровог дела *Виљем Тел*. Што је такође податак који проналазимо код Дедијера.⁷⁵ Сасвим је јасно зашто је дело које говори о борби Швајцараца против Хабзбурга било интересантно Жерајићу. Можемо предпоставити да се у тој бележници налазио и следећи Шилеров стих:

*Хајде у Луцерн ња све ујийџај
Како њу њлачи чизма Хабздурика.*

73 Осветник, „Смрт једног хероја“, у: *Млада Босна – њисма и ѡрилози*, бр. 11. Стр. 278-291. Осветник је псеудоним који је користио Гађиновић.

74 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 416-417.

75 *Исџо*, 417.

Богдан Жерајић није био суштински различит у односу на младобосанце. Они су 1913. године преводили текстове о тираноубиству чији су аутори били Ђузепе Мацини и Белгијанац Емил де Лавле, док је Мацини и кумовао називу организације.⁷⁶ За разлику од косовског тираноубиства, Дедијер није имао проблема да повеже младобосанце, са атентаторима који су пуцали широм Европе, са Софијом Перовском, нити са Мирославом Сичињским,⁷⁷ Украјинцем који је 1908. године убио Андреја Потоцког, хабзбуршког намесника Галиције. Имао је прилику и да прочита да је Гаврило Принцип био поносан што су га пријатељи звали Гаврош, по лику дечака из „Јадника“ Виктора Игоа, који је погинуо на барикадама помажући револуционаре у Паризу.⁷⁸ Све је то било испред Дедијера, а он се упорно држао искључиво Косовског мита и исконства Јужних Словена. *Сарајево 1914* нуди објашњење да је „револуционарно југословенство“ само по себи узрок спремности на жртвовање, жеље за националном државом и борбе за независност.

Када је аустроугарска полиција у Босни и Херцеговини спровела истрагу о активностима омладине 1901. године дошла је до закључка да омладина нема никакве јавне или тајне повезаности, нити зборовна на којима је расправљала политичка питања.⁷⁹ Најважније питање које се намеће истраживачу јесте шта се десило у периоду између 1901. и 1914. године па да дође до тако значајне промене. Истраживач би требало да пронађе онај

76 *Истио*, 416, 525.

77 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 348, 565.

78 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

79 М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, Т. II, Београд 1989, 524.

тренутак у времену или одсудни утицај који је, по речима америчког историчара Џона Луиса Гедиса, довео до „тачке без повратка“, када је постојећи еквилибријум био нарушен и када није било повратка на старо.⁸⁰ Много је разлога да се послужимо и идејама Карла Мајнхајма о социологији генерације,⁸¹ како бисмо покушали да утврдимо шта је учинило генерацију рођених у последњој деценији XIX века толико другачијом од само мало старијих савременика.

Косовско наслеђе је било присутно у свету Младе Босне. Ратко Парежанин је забележио да су се у Београду омладинци у највећем броју окупљали ради посећивања гусларских вечери Перуна Перуновића.⁸² Боривоје Јевтић је сведочио да је вера омладине била „вера Обилића“.⁸³ Међутим, поставља се питање због чега је Дедијер поред свега наведеног преваходно инсистирао на исконском и Косовском миту. Бенедето Кроче је још одавно приметио: „сва историја је савремена историја“.⁸⁴ Како је истакао Алекса Ђилас, Југословенски патриотизам је након Другог светског рата био обележен огромним револуционарним одушевљењем, самопоуздањем и гордошћу, али и вером да су југословенски народи изузетни по својој храбрости и љубави према слободи.⁸⁵ Сукоб Југославије и СССР-а

80 J. L. Gadiss, *The Landscape of History – How Historians Map the Past*, Oxford 2002, 99.

81 К. Мајнхајм, *нав. дело*, 335-383.

82 Р. Парежанин, *Гаврило Принцип у Београду*, Београд 2013, 120.

83 П. Слијепчевић, „Југословенство сарајевских атентатора“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 16, 1. јун 1925, 489.

84 В. Кроце, *History as the Story of Liberty*, London 1941, 19.

85 А. Ђилас, *Оспоравана земља – југословенство и револуција*, 240.

1948. године само је појачао то осећање. Спољни притисци приморали су КПЈ да јача унутрашње јединство, а одговор једне групе интелектуалаца био је заговарање идеологизованог романтичног револуционарног југословенства, чија је кључна особина био дух независности и побуне. Неки од омиљених примера који су подржавали такву тезу представљају епизоде из историје отпора Јужних Словена великим царствима Османлија и Хабзбурга.⁸⁶

Дедијер је истицао да нигде у Европи идеја убиства тиранина није била толико жива као међу народним масама југословенског сељаштва.⁸⁷ Како је то могуће ако је и Дедијер знао да је од почетка двадесетог века до 1914. године на јужнословенским просторима извршено пет атентата, а у царској Русији само 1906. године извршено је осамдесет и два.⁸⁸ Пажљиво читање Дедијера показује како су синтагме попут „револуционарне омладине“ и „револуционарног југословенства“ служиле као аргументи сами по себи. Чини се да можемо да закључимо да је Косовски мит одиграо улогу у наративу који је требало да покаже како је отпор страној власти и дух побуне сама есенција комунистичког југословенства.

За Владимира Дедијера, жртвовање није било само историјски феномен вредан проучавања, већ и важан елемент идеологије коју је промовисао. Следећа књига коју је Дедијер написао након *Сарајева 1914, Изгубљена битка Јосифа Висарионовича Стаљина*, такође говори

86 *Истио*, 248.

87 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 398.

88 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, ed: G. S. Jones, G. Clayes, Cambridge 2011, 240.

о отпору малог народа великој империји, о отпору Југославије и Југословена Совјетском Савезу. Дедијер је ту књигу симболично посветио једном другом мученику и хероју, Јану Палаху, који је извршио самоубиство почетком 1969. године, тако што се запалио у знак протеста због инвазије Варшавског пакта на Чехословачку. Дедијер је писао и о жртвовању партизана током Другог светског рата.⁸⁹ Пред крај живота се поново вратио питању хероја и херојства и планирао је да са Габријелом Гарсијом Маркесом напише књигу о херојима Јужних Словена и Јужне Америке.⁹⁰

Да је кренуо другачијим путем, да је аргументацију базирао пре свега на текстовима који су писали сами младобосанци, Дедијер би наишао на општеевропски феномен политичког насиља, који је обележио Европу с краја XIX и почетка XX века. Само у Аустро-Угарској је могао да нађе друге примере политичког насиља, ван јужнословенских простора, где је мета био представник власти, а атентатор припадник обесправљене мањине. Поред већ споменутог Сичињског, Украјинца који је убио намесника Галиције 1908. године, у пролеће 1914. године у Дебрецену Румун из Бесарабије убио је мађарског епископа Миклошија.⁹¹ Обесправљене мањине

89 В. Дедијер, „О партизанском саможртвовању и херојском самоубиству“, *Глас САНУ*, књ. 3, 1983, 220-281.

90 М. Gligoriјевић, *Rat i mir Vladimira Dedijera*, Beograd 1986, 186.

91 L. Wolff, *The Idea of Galicia – History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010, 331-333; В. Ђоровић, *Односи Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*, Београд 1992, 618. Случај Сичињског посебно је занимљив јер показује неколико сличности са Младом Босном. Сичињски је био студент који се борио за украјинску националну ствар, а атентат је дошао у време када су у Галицији били све гласнији они

„пуцале су“ и ван Аустрије, тако је 1904. године у Хелсинкију убијен руски гувернер Бобриков.⁹²

Да је Дедијер приступио компарацији, тешко да би могао да одржи тезу о посебности Јужних Словена и њиховој, наводно, неупоредивој љубави за слободом. Комунистичкој Југославији су били потребни хероји. Гаврило Принцип је постао нека врста прото-партизана. Улице и школе су именоване по њему што није био случај у Краљевини Југославији, а Млада Босна је за Дедијера остала нешто локално, исконско и југословенско, писао је: „Принципови хици потврдили су да утицаји модерних идеологија (...) нису били довољно снажни да се супротставе традицији заосталог босанског друштва“.⁹³

Да је постојао слој идеолошког који се уметнуо између начина на који су младобосанци сами себе схватили и начина на који је Млада Босна приказивана у литератури, најбоље потврђује сведочење учесника Видовданског атентата Цветка Поповића. Он је истакао да се на писање мемоара одлучио тек због тога јер су, како сам каже, Маслеша, Крлежа и Дедијер погрешно

коју су у аустроугарској управи видели империјализам. Сматрали су да се Аустро-Угарска према Галицији односи као да је део Оријента, „третирани смо као Азија“ говорило се. види: L. Wolff, *нав. дело*, 333.

92 T. R. Weeks, „Managing Empire: Tsarists nationalities policy“, у: *The Cambridge History of Russia – Vol. II Imperial Russia 1689–1917*, ed: D. Lieven, Cambridge 2006, 40. У последње време са неколико квалитетних наслова знанто је обогаћена литература која се бави феноменом политичког насиља у овом периоду. J. Merriman, *The Dynamite Club – How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*, New York 2009; N. Whelehan, *The Dynamiters – Irish Nationalism and Political Violence in the Wider World 1867–1900*, Cambridge 2012.

93 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 398.

описивали југословенство Младе Босне.⁹⁴ Поповић као учесник једног историјског догађаја свакако не поседује монопол на „исправно“ историјско тумачење, али његова примедба је вредно сведочење које говори о дози идеолошког која се уметнула у историографију Младе Босне.

94 Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, Београд 1969, 33.

Промене на крају XX века

Не само да су циљеви Младе Босне били повезани са стварањем Југославије, већ је и поглед на Младу Босну постао нераскидиво повезан са погледом на Југославију. Хладни рат је значио стабилност за Југославију, али са кризом у Источном блоку 1980-их година та стабилност је нестала. Паралелно са тим процесом одвијао се још један, не мање важан – настајала је нова слика о Аустро-Угарској. Криза Источне Европе довела је до рехабилитације Хабзбуршке ере,⁹⁵ и у исто време поновног оживљавања идеје Средње Европе.⁹⁶ Термин који је након Другог светског рата повезиван са Хитлеровим геостратешким циљевима, сада је добијао потпуно ново значење.⁹⁷ Писани су бројни радови који су указивали на подударност између граница Централне Европе и некадашњих граница Аустро-Угарске.⁹⁸

Некада доминантан поглед на Двојну монархију као тамницу народа почео је да бледи.⁹⁹ Због свега што се догодило у Другом светском рату, писање о Хабзбуршкој монархији у међуратном периоду потпуно је изгубило значај након 1945. године.¹⁰⁰ Западни савезници су након Другог светског рата признали Аустрију као жртву

95 К. Orel, *нав. гело*, 317, 322.

96 М. Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford 2009, 140-161.

97 *The Oxford Companion to Comparative Politics*, Ed: J. Krieger, Oxford 2012, 157-159.

98 М. Todorova, *нав. гело*, 148.

99 Е. R. Kantowitz, *The World in the 20th Century – Vol. I The Rage of Nations*, Cambridge 1999, 90-91.

100 А. Kozuchowski, *The Afterlife of Austria – Hungary: The Image of The Habsburg Monarchy in Interwar Europe*, Pittsburgh 2013, 18.

Адолфа Хитлера, што је постала основа за оснивање Аустријске републике 1954. године.¹⁰¹ У највећем делу Средње Европе савременици су били одвојени од Хабзбуршког периода деценијама историје које су остале обележене доминацијом омрзнутог Совјетског Савеза. Тако је осамдесетих година идеја Средње Европе постала начин одбране европског наслеђа у оним земљама које су желеле да се ослободе Совјетског Савеза и комунизма.¹⁰² Идеја Средње Европе била је тако начин одбране од Истока.

Француски књижевник румунског порекла Ежен Јонеско је пропагирао идеју Централно европске конфедерације, која би представљала „једину европску и људску одбрану против псеудо-идеолошког варварства Русије и њеног освајачког духа“.¹⁰³ Милан Кундера је 1984. године написао есеј симболичног наслова *Трагедија Централне Европе*.¹⁰⁴ Ђерђ Конрад, у свом делу, *Меланхолија њеној рођења*, чији наслов много тога открива, ламентира над Средњом Европом која пати.¹⁰⁵ Кундера и Конрад су термин Средња Европа почели да користе на такав начин да је он почео да означава цивилно друштво,¹⁰⁶ што је схватано као контраст животу у Источном блоку. Још и пре пада комунизма у Источном блоку је

101 *Истио*, 18-19.

102 G. Delanty, *Formations of European Modernity – A Historical and Political Sociology of Europe*, London 2013, 203

103 M. Todorova, *нав. дело*, 149.

104 *The Oxford Companion to Comparative Politics*, 158-159.

105 *Engaging Europe – Rethinking a Changing Continent*, Ed: E. Gould, G. J. Sheridan, London 2005, 237-238.

106 G. Delanty, *нав. дело*, 203.

постојало интересовање за историју Аустро-Угарске. Тако је Двојна монархија пола века након свог нестанка постала веома популарна.¹⁰⁷

Говорило се да су деценије под комунизмом и нападање Источном блоку дискредитовали и негирали истински европски карактер територија које су некада припадале Двојној монархији.¹⁰⁸ Историчари који су се бавили хабзбуршким периодом у Источном блоку оптуживани су да не промовишу вредности које су потребне државама које граде социјализам, што је у отпору према комунизму могло само изазвати додатну наклоност ка Монархији, понекад чак и више наклоности него према националним државама међуратног периода, које су деловале недовољно стабилно.¹⁰⁹ Неки су жалили за Аустро-Угарском из геополитичких разлога. Џорџ Кенан је још 1979. године написао да је Двојна монархија била боље решење од свега што је дошло након ње.¹¹⁰ За Кенана, као и за Хенрија Кисинџера, ово је било геополитичко питање, јер је нестанак Аустро-Угарске значио стварање вакуума моћи, што је потом искористио Совјетски Савез.¹¹¹

107 A. Kozuchowski, *нав. дело*, 2, 20.

108 S. Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 na primjeru književnih tekstova*, Zagreb – Sarajevo 2013, 10.

109 A. Kozuchowski, *нав. дело*, 21; *The Oxford Companion to Comparative Politics*, 158.

110 G. Kenan, *The Decline of Bismarck's European Order – Franco Russian Relations 1875–1890*, Princeton 1979, 423.

111 D. Mayers, *George Kennan and Dilemmas of US Foreign Policy*, New York 1988, 69; H. Kissinger, *Diplomacy*, New York 1995, 235.

Како је приметио Тони Џат, Милан Кундера није предлагао обнову Каканије, идеалног краљевства, Аустро-Угарске из дела Роберта Музила.¹¹² Међутим, нове околности довеле су до промене слике Аустро-Угарске историје. Историчари су приметили да је носталгија за Хабзбурзима резултовала у слици Двојне монархије као мултикултурног раја, који је уништен национализмима и неодговорношћу великих сила.¹¹³ Примећено је да историје позног Хабзбуршког царства радо истичу мултиетнички и мултикултурни карактер Аустро-Угарске у последњим деценијама њеног постојања.¹¹⁴ Интерпретације историјске и културне баштине Двојне монархије нису се кретале само пратећи савремене научне трендове, већ су и водиле рачуна о томе шта је политички релевантно. Велики део текстова о Средњој Европи писан је као реакција против поистовећивања њихових земаља са комунистичком источном Европом, са циљем да се потврди европски идентитет њиховог региона.¹¹⁵

Узалуд је Клаудио Магрис указао још 1960-их на постојање „хабзбуршког мита“ – феномена да су писци који су жалили за Аустро-Угарском приказивали своју некадашњу домовину као рај. Двојна монархија постала је „срећно и хармонично време“, али и „идеална отаџбина“.¹¹⁶ Како је Џат приметио, у време пада комунизма

112 T. Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, *Daedalus* 119/1, 1990, 47.

113 K. Orel, *нав. дело*, 327.

114 S. Vervaeet, *нав. дело*, 9.

115 *Истио*.

116 K. Tonkin, *Joseph Roth's March Into History*, New York 2008, 8; W. M. Johnston, *The Austrian Mind – The Intellectual and Social History 1848–1938*, Los Angeles 1983, 32.

настајала је нова „културна географија“ Средње Европе.¹¹⁷ Често некритичке интерпретације биле су у складу са дневнополитичким потребама. Стејн Вервает пише да је „Хабзбуршка обнова“ добила обресе правог измишљања традиције.¹¹⁸ Бекство од Истока ка Западу, захтевало је и нова историјска тумачења. Држава за којом су жалили како геополитичари тако и интелектуалци држава „народне демократије“ убрзо је почела да добија потпуно другачију слику у историографији.

Француска историчарка Катрин Орел је указала да пример хабзбуршке обнове у историографији представља биографија Франца Јозефа из пера француског историчара Жана Пола Бледа.¹¹⁹ Како је политичка ситуација утицала на перспективу о Двојној монархији, што чини основу за суд о Младој Босни, најбоље се може показати уколико Бледово дело упоредимо са књигом Алана Тејлора о Хабзбуршкој монархији, две књиге које су настале у два знатно другачија контекста. Тејлор је своју књигу први пут објавио 1941. године, а потом ју је и дорадио и поново објавио 1948. године.

У књизи коју је писао у време ваздушних борби над Енглеском, Тејлор је истакао да је Хитлер аутентичан производ немачке историје као и да ће јака Немачка увек бити опасност за мир и стабилност Европе.¹²⁰ Не треба изгубити из вида да је и Југославија била Версајска

117 Т. Јудт, *нав. дело*, 23.

118 S. Vervaeet, *нав. дело*, 11-12.

119 К. Орел, *нав. дело*, 327.

120 М. Ковић, „Ален Џон Персивал Тејлор или шта чинити са Средњом Европом“, у: А. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809–1918*, Београд 2001, 309-310.

творевина која је, између осталог, имала и своју улогу у обуздавању Немачке. Са друге стране, Блед је своје дело објавио 1987. године у периоду чији је дух времена вероватно најбоље описао енглески историчар Алан Скед, који је забележио 1989. године да у време када Европа прави прве кораке ка уједињењу, тешко је одбацити историју Аустрије као бесмислену. „Укратко, европска идеја позива на аустријску“, написао је тада Скед.¹²¹

У деловима посвећеним Францу Фердинанду, Тејлор га описује као насилног и реакционарног клерикалца и аутократу, док се Блед „обрачунава са легендом“ о ратоборној природи престолонаследника и разматра његове идеје за поправљање стања и преуређење Монархије.¹²² И Тејлор се бавио тим плановима, цинично оценивши писање историчара који су жалили за нестанком Монархије:

„Да само Монархија није поражена 1866; да су само Мађари прихватили Словене као себи равне; да су само Немци престали да гледају ка Немачкој; кад би само народи царевине опет постали они стари неписмени сељаци и поново били беспоговорно одани династији (...) исто тако и ожалошћени могу, окупљени око одра, да кажу: кад би само мртвац дисао, био би сасвим добро“.¹²³

Док је Блед инсинуирао да је председник српске владе Никола Пашић знао за припреме атентата, да у Србији

121 A. Sked, *The Decline and Fall of Habsburg Empire 1815–1918*, London 1989, 3.

122 A. Тејлор, *нав. дело*, 221; Ж. П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998, 601–602.

123 A. Тејлор, *нав. дело*, 255.

ништа није урађено да се атентат спречи и да је озбиљност захтевала од Монархије да више не дозволи провокације без одговора, Тејлор је писао да је анексијом Босне и Херцеговине сама Аустро-Угарска створила српску опасност, као и да је хабзбуршка дипломатија изазвала рат.¹²⁴ Док је Блед указивао на стварност постојања специфичног културног простора у срцу Европе, Тејлор се бавио монтираним судским процесима против Срба и самопрокламованом аустријском цивилизаторском мисијом.¹²⁵

Да долази време промене наратива најавила је на најбољи начин посета Ота Хабзбуршког Загребу 1990. године. Ото који је, тада и доцније, свесрдно подржавао борбу Хрватске за независност, изјавио је том приликом да Хабзбурзи „нису онакви какви су деценијама приказивани у југословенским историјским уџбеницима“, као и да осећа моралну дужност да помогне Хрватској да поврати европски идентитет.¹²⁶ Хрватска је тако европски идентитет крајем XX века стицала напуштањем Југославије, потпуно супротно омладинским схватањима с почетка века. Поводом атентата на бана Хрватске, хабзбуршког чиновника, 8. јуна 1912. године, Август Цесарец је писао Владимиру Черини: „ма како ствар стајала, једно стоји, да је даном 8. јуна 1912. године Хрватска ступила у Европу“.¹²⁷ Ото Хабзбуршки се укључио у питање транзиције и будућности земаља чије су територије

124 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 606, 611; А. Тејлор, *нав. дело*, 258, 262.

125 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 593; А. Тејлор, *нав. дело*, 242, 247, 248.

126 N. Budak, M. Strecha, Ž. Krušelj, *Habzburzi i Hrvati*, Zagreb 2003, 199-201.

127 J. Horvat, *нав. дело*, 151.

некада припадале Двојној монархији,¹²⁸ у том контексту поприлично је јасно његово тврђење да Хрватска није земља Балкана већ земља Средње Европе.¹²⁹

Последња епизода у целовитој дисторзији погледа на историју последних деценија Хабзбуршког царства догодила се крајем XX века. У време када се све више говорило о уједињењу Европе, када су се студије посвећене Аустро-Угарској пре свега бавиле мултиетничким карактером Двојне монархије, и када су се чули гласови да је то пример на који Европа, која се креће ка уједињењу, треба да се угледа,¹³⁰ избио је грађански рат у Југославији. Рат је многе навео да у хабзбуршкој политици виде далековидост и да у њој виде политику стабилности.¹³¹ Кристофер Кларк тврди да смо са тачке гледишта Европске уније приморани да са „више симпатија посматрамо нестали империјални вез Аустро-Угарске“.¹³² „Ако је Југославија желела да преживи била јој је неопходна космополитска толеранција Хабзбуршког царства у његовом зениту“, пише Ендру Хејстингс.¹³³ Ратне страхоте у Југославији нагнале су многе да поверују да су сва зла XX века настала на Балкану. Чак је и Адолф Хитлер научио да мрзи управо на Балкану, делу Европе одакле је, наводно, потекла сва историја XX века.¹³⁴

128 К. Орел, *нав. дело*, 327.

129 N. Budak, M. Strecha, Ž. Krušelj, *нав. дело*, 200.

130 S. Vervaet, *нав. дело*, 11; A. Sked, *нав. дело*, 3.

131 H. Strachan, *The First World War – Vol. I To Arms*, Oxford 2001, xv.

132 C. Clark, *The Sleepwalkers*, xxiv.

133 A. Hastings, *The Construction of Nationhood – Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997, 143.

134 R. Kaplan, *Balkan Ghosts – Journey Through History*, New York 2005, li.

Идеализована Средња Европа је са распадом Југославије стекла прилику да добије своју другост. Глорификовање Средње Европе често доноси и слику о дивљем и нецивилизованом Балкану. Бошњачки историчар Иљас Хафисбеговић рекао је 1993. године, за документарца британске телевизије *Би-Би-Си* о узроцима Првог светског рата, да би се и Принцип придружио „онима који сада уништавају Сарајево“.¹³⁵ Принцип је повезиван не само са кривицом за Први светски рат, већ је постао крив и за Други светски рат, али и комунизам и фашизам, писао је амерички дипломата Ричард Холбрук, који је додао да ту „чињеницу“ зна сваки студент историје.¹³⁶ Холбрук је као политичар обликовао судбину једног простора што је захтевало и одговарајући поглед на прошлост. Узалуд је, чини се, Марк Блок упозоравао да историчар мора бити свестан „вируса садашњости“.¹³⁷ Сва комплексност Младе Босне често је сведена на Гаврила Принципа и национализам као једини фактор. Ретки су историчари попут Вилијама Малигана који су у Принципу видели југословенског, а не српског националисту.¹³⁸ Постало је изазовно тврдити да је Принцип изазвао светски сукоб.¹³⁹

Антијугословенско опредељење доносило је и негативан став према Младој Босни. Када су стваране

135 *Seeds of War*: доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=gy9-WuoOhkPc>. (приступљено 15. 1. 2015.)

136 R. Holbrooke, *To End a War*, New York 1997, xix.

137 M. Bloch, *Historian's Craft*, Manchester 2002, 31-32.

138 W. Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge 2011, 28.

139 L. Silber, A. Little, *Yugoslavia: Death of a Nation*, New York 1997, 71; T. Judah, *The Serbs – History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Heaven 2000, 64.

Југославије, 1918. и 1945. године, младобосанци су добили табле и спомен обележја у Сарајеву. Када су се Југославије разбијале, током Другог светског рата и током деведесетих година XX века, те исте табле и споменици су уништавани. Током Другог светског рата у Сарајеву, усташе су убиле Мухамеда Мехмедбашића, а Никола Принцип, Гаврилов брат, завршио је у Јасеновцу, где је и убијен.¹⁴⁰ Родна кућа Гаврила Принципа спаљена је током Другог светског рата, а спаљивање се поновило и у последњој деценији XX века. Различите политичке опције су тако преко обрачунавања са Младом Босном, не водећи рачуна о томе за шта су се заправо младобосанци залагали, обрачунавали са Југославијом. Током грађанског рата у Југославији, уз помоћ чињенице да је већина чланова Младе Босне долазила из српских породица, Млада Босна је обележена као (велико)српска организација.

Робин Оки је приметио да су се са распадом Југославије поново појавиле интерпретације које су подсећале на оне настајале у Међуратном периоду на немачком говорном подручју – да је Млада Босна била оруђе српске тајне службе.¹⁴¹ Ретки су историчари који су се попут Окија одупрли доминантним трендовима. Како је приметила Мари Жанин Чалић, идеална слика хармоничне мултиетничке Аустро-Угарске, на супрот ратом и насиљем испуњеној Југославији, никако не одговара реалности.¹⁴²

140 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 132.

141 R. Okey, *Taming Balkan Nationalism – The Habsburg 'Civilizing' Mission in Bosnia 1878–1914*, Oxford 2007, 212.

142 М. Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20 веку*, Београд 2013, 52.

Историчарима није могуће забранити да имају симпатије према историјским личностима или земљама. Један Индус, биограф Наполеона Бонапарте, сам је признао да је Наполеона волео још од малих ногу јер је уживао у причама у којима је Наполеон побеђивао британску армију.¹⁴³ Имати симпатије је једно, али тврдити да је Аустро-Угарска била држава која је у сећањима својих поданика стварала слику „великих, широких, пространих улица ... које су се простирале као реке реда, које су обухватале земље Монархије са као папир белом руком администрације“ и да је у Аустро-Угарској било „изузетно пуно међусобног поштовања и толеранције међу етнорелигијским групама“¹⁴⁴ је више од претеривања. Ако је то заиста био случај, зашто је Хана Арент писала да је антисемитизам као идеологија у годинама пре Првог светског рата „достигао најарттикулисанију форму у Аустрији“?¹⁴⁵ Какав је био положај мањина ако је положај једне од њих описан овим речима: „Једина нада за Словаке који су желели да избегну мађаризацију била је емиграција“?¹⁴⁶ Можда и није потребно напоменути да за Кристофера Кларка Млада Босна није била ништа више него огранак мрачне ултранационалистичке мреже са центром у Београду.¹⁴⁷

143 S. Hazareesingh, *The Legend of Napoleon*, London 2004, xi-xii.

144 C. Clark, *The Sleepwalkers*, 71, 76.

145 H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York 1979, 42.

146 A. Sked, *нав. дело*, 217.

147 C. Clark, „The First Calamity“, *London Review of Books*, Vol. 35, No. 16, 29. 8. 2013, 3.

Закључак

Млада Босна изазива опречне закључке различитих истраживача. На страницама истог часописа где је Кларк истакао да је Млада Босна представљала огранак мрачне ултранационалистичке мреже, Марк Мазовер је истакао да Принцип и његови пријатељи нису били никакви пијуни под нечијом контролом.¹⁴⁸ Аустро-Угарска није приказивана само као мултиетнички рај, већ је осликавана као трула и пропала, као земља коју је прегазио „историјски развој“, како се писало чак и када је Двојна монархија и даље постојала. И оваква друга врста претеривања је такође била политички мотивисана, што представља закључак на који желимо да укажемо. Писање Роберт Вилијама Ситона Вотсона представља добар пример. Вотсон, политички ангажовани новинар, подржао је 1918. године стварање независне Југославије и Чехословачке, самим тим и уништавање Аустро-Угарске. Слично Тејлору, Вотсон је тврдио да је агресивна аустријска дипломатија изазвала међу Србима мржњу према Бечу.¹⁴⁹ Његов однос према избијању рата је такође веома сличан Тејлоровом.¹⁵⁰ Вотсон је пружао подршку националном принципу у Источној Европи јер је веровао да је то средство за сигурнију будућност.¹⁵¹

Питање које се поставља није да ли су Вотсонове идеје биле „исправне“, већ да ли постоји каузалност између

148 M. Mazower, „Once There Was a Bridge Named After Him“, *London Review of Books*, Vol. 36, No. 20, 23 October 2014, 36-37.

149 R. W. Seton – Watson, *Europe in the Melting Pot*, London 1919, 11.

150 R. W. Seton – Watson, *The War and Democracy*, London 1915, 157.

151 *Ibid*, 296.

Вотсонове политике и његових ставова и идеја. Вотсонова подршка стварању националних држава и уништењу Аустро-Угарске није била мотивисана алтруизмом и забринутостју за мир у Европи. Он је веровао да је Средња Европа којом доминира немачки елемент опасност за баланс снага на континенту, тј. за британске интересе и за њега је креирање националних држава на истоку био најнефективнији начин да се супротстави немачким амбицијама. Како је писао Вотсон, Средња Европа је изазов за западне демократије.¹⁵² Вотсон није подржавао распад Аустро-Угарске од самог старта. Био је спреман да да шансу Хабзбурзима све док се бечка дипломатија није у потпуности приклонила спољној политици царске Немачке. Можемо рећи и да је Вотсон био спреман да Аустро-Угарској да шансу за преживљавање све док је постојање Двојне монархије имало смисла из перспективе британских интереса. Када је Беч прешао „црвену линију“ Вотсон је страствено подржавао стварање националних држава на истоку Европе. Не изненађује да је и група окупљена око Нове Европе и Томаша Масарика, са којом је Вотсон сарађивао, такође видела своје залагање као борбу против идеје немачке Средње Европе.¹⁵³

Сарајевски атентат, избијање Првог светског рата, уништење Аустро-Угарске и стварање Југославије, представљају догађаје од изузетног историјског значаја. Питање уређења простора Средње Европе значајно је за геополитичаре и политичаре. Културна припадност и

152 R. W. Seton – Watson, *Europe in the Melting Pot*, x.

153 H. Hanak, „The New Europe 1916–1920“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 39, No. 93, (1961), 379.

идентитет овог простора нису од ништа мањег значаја. Саид је заиста био у праву када је написао да није исто писати о Шекспиру и економији једне актуелне супер силе. Историјски значај теме и њена тежина, често су остављали видљивог трага на писање о Младој Босни, атентату и узроцима рата. Идеје Квентина Скинера изгледају као вредна алатка за анализу историографије. Скинер у први план истиче и питање објективности. Ако смо бројне књиге угледних научних радника пропустили кроз Скинерово „сито“, како можемо да тврдимо да је овај текст ослобођен времена у коме је настао? Поставља се и питање како доказати себи, не само другима, да Блоков „вирус садашњости“ није у близини. Књиге о Младој Босни, Сарајевском атентату и узроцима и последицама Првог светског рата показују да политици није тешко да пронађе пут у историографска дела. Можемо рећи да је Фернан Бродел био у праву када је рекао „историја је дете свог времена“.¹⁵⁴

154 F. Braudel, *On History*, Chicago 1982, 6.

НАПОМЕНА О ИЗВОРИМА

Истраживач Младе Босне суочен је са чињеницом да проучава појединце који су чинили све што је било у њиховој моћи да свој рад одрже у тајности. Проучавање тајних организација пред историчара поставља изазов ограниченог броја извора. То је случај и са Младом Босном. Најважнији извор за историчаре Младе Босне сигурно су сами текстови које су младобосанци писали у периоду до 1914. године. Готово да није било школованог омладинца који није написао барем један новинарски текст или песму. Часописи *Босанска вила*, *Зора*, *Српска омладина* и други, незаобилазни су за проучавање револуционарне омладине у Босни и Херцеговини.

Знатан број омладинаца учествовао је у догађајима од велике историјске важности и сведочења оних који су преживели Први светски рат су велика и важна допуна сваком истраживању. Своје успомене, веома важан извор за проучавање југословенске омладине у Аустро-Угарској, написали су Боривоје Јевтић, Доброслав Јевђевић, Драгослав Љубибратић, Оскар Тартаља, Ратко Парезанин, Цветко Поповић и Иво Крањчевић.¹⁵⁵ Ова сведожења омогућавају увид у атмосферу, интелектуалну и политичку климу у којој су

155 И. Крањчевић, *Успомене једног учесника у Сарајевском аџенџији*, Сарајево 1954; Р. Парезанин, *Гаврило Принцип у Београду*, Београд 2013; О. Tartaglia, *Veleizdajnik – тоје uspomene iz borbe protiv crnožitog orla*, Zagreb 1928; Д. Љубибратић, *Гаврило Принцип*, Београд 1959; Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, Београд 1961; Д. Јевђевић, *Сарајевски завереници – Видовдан 1914*, Рим 1953; Б. Јевтић, *Сарајевски аџенџији – сећања и ујисци*, Сарајево 1923; Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, Београд 1969.

младобосанци формирали своје идеје. Парезанин и Љубибратић комбиновали су своја сећања са историјским истраживањем при писању својих дела. Нажалост, Гаврило Принцип, Трифко Грабеж и Недељко Чабриновић, младобосанци који су из Београда дошли у Сарајево у лето 1914. године, умрли су пре завршетка рата, па су историчари лишени њихових сећања која би у великој мери допринела расветљавању многих недовољно јасних епизода. Недостатак њихових сведочења посебно је отежавајућа околност јер су и Војислав Танкосић и Драгутин Димитријевић изгубили животе у рату, пре него што су могли да детаљно сведоче о догађајима из 1914. године.

Омладински рад је често био противан законима Хабзбуршке монархије, а омладинска писма су често коришћена као доказно средство против ухапшених ученика, тако да историчар често у преживелим документима проналази потврде да су омладинци сами спаљивали своја писма руковођени страхом да би их аустроугарска полиција могла пронаћи. Она писма која су сачувана објавио је Војислав Богићевић у делу *Млада Босна: њисма и њрилози*. Посебно су објављена писма и текстови Владимира Гађиновића, Димитрија Митриновића и Пера Слијепчевића.¹⁵⁶ Војислав Богићевић је објавио и изузетно важне стенографске белешке са суђења атентаторима.¹⁵⁷ Изванредан извор оставио је и

156 В. Гађиновић: *оїледи и њисма*, ур: Тодор Крушевац, Сарајево 1956; П. Слијепчевић, *Сабрана дела I-VIII*, Бања Лука, Београд 2013; Д. Митриновић, *Сабрана дела I-III*, Сарајево 1990.

157 *Сарајевски аїенїаїї – изворне сїеноїрафске белешке са їлвне расїраве їроїїв Гаврила Принципа и друїова*, ур: В. Богићевић, Са-

доктор Мартин Папенхајм који је посећивао Терезин, затвор у коме је боравио Гаврило Принцип. Папенхајм је оставио белешке о својим кратким разговорима са Принципом и преписао је неколико реченица које је Принцип својеручно написао као одговор на Папенхајмова питања.¹⁵⁸

Своје успомене је објавио и истражни судија Лео Пфефер.¹⁵⁹ Њихова вредност је вишеструка. Пфеферова сећања омогућавају поређење са бројним другим успоменама и подацима, а и квалитетно допуњују стенографске белешке са суђења. О току самог суђења сведочи и сећање адвоката Рудолфа Цистлера.¹⁶⁰ Посебну врсту извора представљају Споменнице Данила Илића и Владимира Гаћиновића.¹⁶¹ Споменнице у себи садрже текстове које је написала сама личност којој је споменица посвећена, који су често у оригиналу објављени у омладинским листовима малог тиража који се данас више не могу пронаћи. Споменнице садрже и њихове преводе

рајево 1954.

158 Оригинално објављено као: M. Papenheim, *Gavrilo Princip's Bekennnisse: ein geschichtlicher Beitrag zur Vorgeschichte des Attentates von Sarajevo*, Wien 1926. На другој страни своје књижице Папенхајм је додао: *Zwei Manuskripte Princip's ; Aufzeichnungen seines Gefängnispsychiaters Dr. Pappenheim aus Gesprächen von Feber bis Juni 1916 über das Attentat, Princip's Leben und seine politischen und sozialen Anschauungen*. Текст је прво преведен на енглески 1927, а потом су уследили и бројни други преводи.

159 L. Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938.

160 R. Zisler, *Kako sam Branio Principa i drugove 1914. godine*, Ljubljana 1937.

161 Споменница Данила Илића, Сарајево 1922; Споменница Владимира Гаћиновића, Сарајево 1921.

различитих књижевних и политичких дела, али и сећања и утиске њихових савременика.

Пажљиви читалац ће приметити да у наведеним изворима и литератури нема спомена архива. Архив САНУ, посебно заоставштина Милана Ж. Живановића, Архив Србије, Архив Босне и Херцеговине и Архив града Сарајева у својим фондовима чувају појединости о Младој Босни. Постоје необјављени документи који сведоче о Младој Босни, који превасходно говоре о самој завери, о Видовдану 1914. године и о суђењу атентаторима. Међутим, у претходних сто година сва грађа из поменутих архива релевантна за истраживање политичких идеја Младе Босне већ је објављена. Овога пута истраживачу је остала недоступна грађа из библиотеке Универзитета Бредфорд у Великој Британији, где се чува писана заоставштина Димитрија Митриновића. Можда ће истраживачима Младе Босне нове увиде омогућити за сада несређена и истраживачима недоступна грађа из фонда Васе Чубриловића у Архиву САНУ.¹⁶²

162 Свако будуће истраживање Младе Босне биће знатно олакшано захваљујући новом издању извора, где је на једном месту сакупљено више од хиљаду страница текста о Гаврилу Принципу и Младој Босни. Гаврило Принцип: документи и сећања, ур: М. Ковић, Нови Сад 2014.

ШТА ЈЕ МЛАДА БОСНА?

Потребно је одмах дефинисати шта се подразумева под терминима „Млада Босна“ и „младобосанци“. Милорад Екмечић пише да је израз Млада Босна први пут употребио Петар Кочић 1907. године.¹⁶³ Међутим, термин тада није имао значење које му се данас приписује – он се тада није односио на конкретну револуционарну организацију. Младу Босну не чине само Гаврило Принцип и остали босанскохерцеговачки омладинци који су учествовали у Сарајевском атентату. Млада Босна никада није била формална организација. Она никада није имала своје оснивање, као што је имало друштво *Майица* у Мостару које је основао Димитрије Митриновић или као што је крајем 1911. године у Сарајеву основана *Српско-хрватска најредна организација*, чији су чланови били Иво Андрић, Боривоје Јевтић, Милош Пјанић и Гаврило Принцип.¹⁶⁴ Младу Босну је могуће упоредити са италијанским карбонарима. Ни једна ни друга тајна организација нису имале строгу хијерархијску структуру.¹⁶⁵ Под утиском садржаја изворне грађе у овој књизи ће се често појављивати термини „омладина“, „нов нараштај“, што на први поглед делује недовољно прецизно, али можда управо ти термини најбоље осликавају како су Гаврило Принцип и другови себе видели.

163 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 525.

164 D. Gajević, *нав. дело*, 194

165 A. Sked, *нав. дело*, 43-44.

Током истраживања открио сам два текста написана пре атентата под називом *Млада Босна*. Боривоје Јевтић, у тексту који је објављен у *Босанској вили* у децембру 1913. године, под Младом Босном подразумева нешто између књижевне групе и читаве генерације. Јевтић пише „Др Владимир Ђоровић, један од њених уредника [Босанске виле], сам критичар, окупљао је Младу Босну око себе са нарочитом пажњом, настојећи да васпита њен укус и подигне њен књижевни смисао“. У овом тексту Јевтић Младу Босну пореди са Младом Белгијом, књижевним покретом. Јевтић је говорио о омладини која тек треба да докаже своје вредности. Млада Босна је читава генерација: „Млада Босна ће бити једна генерација мање вредности; о томе се не може сумњати; али ће она, да се фигуративно изразимо, бити један врло потребан камен при грађењу једне велике културне југословенске зграде“.

Као о писцима Младе Босне Јевтић говори о Владимиру Гађиновићу, Димитрију Митриновићу, Јови Варагићу, Пери Слијепчевићу, Милошу Видаковићу и Драгутину Мрасу.¹⁶⁶ Ови књижевници су истовремено били и револуционари. У време жестоке цензуре, незадовољни поданици царског и краљевског височанства можда су се и природно окретали књижевним листовима. Али како ћемо касније видети, у младобосанској књижевности је било политике као у најжешћим политичким текстовима Петра Кочића. Тек након Великог рата, услед значаја Сарајевског атентата, књижевност је постепено гурнута у други план, па је и сам Боривоје

166 Б. Јевтић, „Млада Босна“, *Босанска вила*, Сарајево 30 децембар 1913, број 24, 337-339.

Јевтић након рата написао: „националистичка омладина у Босни, она која је боље позната под називом Млада Босна“.¹⁶⁷

Други текст под називом *Млада Босна* пре Сарајевског атентата написао је Владимир Гађиновић. И овај текст дефинише Младу Босну више као засебну генерацију и посебну духовну климу него као организацију.

„Нова култура са новим животом ушла у наше области, замутила и срушила старо, носећи модерно (...) у последњем моменту код нас је настало мало духовно колебање, време је унело нових струја, створило мешања и одступања од старог. Тамне силуете нових типова лебде пред очима. Живот се грана, мисли се пречишћују, култура на парче улази у нашу земљу (...) Негде у наше дубине сплазава она патријархална душа (...) једва приметно и магловито код нас се ствара нови свет под утисцима европске културе. Али све је неизвесно, нестално, цео покрет врло млад без јака корена. Треба га удубити, дати му крв, обојити га енергијом. Велика дела стају великих мука. Културно пењање код нас, које је отпочело, треба наставити енергијом која лежи неексплоатисана у нама самима. Наша земља пуна је мртвих и непробуђених снага које треба унети у живот. Млади босански покрет за обнову своје земље мора се темељити на дубокој огромној љубави према народу и великој творачкој вери у самога себе. Никаква сила не сме ту љубав угасити и никаква невоља ту веру пољуљати“.¹⁶⁸

167 Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџај* – сећања и ујисци, Сарајево 1921, 3.

168 В. Гађиновић, „Млада Босна“, *Сјоменица Владимира Гађиновића*, Сарајево 1921, 32-34.

Ратко Парезанин са правом пише у својим сећањима да као организација, Млада Босна никада није постојала, притом тврдећи да су доцније књижевници и публицисти, који су припадали омладинском нараштају, дали тај назив и да се он задржао.¹⁶⁹ Чињеница да Млада Босна никада није била формална организација не значи и да можемо рећи да није постојао конкретан програм кога се омладина придржавала, програм који је повезивао бројне хетерогене омладинске кружоке и давао им дозу хомогености. У пролеће 1912. године у Београду, у време посете велике групе студената Загребачког универзитета, Димитрије Митриновић, чини се уз консултовање Јована Скерлића¹⁷⁰, објавио је програм под називом „Прва редакција Општег програма за омладински клуб Народно уједињење“.¹⁷¹ Овај програм који је од изузетног значаја, показује сву комплексност приступа Младој Босни. Херцеговац Димитрије Митриновић, студент Загребачког универзитета, уз помоћ београдског професора у престоници Краљевине Србије објављује програм који потом у Аустро-Угарској објављује Далматинац Оскар Тартаља у Сплиту.¹⁷²

Иако сам клуб Народно уједињење никада није основан, овај програм прихватиле су бројне омладинске групе. Српско-хрватска напредна организација у

169 Р. Парезанин, *нав. дело*, 27. Да није постојала никаква организација мисли и Маслеша: В. Маслеша, *нав. дело*, 159.

170 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877-1977*, Ур: П. Палавестра, Београд 1980, 173.

171 D. Гајевић, *нав. дело*, 118.

172 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 544.

Сарајеву радила је по овом програму.¹⁷³ У једном писму Гаврило Принцип каже, ми се „придржавамо револуционарног Митриновићевог програма“.¹⁷⁴ Програм су користили и Далматинци Оскар Тартаља и Владимир Черина.¹⁷⁵ Програм је био толико читан да су ускоро за њега сазнале и аустроугарске власти. Када је Гаврило Принцип био саслушаван у Сарајеву почетком 1913. године, због својих веза са омладинцима против којих је био покренут судски процес, аустријски чиновници су се распитивали о „Митриновићевом револуционарном програму“.¹⁷⁶

Митриновићев програм Тартаља је објавио у Сплиту у време када је хрватски студент југословенског опредељења, Лука Јукић, извршио атентат на бана Хрватске, Славка Цуваја, 8. јуна 1912. године.¹⁷⁷ Прави је тренутак да се укаже на један важан аспект о коме истраживачи Младе Босне морају водити рачуна. Ватрено крштење Принципове и Андрићеве Српско-хрватске напредне организације биле су демонстрације 18. фебруара 1912. године које су у Сарајеву против власти у Хрватској одржали сарајевски средњошколци. Седамнаестогодишњи Принцип услед туче са полицијом завршио је дан потпуно подеран и модар.¹⁷⁸ Није могуће посматрати изоловано омладинце из Босне и Херцеговине. Док младобосанци редовно читају загребачки лист *Хрвајтски*

173 D. Gajević, *нав. дело*, 194.

174 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 141.

175 O. Tartaglia, *нав. дело*, 58.

176 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 881.

177 D. Gajević, *нав. дело*, 189.

178 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 140.

ђак, текст Владимира Гађиновића *Смрт једног хероја*, који велича атентатора Богдана Жерајића, обавезна је лектира за револуционарну омладину у Хрватској.¹⁷⁹ Иако је истраживање усмерено на омладинце из Босне и Херцеговине, њихове акције се могу разумети најбоље уколико се у обзир узме контекст дешавања на читавом Словенском југу.

Иако термин Млада Босна има историју промене сопственог значења, историчари данас не би требало да престану да га користе. Понудио бих нову дефиницију: *Млада Босна је име дајто ладаво ѿвезаним ѿајним ученичким и студијским организацијама у Босни и Херцеговини уочи Првој светској рата. Херојене групе и индивидуалци консолидовани су заједничким ѿрезом ѿрема Аустро-Угарској, жељом да уједине Босну и Херцеговину са Краљевином Србијом или да створе државу Јужних Словена и сличним интелектуалним узорима, који су укључивали теоретичаре национализма, демократије, социјализма и анархизма. Из њених редова ѿникао је Гаврило Принцип.*

179 J. Horvat, *нав. дело*, 108.

ДРУШТВЕНА ИСТОРИЈА МЛАДЕ БОСНЕ

Порекло револуционара

„Неће бити незахвалан посао дати критику наших савести и анализу наших срца, кад се буде преметало и истраживало оно што је у нама, условљено тлом на коме смо се однеговали“.¹⁸⁰ – *Боривоје Јевтић*

„Народ трпи што је потпуно осиротио, што га сматрају стоком (...) ја сам сеоски син, знам како је на селу и зато сам хтео да се осветим и није ми жао“.¹⁸¹ – *Гаврило Принцип*

Милан Кашанин је приметно да је генерација која је ступила на сцену 1914. године била сачињена од деце која нису била из угледних породица. Била су то деца из народа.¹⁸² Ова чињеница није промакла истраживачима.¹⁸³ Упркос томе, на њој би требало инсистирати, не само како бисмо разумели свет једног младобосанца,

180 Б. Јевтић, „Млада Босна“, 337.

181 *Сарајевски ајенџији – изворне сџенографске белешке*, 72.

182 М. Кашанин, „Три књижевна нараштаја“, *Летопис майице српске*, год. 103, књ. 321, Нови Сад 1929, 161-166.

183 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 527; М. Јанин Чалић, *нав. дело*, 73. У својим сећањима омладинци указују да је кметско порекло било значајно за формирање њихових политичких идеја. Види: Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџији – сећања и ујисци*, 8-9; Р. Парезанин, *нав. дело*, 35-36.

већ пре свега како бисмо разумели шта је Млада Босна желела да уништи. Како је у својим сећањима забележио један од атентатора, за разумевање Сарајевског атентата неопходно је разумети не само политичке већ и економске прилике у Босни и Херцеговини.¹⁸⁴ Важно је разумети природу кметског система из два разлога. На само неколико стотина километара од Беча где тада Сигмунд Фројд и Густав Климт отварају врата науци и уметности XX века, Аустро-Угарска је и даље одржавала феудални систем који је знатан број становника Босне и Херцеговине држао у изузетно тешком положају. Боривоје Јевтић је записао да је Млада Босна, „сељачка по пореклу, кметовска и ропска“, регрутована из очајничких наслага.¹⁸⁵ Аустријске власти инсистирале су на очувању добрих односа са великим муслиманским земљопоседницима и због тога је феудални систем остајао на снази.¹⁸⁶ Истовремено, такво стање је подизало углед суседне Краљевине Србије, земље слободних сељака.

Након Великог рата Перо Слијепчевић је приметио да Краљевина Србија није привлачила југословенске омладинце само као држава у којој живи исти народ, већ и као држава чије уређење у великој мери одскаче од онога у Аустро-Угарској.¹⁸⁷ Аустријски политичар Јозеф Бернрајтер је након рата оставио упечатљиво сведочење о кметском систему у Босни и Херцеговини и

184 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 11.

185 Б. Јевтић, *Сарајевски атентатаи – сећања и ујисци*, 9.

186 Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства – српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012, 47.

187 П. Слијепчевић, „Омладина и Сарајевски атентат“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 18, 21. јул 1925. године, 545

његовом утицају на расположење становништва, написао је: „Очигледно, нико није застао да размисли какав ће то утисак оставити на свест популације која зна да преко Саве и Дрине нема субаше који ће им сваке године узети трећину прихода“.¹⁸⁸

Почетком 1914. године у Босни и Херцеговини у кметском положају налазило се 93.336 породица.¹⁸⁹ Православно становништво, које је по попису из 1910. године сачињавало 43.5% становништва Босне и Херцеговине, контролисало је укупно 6% земље, док је 32% муслиманског становништва управљало над 91.1% обрадивих површина.¹⁹⁰ Владимир Гађиновић је у тексту писаном за руску публику, борбу против Аустро-Угарске поредио са борбом против спахијског ропства у Руском царству.¹⁹¹ Због односа Аустро-Угарске и Краљевине Србије кметско питање имало је посебну тежину. У очима аустријских власти кметови, у апсолутној већини Срби, били су били најмање лојално становништво, па је и мотив за нерешавање кметског питања био политички.¹⁹²

Земље под хабзбуршком круном остале су у знатној мери аграрне. Поред високе експлоатације и пореза, поред кметског система, становништво је било приморано и да сноси трошкове окупације.¹⁹³ Последице су биле

188 J. Baernreither, *нав. дело*, 27.

189 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 36.

190 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 58.

191 В. Гађиновић: *Опједи и њисма*, ур: Тодор Крушевац, Сарајево 1956, 81.

192 А. Sked, *нав. дело*, 245

193 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 58.

велика сиротиња, дугови и емиграција.¹⁹⁴ Оно што Мајкл Ман тврди за Аустро-Угарску у целини, у Босни и Херцеговини је имало свој врхунац. Међутим, генерација која је сазрела није емиграцију узимала као опцију. Упечатљив опис оваквог расположења оставио је Андрић у роману *На Дрини ћурија*. Омладинац Гласинчанин исповедао се својој пријатељици у време избијања Првог светског рата:

„Ја морам са друговима. Рат је ту, и нама је свима сада мјесто у Србији. Мора се, Зорка, мора, јер је дужност. Ако изиђем жив из овога и ако се ослободимо, неће требати можда ни ићи у ону Америку преко мора, јер ћемо имати овде своју Америку, земљу у којој се много и поштено ради, а добро и слободно живи“.¹⁹⁵

И стихови Алексе Шантића који је остављао велики утисак на омладину¹⁹⁶, иако писани у другачијем контексту, нудили су омладини разлоге за останак и неприхватање емиграције као решења.

„Остџајше овдје!.. Сунце њуђеи неба
Неће вас њријаји ко шџо ово њрије;
Грки су џамо залојаји хљеба
Гдје своја нема и џдје брџиџа није.

194 M. Mann, *The Sources of Social Power Vol. II – The Rise of Classes and Nation States 1760–1914*, Cambridge 2003, 708.

195 И. Андрић, *На Дрини ћурија*, 292.

196 Н. Бартуловић, *Од револуционарне омладине до ОРЈУНЕ – историја југословенској омладинској џокреџа*, Сплит 1925, 35; Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, *Срџски књижевни џласник*, XXX, број. 3, 1930, 220.

*Од своје мајке ко ће наћи дољу?!
А мајка ваша земља вам је ова;
Бацији њојлед њо кршу и њољу,
Свуда су њродља ваших њрадједова“*

Не само у Босни и Херцеговини, на почетку XX века национални покрети имали су вође које су долазиле из нижих слојева. Оно што је истина за Младу Босну важи и за Каталонску Лигу али и за ирску националистичку организацију Шин Фејн. Овим организацијама заједничка је била и спремност да се у политичкој борби послуже насиљем.¹⁹⁷ Слично Паризу на прелазу векова где је анархизам био изузетно популаран, и у Босни и Херцеговини велика сиротиња је играла улогу у популаризацији политичког насиља.¹⁹⁸ Младобосанци су и сами схватили да је одржавање кметског система и веома тежак економски положај становништва помагао да појединци прихвате политичко насиље као решење. Милош Пјанић је у писму Боривоју Јевтићу истакао да је неповољан економски и привредни положај сељака био узрок и Првог српског устанка 1804. године и побуне из 1875. године.

„Добра је ствар да није решено аграрно питање. Сравни нас и Чехе који се налазе у довољно повољном економском положају. Они могу дати добрих уметника сваке врсте, добрих трговаца и фабриканата, код њих могу све лепе идеје напредовати

197 М. Ковић, *Зайагноевројске њолийичке идеје у Срјском књижевном ѡласнику*, магистарски рад у рукопису, 77.

198 J. Merriman, *нав. дело*, 215.

– али, тешко да ће дати једног Богдана Жерајића или Луку Јукића“.¹⁹⁹

Оскудица и веома распрострањена сиротиња представљали су плодно тле за прихватање политичког насиља. Како је приметио Карл Мајнхајм, класна позиција је објективна чињеница, било да је дотични појединац упознат са тим или не.²⁰⁰ Младобосанци су са својим положајем били итекако упознати. Правећи алузију на роман Достојевског, када је размишљао о пореклу атентатора Боривоје Јевтић је писао да су атентатори дошли „од `понижених и увређених`“.²⁰¹ „Гођен са својега прага као псето, туђинац у сопственој земљи, босански омладинац је осећао где га боли. У таквој духовној атмосфери он је био спреман на све и њему није требало два пута говорити када му се указала прилика“.²⁰²

Веома распрострањено сиромаштво је као разлог атентата навео и Лука Јукић на суђењу у Загребу 1912. године.²⁰³ Доброслав Јевђевић, београдски цимер Гаврила Принципа, посебно се трудио да читаоци не забораве да се аустријска власт представљала као представник легитимности и штићеник Божјег провиђења, док су „наши очеви били босански кметови, који су давали цару десетину, а аги трећину целог свог труда“. Сећања младобосанаца указују да је „гладан сељак“ морао да трпи и жандарско насиље, бирократско експлоатисање, терор

199 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 150.

200 К. Мајнхајм, *нав. дело*, 348.

201 Б. Јевтић, *Сарајевски атентатаи – сећања и њисци*, 23

202 *Исио*, 24

203 Ј. Ногват, *нав. дело*, 148.

католичких клерикалаца, али и бечке и пештанске зеленаше. „Сво то друштво представљало је од Бога установљени поредак, како је тврдило царско апостолско величанство“.²⁰⁴ Револуционарна омладина у Аустро-Угарској није се регрутовала из редова грађанства и због тога јој је разлика у положају различитих класа становништва била веома јасна.²⁰⁵ Услед свега тога, феудални систем је био једна од првих ствари које су младобосанци желели да пошаљу у прошлост.²⁰⁶

Како ће касније у раду бити речи о књижевности, ваљало би приметити да су и историчари књижевности истакли социјално порекло као један од важних фактора, који је знатно обликовао Младу Босну. Разлике у модерни у Краљевини Србији и Аустро-Угарској објашњавају се различитим друштвеним положајима. Предводници модерне у Србији били су универзитетски професори и дипломате, добростојећи припадници београдског грађанства, док су ту улогу у Двојној монархији имали маргинализовани млади интелектуалци без високог друштвеног статуса, песници без посла и слободни новинари.²⁰⁷

Тежак материјални положај утицао је знатно на младобосанце, не само на развој њихових политичких идеја већ и на њихово физичко стање. Упечатљив опис

204 Д. Јевђевић, *Сарајевски зајвореници*, Рим 1953, репринт у издању куће Сазвежђе, 6-7.

205 М. К. Николајев, „Троцки и Гађиновић“, *Нова Европа*, књ. XXX, бр. 9, 26. септембар 1937, 285.

206 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 21.

207 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности: Златно доба – 1892–1918*, Београд 1995, 60; М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 290-291.

Недељка Чабриновића оставио је Мирослав Амброжић, Чабриновићев колега из штампарије у Трсту, где је Чабриновић радио током 1913. године. Живот у Босни и Херцеговини остављао је видљиве физичке последице.

„Када сам Недељка Чабриновића видео први пут свученог у Соколском строју било је јасно колико се разликовао од осталих. Био је телесно слаб у пуном смислу те речи. Остављао је утисак веома напаћеног младића. Имао је уска и повишена рамена, увучена прса, ребра су му вирила испод коже, а мишице су му биле лабаве и њихов обим веома мали. Кожа му је пак била такве боје као да је пак никада није додирнуло сунце или ошинуо лаки ветрић“.²⁰⁸

208 М. Амброжић, „Недељко Чабриновић у Трсту“, *Нова Европа*, књ. XXXI, бр. 2, 26. фебруар 1938, 55.

Школовање омладине

„Из туђих крајева наши сељаци се враћају другојачи: више критикују, мање су покорни и тако стварају основу за демократски покрет“.²⁰⁹

Поред порекла, друга веома значајна карактеристика омладинског револуционарног нараштаја је њихово школовање. Већина младобосанаца чинила је прву генерацију сељачких синова који су имали прилику да се школују у знатнијем броју. Школовање, односно излагање утицајима литературе коју су читали, суштински је одредило деловање Младе Босне. Њени чланови ће инспирацију за своје политичке акције тражити управо у литератури коју су читали. Било да се радило о плановима да се сељацима држе предавања или о припремању атентата, узор, оправдања и идеје су тражени у прочитаним књигама. Стога не чуди да је на суђењу Гаврило Принцип описан као особа искварена „рђаво присвојеном лектиром“.²¹⁰

Писменост становништва у Босни и Херцеговини била је на веома ниском нивоу. Скоро 88% становништва није било писмено 1910. године.²¹¹ Иако је школовање било обавезно, само 17% деце ишло је у школу.²¹² Високе школе су углавном биле резервисане за синове богатих родитеља.²¹³ Ситуација је почела да се мења крајем

209 В. Гаћиновић, *оїледи и йисма*, 83.

210 *Сарајевски аїенїїаїї – изворне сїїеноїрафске делешке*, 9.

211 Р. Океу, *нав. дело*, 184.

212 Е. Redžić, *нав. дело*, 160.

213 И. Крањчевић, *Усїомене једної учесника у Сарајевском аїенїїаїїу*, Сарајево 1954, 19.

прве деценије XX века. Међу националним елитама завладало је мишљење да ће у будућности битке бити вођене не само топовима већ и културом. Просвећивање је постало један од националних приоритета.²¹⁴ Културна друштва у Босни и Херцеговини, попут Просвјете, помагали су школовање ђака и студената.²¹⁵

Први „просвјетини питомци“ ступили су на сцену у време анексије. Школованој деци из имућнијих породица, придружили су се и школовани кметски синови. Појава стипендија које су давала удружења попут Просвјете важна су јер су те стипендије помагале селачку децу.²¹⁶ Поред већег броја стипендија, повећању броја ученика допринео је и већи број школа. У склопу политике смањивања притиска на српско становништво након смрти крутог управника Босне и Херцеговине Бењамина Калаја 1903. године и у циљу да се смањи српски отпор анексији, број српских школа је порастао са 76 колико их је било 1905. године, на 114 колико их је било 1910. године.²¹⁷

Двојна монархија је такође делила стипендије, а заузврат је захтевала лојалност и захвалност држави. Поводом стипендирања земаљска влада је издала уредбу у којој је наведено „да се стипендија има сматрати као

214 R. Океу, *нав. дело*, 160

215 *Исто*.

216 В. Маслеша, *нав. дело*, 104. Просвета је давала стипендије за око 160 студената и скоро 200 за средњошколце. Види: R. Океу, *нав. дело*, 162. На ово је указао и Драга Мاستиловић. Види: Д. Мاستиловић, *нав. дело*, 110.

217 R. Океу, *нав. дело*, 190. Вероватно је искуство са омладином допринело томе да од 1910. године до избијања рата буде основано само још осам нових школа.

милост коју влада дарива када то пробитку земље за вољу налази за добро, а нипошто право које би ко имао од ње тражити“. Приликом додељивања државних стипендија вођено је рачуна не само о школском успеху и владању, већ и о националној равнотежи, али и о политичком држању родитеља деце и држању самих ученика. Политичко држање потенцијалног стипендисте посебно је узимано у обзир приликом додељивања стипендија за универзитете. Стипендије су дељене за Беч и Грац, ретко за Загреб и никада за Београд.²¹⁸ С обзиром да је политичка подобност узимана у обзир не чуди податак да је Димитрије Митриновић као свршени матурант 1907. године, већ тада оснивач неколико средњошколских организација, школовање у Бечу, Гетингену и Минхену наставио као стипендиста Краљевине Србије.²¹⁹

Власти у Босни и Херцеговини свакако су биле свесне стратешког значаја школства. Када је отворена гимназија у Мостару, барон Исидор Бенко је поручио директору: „ваша је задаћа, и учитељског збора, да ову дјецу не само подучавате у разним знаностима, већ да их одгајате у таквом правцу да постану мужевима, да буду ваљани грађани, вјерни поданици свога ћесара“.²²⁰ Мостарска гимназија кренула је у потпуно другачијем смеру. Била је то прва гимназија у којој су основана тајна омладинска друштва. Било је то 1905. године.

218 М. Папић, *Школство у Босни и Херцеговини за време Аустро-Угарске окупације 1878–1918*, Сарајево 1972, 166-167. Студенти теологије нису добијали стипендије за Русију већ за Грчку и Буковину.

219 М. Ковић, *Зайадноевројске политичке идеје*, 188; D. Гајевић, *нав. дело*, 112.

220 М. Папић, *нав. дело*, 111.

Димитрије Митриновић је основао књижевно филозофско друштво Матица, док је Богдан Жерајић покренуо национално социјалистичку Слободу. Владимир Гаџиновић био је члан оба друштва, којима је доприносио књижевним прилозима и учествовањем у дискусијама о револуцији.²²¹

Мостарска гимназија је за историју Младе Босне важна не само као место првих организација, већ и као полазна тачка одакле су предузимљиви средњошколци ступили у контакт са другим средњим школама у Босни и Херцеговини. Прве омладинске организације у Сарајеву биће основане управо под утицајем Гаџиновића и Митриновића који су почели да посећују своје вршњаке у Сарајеву.²²² Теме ученичких разговора биле су као и у Мостару: књижевност и политика.²²³ У време Анексионе кризе и остали средњошколски центри имали су друштва слична онима из Мостарске гимназије.²²⁴ Према сећањима Боривоја Јевтића омладинских кружока је било у свим оним местима где је било средњих школа.²²⁵

221 *Сјоменица Владимира Гаџиновића*, 93. Ратко Парезанин тврди да је Митриновић основао *Матицу* 1904. године, а да је Жерајићева *Слобода* основана 1906. године. С обзиром да је Парезанин своје успомене писао након Другог светског рата и како сам каже писао је по сећању јер му је као емигранту грађа није била доступна, као вероватнију годину оснивања узели смо 1905. годину. Р. Парезанин, *нав. дело*, 28. На велики значај Мостара указује и Драга Мاستиловић. Види: Д. Мاستиловић, *нав. дело*, 111.

222 *Истио*, 112.

223 Dj. Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*, Banjaluka 2011, 253; Т. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878-1918*, Сарајево 1960, 418.

224 Р. Парезанин, *нав. дело*, 33.

225 Б. Јевтић, *Сарајевски аџениџаџи – сећања и ујисци*, 22.

Државне власти посветиле су велику пажњу садржајима са којима су се ученици упознавали у школама. Садржај часова историје и географије био је прецизно одабран. Говорило се о Босни и Херцеговини и Аустро-Угарској. О суседним земљама или историјским догађајима у њима никада није било речи. Како је приметио Митар Папић, власти су учиниле све да ученици, али и учитељи, не би дошли у искушење да историју и географију Босне и Херцеговине повежу са суседним крајевима.²²⁶ Свакога јутра настава је почињала певањем химне, царевке.²²⁷ У читанкама није било места за штива са националним обележјем, посебно није било места за народне епске песме. Вредан помена је приказ Велике источне кризе у уџбенику историје. У уџбенику је писало:

„Године 1875. букне нов устанак у Босни, те настану три године буна, ратова и свакојаког ужаса, док најпослије дође и година 1878. када је нашој домовини осванула зора новог и љепшег доба и сретније будућности под добрим господарем, нашим премилостивим царем и краљем Фрањом Јосифом“.²²⁸

Школски инспектори су проверавали развој ситуације у школама, која је била далеко од оне коју је аустроугарска власт желела. Тако је у пролеће 1914. године школски инспектор упитао ученике једне основне школе „како се зове наш Цар и Краљ“. Добио је одговор

226 М. Папић, *нав. дело*, 57. У упутствима за наставнике истицана је посебна важност следећих лекција: МаријаТерезија, Јосиф Други, Беч, Будимпешта.

227 М. Папић, *нав. дело*, 17.

228 *Исто*, 14

да је његово име Петар, а да се престолонаследник зове Александар. Инспектор је могао чути и да постоје „ослобођене и неослобођене“ земље, што је било довољно да ова школа моментално буде затворена.²²⁹ Тема школства покренута је и на суђењу атентаторима у јесен 1914. године. Тужилац је сматрао велеиздајом наставу учитеља Вељка Чубриловића, због његовог става да сви појединци који говоре исти језик чине један народ. Како је приметио Оскар Тартаља, у Аустро-Угарској свако пропагирање јединства Југословена значило је „великосрпску пропаганду“.²³⁰

Управа у Босни и Херцеговини убрзо је постала свесна колико нерасположење влада према управи међу средњошколском и студентском омладином. Земаљској влади је било јасно којим путем је кренуо ђачки ваннаставни живот и какве би то последице могло имати. Зато је још 1908. године донет дисциплински правилник са 152 параграфа. Ученицима је забрањено ступање у чланство било које организације. Забрањена су и удруживања унутар школа. Нови правилник додатно је појачавао већ постојеће наредбе о забранама појединих листова, књига и удружења. Ђачки станови и станодавци стављени су под контролу школа. Сваки ђак је био приморан да откупи по један примерак правила, али и да донесе потврду да је родитељ или старатељ правила прочитао.²³¹

229 Dj. Mikić, *нав. дело*, 232.

230 Сарајевски ајенџаји – изворне сценографске белешке, 158; O. Tartaglia, *нав. дело*, 77-78. На суђењу је покренуто и питање средњовековног краља Твртка. Чубриловић је упитан није ли он ученицима говорио да је Твртко српски краљ.

231 М. Папић, *нав. дело*, 167.

Школовање већег броја студената и средњошколаца структурно је променило тип отпора незадовољног становништва према аустроугарској управи. Омладина је тога била свесна. Нико Бартуловић је забележио да се омладина са студија у Прагу вратила бројнија и идејно јача него што је пошла.²³² И власти су уочиле значај Прага, па је он описан као „нарочито опасан“, као место где су се развијале опозиционе групе и идеје.²³³ Владимир Гађиновић је писао да је устајање против старих политичких и економских форми нашло свој израз у младом поколењу интелигенције које се развијало у школама и универзитетима Сарајева, Загреба, Беча, Прага, Граца и делом Београда, које је „проводило дуге ноћи у читању социјалне и политичке литературе“. Дубоке социјалне промене припремиле су духовно буђење, забележио је Гађиновић.²³⁴

Тартаља је истакао да је по повратку из Прага омладина још борбенија и радикалнија.²³⁵ Везу између настанка нове генерације, која је донела нове методе, са школовањем, увидео је и Јевтић. Насупрот „старијем нараштају“, који се задовољавао српском заставом и који је водио борбу легално и аудијенцијама у Бечу, настала је нова генерација. „Преокрет оваквом начину борбе и његову критику донели су листом универзитетски школовани нараштаји, људи васпитавани у Бечу (...) и Прагу“.²³⁶ Потпуно супротно очекивањима власти,

232 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 11.

233 Ј. Horvat, *нав. дело*, 190.

234 Владимир Гађиновић: *оілеги и йисма*, 81-82.

235 О. Tartaglia, *нав. дело*, 15.

236 Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџај – сећања и ујисци*, 4.

школски систем је на словенском југу створио већи број жестоких опозиционара него послушних поданика.²³⁷

Ове промене била је свесна и аустријска власт. Генерал Конрад фон Хецендорф је обавештен у једном писму да „професори, често млади људи, тек изашли из школе, сами раздражени политизирају више него што је потребно и уносе велеиздајничке елементе“.²³⁸ Власт је била свесна опасности, а пошто школе није могла укинути, одлучено је да се врши строжа селекција при уписивању ђака. Уклањање „опасних елемената“ је требало правдати недостатком простора, а поступци за доделу стипендија су понављани.²³⁹ У Хрватској и Босни и Херцеговини власт се окретала забранама студентског организовања и забрањивањем часописа. Лектиру омладине требало је строго надзирати.²⁴⁰ Како су се ђаци све више супротстављали професорима који су спроводили наредбе из Сарајева, Земаљска влада је добијала све више извештаја где су ђаци оптуживани, где се препоручују мере према непослушнима и „заблуделим синовима“.²⁴¹

Учестала су избацивања из школа. Због сукоба са професором, Трифко Грабеж је избачен из школе и одређена му је казна од четрнаест дана затвора.²⁴² Васо Чубриловић је избачен из Тузланске гимназије јер је током

237 S. Vervaeet, *нав. дело*, 61.

238 В. Ђоровић, *нав. дело*, 592.

239 J. Horvat, *нав. дело*, 190. Они Хрвати који су студирали у Загребу, а који нису били лојални властима, називани су „страним елементом“.

240 *Истио*, 190.

241 Р. Парезанин, *нав. дело*, 34.

242 L. Pfeffer, *нав. дело*, 58-59.

Светосавке прославе демонстративно напустио салу у тренутку када се почела певати царска химна.²⁴³ У Сарајеву су ученици хапшени због учествовања у јавним окупљањима. Један ученик Сарајевске гимназије избачен је из школе јер на улици није поздравио професора мађарског језика. Сарајевски гимназијалци су поводом овог случаја планирали штрајк. Због позивања на штрајк, из школе је избачено још девет ученика, а преко две стотине је осуђено на краће затворске казне.²⁴⁴ Према сећањима Иве Крањчевића Гаврило Принцип је, попут многих других младобосанаца, отишао у Београд, ради даљег наставка школовања, управо због несносних прилика у Сарајевској гимназији.²⁴⁵

Нова генерација је пажљиво читала литературу, књиге о филозофији, књижевности, политици и историји, која је писана на светским језицима. Били су фасцинирани управо оним карактеристикама културе на Западу, које нису могли пронаћи у својој феудалној и ауторитарној домовини.²⁴⁶ Школовање им је омогућило да увиде да живот може бити знатно другачији од живота у њиховој домовини. Драго Радовић је из Швајцарске писао Боривоју Јевтићу о потреби школовања:

„Гледај одмах да положиш матуру и хајде овамо, нипошто нигђе у Аустрију, она није у Европи, или тачно: она је зазидана Кина у Европи. Како је изван ње другачији ваздух! Благи Боже, колико

243 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 39.

244 *Исто*, 20.

245 И. Крањчевић, *нав. дело*, 40.

246 S. Vervaeet, *нав. дело*, 332.

сам то одмах првим кораком видио. Мој најмилији пријатељу, положи тај испит и бјежи“.²⁴⁷

Школовање омладине је донело велики преокрет. Док је у претходним деценијама Српска православна црква имала улогу стожера у борби за национална права, након Анексије 1908. године, омладина и њени тајни кружоци су преузели ту позицију. Улога свештенства у очима власти се мења. У инструкцијама за владање ученика, ученицима је било наређено да редовно морају ићи у цркву, а најстроже је било забрањено поручивати књижевне новине или политичке списе.²⁴⁸ Уколико су ученици желели да се опробају у књижевности, њихови покушаји су морали бити показани директорима школа.²⁴⁹

Како је приметио Милорад Екмечић, ученицима је постојање забрањеног вођа само изазвало још већу жељу „да се пре времена дохвате гране преко плота“.²⁵⁰ Изложена обимној литератури, омладина је почела да показује интересовање за политичка дешавања у много већој мери него претходне генерације. Гаврило Принцип, Драгослав Љубибратић и други, пратили су интензивно политичка дешавања, не само у Босни и

247 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 76.

248 М. Екмечић, *Сјиварање Јујославије*, 526.

249 *Истио*. Аустроугарске власти су места директора школа сматрале веома важним и на та места су постављани људи од поверења. Током читавог трајања аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, Сарајевском гимназијом није руководио ниједан директор који је родом био из Босне и Херцеговине. Слично се може рећи и за професоре. Према доступним подацима за првих двадесет година аустроугарске управе од укупно 83 наставника Сарајевске гимназије само је троје било пореклом из Босне и Херцеговине. Види: М. Папић, *нав. дело*, 110.

250 М. Екмечић, *Сјиварање Јујославије*, 526.

Херцеговини, већ и у Хрватској. Нарочиту пажњу им је привлачио Франо Супило и Хрватско-српска коалиција. Омладинци су били заинтересовани и за ситуацију у Србији, међутим „о политичким догађајима у Србији знали смо само из причања, јер су тамошње новине биле готово стално забрањене“.²⁵¹

Школовање омладине омогућило је и упознавање истомошљеника. Омладинци су се често посећивали. Отац Цветка Поповића му је често замерао да је од куће направио хотел.²⁵² Омладинске, а потом и револуционарне организације су организоване у школама. У Прагу, Бечу, Загребу, Бања Луци, Сарајеву и Тузли омладински кружоци и групе формирану су у школама и на универзитетима.²⁵³ Када се Цветко Поповић преселио из Бања Луке у Сарајево приметио је да је у свим средњим школама било тајних удружења.²⁵⁴ Школовање сељачке деце стварало је другачију ситуацију. Када је босанска полиција 1901. године спровела истрагу о активностима омладине, дошло се до закључка да школска омладина долази из виших и средњих класа и да нема тајне и јавне повезаности.²⁵⁵ До 1910. године ситуација се знатно променила. Како је приметио Боривоје Јевтић: „садржај је Младој Босни (...) давао универзитетски нараштај“.²⁵⁶

251 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

252 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 28.

253 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 10; В. Маслеша, *нав. дело*, 164; Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 13, 15; Дј. Микић, *нав. дело*, 258;

254 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 15. Поповић је у Сарајеву постао члан Социолошког кружока који су сачињавали Срби и Хрвати.

255 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 524.

256 Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџаји – сећања и ушисци*, 9.

Млада Босна и литература

Школовање је открило младобосанцима свет књиге. Према усменим сведочењима Иве Андрића, Предраг Палавестра је забележио да су омладинци из малих сарајевских књижара, које су служиле и као библиотеке, готово свакодневно узимали књиге, које су им омогућавале додир са великим и непознатим светом коме су тежили. Антологију Богдана Поповића омладинци су са нестрпљењем чекали пуна два дана, нестрпљиви да виде ко је у њој заступљен и са којом песмом, о чему су када је књига стигла дуго и ватрено расправљали. Према Андрићевом сведочењу, они су у књигама тражили и налазили не само одговоре на питања која су их занимала већ и подршку за њихове борбене идеје.²⁵⁷

Андрић је сведочење о начинима на који су омладинци долазили до књига уткао и у роман *На Дрини ћуприја*. Андрићев роман овде је историјски извор у класичном значењу. Омладина је врло добро владала немачким језиком који је био обавезан у школама. И управо су јефтина издања лајпцишких, минхенских и бечких издавача била један од најважнијих извора нових књига.²⁵⁸

„Главна страна лектира тадашњих младих људи у сарајевској гимназији састојала се из дела из познате и огромне немачке издавачке куће *Reclam's Universal Bibliothek*. Те мале, јефтине свешчице са жутим корицама и необично ситном штампом, биле су главна духовна храна приступачна ђацима

257 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Београд 1994, 171-172.

258 *Исто*, 220.

тога времена; из њих су могли да упознају не само немачку књижевност него сва крупнија дела светске књижевности у немачким преводима“.²⁵⁹

Многим ученицима читање је постало страст. Познавање литературе међу омладином била је и ствар пресртижа. Читало се непрекидно, „у школи за вријеме часова под клупом, идући улицом, код јела, увече у кревету кријући од газдарице због трошења светла“.²⁶⁰ Младобосанци су често зарађени новац трошили на књиге.²⁶¹ Глад за књигама је била таква да је захваљујући Митриновићу библиотека гимназије у Мостару од 1905. године примала књижевне часописе из иностранства.²⁶² Одлазак свршених гимназијалаца на универзитете широм Монархије, само је појачао овај феномен. Омладина која је остала у Босни и Херцеговини са нестрпљењем је очекивала писма својих старијих другова, а посебно нове књиге.²⁶³

„Ђаци из гимназија и студенти са универзитета у Бечу и Прагу стизали су кућама о распусту и доносили нове књиге, брошуре и нов начин изражавања (...) Први пут се тада у касабн чула реч `штрајк`. Младе калфе су се уозбиљиле. Увече, на капији, они су водили између себе другима неразумљиве разговоре и измењивали мале брошуре без корица, са насловима `Шта је

259 И. Андрић, *На Дрини ћуирија*, 247.

260 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 135.

261 Сарајевски ајенџај – изворне сјенографске белешке, 30.

262 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 507.

263 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, 171-172.

социјализам?', 'Осам сати рада, осам сати одмора, осам наобразбе', 'Циљеви и путеви свјетског пролетаријата'.'²⁶⁴

Ретке књиге су ишле од руке до руке и преписиване и превођене су са страхопоштовањем и дивљењем.²⁶⁵ Студенте који су се вратили са студија средњошколци су слушали са огромном пажњом. „Нама, који се нисмо макнули из Босне, он [Данило Илић] је причао да је био у самој Женеве и ми смо га слушали као што муслимани слушају хаџију који се вратио из Меке“.²⁶⁶ Андрић је сведочио о утицају Димитрија Митриновића – „на нас све тамо у Сарајеву, доста је у то доба утицао Димитрије Митриновић (...) како је доста путовао по свету Митриновић је први код нас донео европске видике и нешто ново“.²⁶⁷ Старији путују и студирају, а млађи су чекали њихову реч, „реч Србије и Европе“.²⁶⁸ Димитрије Митриновић, пет година старији од Андрића и седам година старији од Гаврила Принципа, први се отиснуо пут великих европских универзитета, али није изгубио контакт са омладином у Босни и Херцеговини.

„Митриновић нам је отворио видике великих светских књижевности и учио нас међусобној толеранцији, потреби узајамне трпељивости, великој идеји братства и јединства југословенских

264 Читаво поглавље посвећено периоду уочи 1914. године представља вредан историјски извор. И. Андрић, *На Дрини ћуџија*, 230-267.

265 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 219.

266 *Владимир Гађиновић: оїледи и йисма*, 94.

267 Ј. Horvat, *нав. дело*, 115.

268 В. Маслеша, *нав. дело*, 165.

народа (...) У нашим оронулим и влажним босанским кућерцима, где смо губили вид уз димљиве петролејске лампице, читали смо књиге, а то читање је у нама пробудио Димитрије Митриновић²⁶⁹.

Релевантност овог односа младобосанаца према књизи можда није видљива на први поглед. Специфичан однос према књизи и читању, сам по себи, вероватно није претерано важан за истраживање политичких узора Младе Босне. Оно што читање чини релевантним за тему овог истраживања јесте спремност омладине да сакупљено знање примени у својим акцијама. Било да се радило о примерима из прошлости или о упутствима за организовање кружока – литература коју су чланови Младе Босне читали налазила је практичну примену. Проучавање историје Старог Рима оставило је видљивог трага. Омладинац Драго Радовић тражио је да омладина, попут личности ране римске историје Муција Сцеволе,²⁷⁰ приступи масовном жртвовању. Стотину омладинаца је требало, по Радовићевој замисли, да

269 Р. Парезанин, *нав. дело*, 29. У Терезину Гаврило Принцип је др Мартину Папенхајму, иако тада већ у јако тешком стању, поверио да му најтеже пада то што му је забрањено да било шта чита. Р. Парезанин, *нав. дело*, 200.

270 Причу о Муцију Сцеволи доноси Тит Ливије. Сцевола се ушуњао у етрурски камп са циљем да убије етрурског краља Порсену, који је опседао Рим. Након што је ухваћен Муције је рекао Порсени: „Ја сам Гај Муције, грађанин Рима. Дошао сам као непријатељ да убијем непријатеља и спреман сам умрети исто као што сам спреман убити. Ми Римљани смо храбри и када нас задесе невоље, храбро их трпимо“. По легенди коју преноси Ливије, да би показао да се не боји смрти, Муције је сам ставио своју руку у ватру и без речи је издржао бол.

убије неког функционера или да уништи неки државни објекат и да при томе жртвује свој живот.²⁷¹

Римска историја нудила је примере отпора и на друге начине. У једној херцеговачкој школи, управа је одлучила да због недозвољеног понашања омладине премести професора који је био посебно цењен међу ученицима. Ученици су на ту вест ступили у штрајк, напустили школу и кренули на оближње брдо. „Саопштили смо да се нећемо враћати ни у школу ни кући док се не опозове премештај. Назвали смо то *secessio plebis*“.²⁷² Римска историја свакако није била једина тема којој су се младобосанци окретали. У складу са револуционарним особинама омладине, најдраже теме биле су Француска револуција, 1848. година и Париска комуна. Омладина је у литератури тражила средства излаза из тешке ситуације. У складу са тим и омиљене омладинске речи биле су револуционарне. „Ништа се није дало изједначити са магичним речима револуција, атенатат и штрајк“.²⁷³ Распитујући се за Принципа, Милош Пјанић је писмо Боривоју Јевтићу шаљиво завршио речима: „Како Гавро? Виче ли: Живјела револуција!“²⁷⁴

Омладинци нису само подражавали историјске примере, већ су на основу литературе градили свој систем вредности, своје идеале и циљеве. Пре Сарајевског

271 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 14.

272 Р. Парезанин, *нав. дело*, 55. *Secessio plebis* је у раној римској републиканској историји био средство борбе плебејаца за сопствене интересе. Незадовољни својим положајем, неколико пута су у масама напуштали Рим остављајући патриције без својих услуга.

273 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

274 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 134.

атентата Боривоје Јевтић је истакао да је Владимир Гађиновић дао прототип омладинског јунака који је живео „тмурним животом једног јунака Достојевског“.²⁷⁵ Схвативши значај литературе за обликовање расположења, младобосанци су вршили упорну и систематску пропаганду књиге, уверени да добро одабрана књижевност представља ефикасно средство за револуционарне припреме.²⁷⁶ Читајући готово све што је долазило под руку, омладина се упознала са интелектуалним каноном Европе. Спремајући се за испит, матурант Младен Стојановић читао је Платона, Аристотела, Жан Жак Русоа, Михаила Бакуњина, Фридриха Ничеа, Жана Жореса, Гистава Ле Бона, Хенрика Ибзена и Филипа Маринетија.²⁷⁷ Ову окренутост књизи стално треба имати на уму када се говори о Младој Босни.

Важно је истаћи и да се босанскохерцеговачки омладинци нису задржали на џепним издањима филозофских дела. Они нису преузимали интелектуалне тенденције Европе са почетка XX века из друге руке, или кроз туђе интерпретације. Маринетијев футуристички памфлет штампан је у Паризу 1909. године²⁷⁸, а пре него што је постао познат широм Европе о њему је већ писао Милош Видаковић. Радикални, рушилачки и борбени програм футуриста наишао је на топао дочек код револуционарно расположене омладине.²⁷⁹ Владимир

275 Б. Јевтић, „Млада Босна“, 338-339.

276 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 223-224.

277 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 78.

278 Ж. Дига, *Културни животи у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, Београд 2007, 42.

279 П. Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768 - 2007*, Т. I, НовиСад 2008, 216.

Гађиновић је у Швајцарској живео са угледним руским револуционаром Марком Андрејевичем Натансоном.²⁸⁰ Димитрије Митриновић је 1913. године ступио у личне везе не само са италијанским футуристима, већ и са немачким експресионистима, а зближио се и са припадницима групе Плави јахач, Францом Марком и Василијем Кандинским. Млади Херцеговац из Доње Поплате у фебруару 1914. године у великој сали Немачког музеја у Минхену држао је предавање на тему „Кандински и нова уметност“.²⁸¹

Бројни су примери који указују на значај који је придаван читању, књизи и значају образовања.²⁸² Књига је била средство припреме, кроз васпитање, за грађанске и националне обавезе.²⁸³ Митриновић је веровао да је књига начин да се омладина супротстави опасности да их „некултурне и немодерне“ не прегази културно већа снага.²⁸⁴ Значаја књиге била је свесна и аустријска полиција, па су хапшења омладинаца увек била праћена и одузимањем књига, свезака и писама.²⁸⁵

280 В. Гађиновић: *оілеги и йисма*, 241.

281 Митриновић и Кандински су планирали заједнички пут у Русију у лето 1914. године. S. Behr, „Wassily Kandinsky and Dimitrije Mitrović; Pan-Christian Universalism and the Yearbook 'Towards the Mankind of the Future through Aryan Europe'“, *Oxford Art Journal*, Vol. 15, No. 1, 1992, 82; П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 251. Неколико детаља о Митриновићевом боравку у Минхену оставио је у свом дневнику и Пол Кле. *The Diaries of Paul Klee 1898–1914*, Ed. F. Klee, Los Angeles 1964, 280.

282 *Сарајевски ајенџај* – изворне сјенографске белешке, 201; Р. Парезанин, *нав. дело*, 33, 117; М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 144.

283 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 225.

284 *Исјо*, 94.

285 Dj. Mikić, *нав. дело*, 231-232.

Иако је ова књига замишљена као интелектуална историја, која има за циљ да открије узоре и објасни развој политике младобосанаца, о развоју те политике је немогуће говорити уколико се не разуме и не истакне економска и политичка ситуација у Босни и Херцеговини почетком XX века. Интелектуална историја је често са правом нападана, посебно од стране друштвених историчара, „да се губи у идеалистичкој апстракцији“, и да не придаје довољно пажње томе како материјални фактори обликују људску прошлост.²⁸⁶ У случају Младе Босне ти материјални фактори оличени су у две важне чињенице.

Опис физичког изгледа Недељка Чабриновића сведочи о физичким последицама беде у Босни и Херцеговини. Економска ситуација је прва чињеница коју треба узети у обзир када се размишља о политици Младе Босне. Човеку XXI века, који живи у време када је глад тешко појмљива, потребна је завидна доза емпатије како би могао да разуме изразиту беду, широко распрострањену у Босни и Херцеговини почетком прошлог столећа. Иако нису сви младобосанци били кметског порекла, већина њих, укључујући Гаврила Принципа, лично је осећала сву тежину средњевековног феудалног система који је Аустро-Угарска намерно одржавала. Сиромаштво и неизвесна сутрашњица, заједно са грубошћу ауторитарног режима, представљала је плодно тле за прихватање идеја политичког насиља.

У овом периоду омладину ће променити њено школовање, што је друга чињеница коју стално треба имати

286 D. M. McMahon, S. Moyn, „Introduction: Interim Intellectual History“, у: *Rethinking Modern European Intellectual History*, Ed: D. M. McMahon, S. Moyn, Oxford 2014, 5.

на уму. Омладинци, „заблудели синови“, како су називани узваничним документима, током школовања имали су прилике да се упознају и да читају о политикама и идејама о којима нису могли чути од својих родитеља или их упознати у босанскохерцеговачком политичком животу. За разумевање политике Младе Босне није довољно рећи да су читали дела италијанских и немачких националних идеолога и руских анархиста. Оно што се чини још важнијим јесте дати одговор на питање зашто су им баш те идеје биле привлачне? Ово и следеће поглавље замишљени су као основа која би читаоцу требало да помогне у разумевању младобосанских политичких идеја. Положај Срба у Босни и Херцеговини давао им је довољно разлога да немају симпатија према Хабзбуршкој монархији. Упознавање, током школовања, са савременом европском политиком и историјом, указало им је и на средства борбе за остваривање сопствених циљева. Управо је школовање омладинаца био кључни фактор који их је незадрживо усмерио ка прихватању идеје да је Аустро-Угарску потребно уништити.

ФОРМАТИВНЕ ГОДИНЕ МЛАДЕ БОСНЕ: БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОД АНЕКСИЈЕ ДО ИЗНИМНИХ МЕРА

Карактер аустроугарске власти у Босни и Херцеговини

У свом чланку Питер Џадсон се запитао да ли се Аустро-Угарска може посматрати као империја у класичном значењу.²⁸⁷ Џадсон тврди да је након 1867. године Двојна монархија имала мало тога заједничког са другим европским империјама. Међутим, новија истраживања Босне и Херцеговине у периоду између 1878. и 1914. године, попут радова Робина Окија, Клеменса Рутнера и Стијна Верваета, показују да историчари имају добрих разлога да управу Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини посматрају као колонијалну и империјалну. То је закључак који се намеће и истраживачу који је прошао кроз грађу посвећену Младој Босни.

Да је управу Двојне монархије у Босни и Херцеговини могуће разумети као колонијалну и империјалну први је указао Карл Кауцки који је у писму Фридриху Енгелсу истакао и да је аустроугарска власт сурова попут британске у Индији.²⁸⁸ Још један немачки социјалиста,

287 P. Judson, 'L'Autriche-Hongrie e'tait-elle un empire?', *Annales: Histoire, Sciences sociales* 63, No. 3 (2008), 563–596.

288 E. Redžić, *нав. дело*, 23.

Едуард Бернштајн, спровођену политику у Босни и Херцеговини је сматрао добрим примером колонијалне политике.²⁸⁹ Стејн Вервает указује да се 1970-их година поново почело писати о империјалним и колонијалним карактеристикама аустроугарске политике.²⁹⁰

Ради бољег разумевања, империјализам и колонијализам је потребно прецизно дефинисати, у мери у којој је то изводљиво. Ерик Хобсбаум је период од 1875. године до 1914. године назвао „добом империја“. Када је избио Први светски рат европске силе су контролисале 85% планете.²⁹¹ Европски интелектуалци „доба империја“ често су схватили своју цивилизацију као нешто развијено и прогресивно, насупротив другим, нападним видовима живота, што је често и лако прелазило у идеју о моралној супериорности и што је оправдавало сизеренство. Дух империјализма није заобишао ни европске социјалисте, а неки од њих су тврдили да „ми можемо препознати само условно право дивљака на земљу коју заузимају. Виша цивилизација има ултимативно више право“.²⁹²

Империје су себе идентификовале са прогресом, модерношћу и тријумфом цивилизације.²⁹³ То је био приступ управљању који је Аустро-Угарска донела у Босну и Херцеговину. Беч је своју власт видео као „мисију“.²⁹⁴ Аустроугарски приступ власти био је у потпу-

289 *Исџо*, 125.

290 S. Vervaeet, *нав. дело*, 56, 58-59.

291 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 865.

292 *Исџо*, 866-868.

293 *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 20.

294 А. Ц. П. Тејлор, *нав. дело*, 242.

ном складу са француском идејом „цивилизаторске мисије“,²⁹⁵ са снажно израженим осећајем западњачке супериорности над другим културама.²⁹⁶ Двојна монархија је стално наглашавала своју цивилизаторску мисију у Босни и Херцеговини.²⁹⁷ Управа у Босни и Херцеговини је поистовећивала Хабзбуршку државу са модернизацијом, док су становници повезивани са ретроградним традиционалним вредностима.²⁹⁸

Стејн Вервает је приметио да није чудно што је управо у Белгији аустроугарска изложба о управи у Босни и Херцеговини добила признање политичара и краља – при том не треба испустити из вида да је и сама Белгија имала своје колоније.²⁹⁹ Карактер управног режима у Босни и Херцеговини британски историчар Алан Скед је сумирао на следећи начин: порези су порасли пет пута, право гласа готово и да није постојало, министарство финансија могло је да стави вето на било какву одлуку, власт је подржавала Хрвате против Срба и охрабривала мусламанско-хрватску сарадњу. „Ако све ово није империјализам, тешко је знати шта јесте“, закључио је Скед.³⁰⁰

Империјална Европа је постала центар, а све изван тог центра припадало је нижој култури и цивилизацији.

295 *Mission civilisatrice*.

296 R. Okey, *нав. дело*, vii.

297 S. Vervaeet, *нав. дело*, 75-76.

298 R. Okey, *нав. дело*, viii.

299 S. Vervaeet, *нав. дело*, 76.

300 A. Sked, *нав. дело*, 245. Да су Босна и Херцеговина биле колоније, мислио је и Исидор Бенко, цивил адлатус земаљске владе. R. Okey, *нав. дело*, 178.

Колонијализам је, под паролом ширења просвећености, спроводио економску и политичку експлоатацију.³⁰¹ Створен је концепт дивљака и цивилизованог појединца. Из перспективе власти Двојне монархије, у Босни и Херцеговини је почињао Оријент. Било је то место где је цивилизација тек требало да се учврсти.³⁰² Двојна монархија је остваривање својих геополитичких циљева представљала као добротворни рад. Европској јавности су презентована цивилизацијска достигнућа у Босни и Херцеговини. Новинари који су посетили Босну могли су чути да су провинције захваљујући аустроугарској политици просветитељства „ушле у светло западноевропске цивилизације“. Хабзбуршке власти представиле су своју власт као почетак напретка на простору који је до тада био одсечен од европске цивилизације, на коме није било реда и праведности карактеристичних за поредак модерно уређене државе.³⁰³

Поред Верваета значајан допринос посматрању историје аустроугарске управе у Босни и Херцеговини у колонијалном и империјалном кључу остварио је и немачки историчар Клеменс Рутнер. Рутнер инсистира да је Босна и Херцеговина у периоду 1878–1918 стигматизована као „другост унутар Европе“³⁰⁴. Он тврди да је аустроугарску управу (почев од 1878. године) потребно сагледати у контексту епохе где се Француска учвршћује у Тунису 1881, а Велика Британија у Египту

301 B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, *Postcolonial Studies – The Keywords*, London 2000, 36-37. Цитирано према: S. Vervaeet, *нав. дело*, 76.

302 *Исџо*, 21, 22.

303 *Исџо*, 100.

304 „The other within Europe“.

1882. године. Рутнер верује да контекст за разумевање Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини нуде управо карактеристике и особености европског империјализма и колонијализма.³⁰⁵

Земаљска влада у Сарајеву се трудила да своју управу представи као модерну. Тешко је пронаћи критеријуме који би оправдали такву тврдњу. Чак и након успостављања Сабора 1910. године није се много тога променило. Бирачко право било је веома ограничено. Они који су га имали, бирали су само један део чланова сабора, док су преостали посланици били вирилни, а и такав сабор имао је врло ограничена овлашћења. Влада није имала никакву одговорност пред Сабором, Беч је имао право вета, а председништво је именовано лично цар. Странке су биле дозвољене али је њихов рад обесмишљен строгим цензуром и непостојањем потпуне слободе говора.³⁰⁶ Имајући ово у виду, не изненађује податак да су младобосанци објавили текст под називом „Лаж парламентаризма“.³⁰⁷ Богдан Жерајић је управо на дан отварања Сабора покушао да убије генерала Варешанина. Омладина је атентат видела као дело против лажног парламентаризма, којим је Аустро-Угарска пред светом желела да маскира своју насилну завојевачку

305 C. Ruthner, „Habsburg’s Little Orient – A Post/Collonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia and Herzegovina 1878–1918“, 1-7. Доступно на: www.kakanien.ac.at Види и: C. Ruthner, „Bosnia – Herzegovina, 1878–1918. A Colony of a Multinational Empire“, *The Shadow of Colonialism on Europe’s Modern Past*, Ed: R. Healy, E. D. Lago, New York 2014, 156-170.

306 S. Vervaet, *нав. дело*, 50-52.

307 П. Рамос, „Лаж парламентаризма“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 38.

политику.³⁰⁸ Како су изгледали избори на једном изборном месту у Босни и Херцеговини описао је Гаврило Принцип у новинском чланку објављеном у листу Народ 19. децембра 1913. године.

„На избор дошло је неких осмерица жандара. Они поред своје главне улоге да пазе на овај `дивљи` народ, да не би правили изгреде, имали су и једну главнију – да пријете и присиљавају овај свијет да гласа за кандидата Вукана К...а. Осим њих врло рано сакупи се велик број џематбаша и кнезова, и почели су свој ненародни посао, агитовали за владина кандидата. Каквим се све средствима нису служили, чим ли све нису народу пријетили (...) Како је ко улазио у соби где се обављао избор онако би га дочекивао жандар Војиновић и препоручивао би К...а“.³⁰⁹

На прелазу векова европске империје су се суочиле са питањем: шта чинити са мањинским етничким заједницама. То питање се поставило у време када су демократско-националне идеологије, све присутније и код мањинског становништва империја, све више добијале на значају.³¹⁰ Почела су се постављати питања језика, школа и запошљавања у државној служби.³¹¹ У том контексту јасно је да борба старијег нараштаја у Босни и Херцеговини за црквено-школску аутономију представља део борбе националне заједнице унутар империје.

308 Р. Парежанин, *нав. дело*, 77.

309 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 326.

310 *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 19.

311 *Исџо*.

Иако је након смрти Бенјамина Калаја ослабио притисак наметања бошњачког идентитета целокупном становништву, ситуација се у Аустро-Угарској није кретала на руку мањина. Прво је мађарско асимилаторско школство доживело врхунац са злогласним Апоњијевим законом из 1907. године,³¹² да би потом 1912. године цар Франц Јозеф укинуо црквено-школску аутономију Срба у Војводини, као прелазни корак у планираном оснивању мађарске православне цркве.³¹³

Атентатор Цветко Поповић је на суђењу изјавио да је овакав однос према мањинама, укидање аутономије у Војводини и насилно германизирање Словенаца, представљало насиље које је желео да освети.³¹⁴ Данило Илић је приметио да у Босни и Херцеговини странци не само владају, већ и намећу језик и писмо.³¹⁵ Захтеви мањина изазвали су још веће притиске државних власти. Мађарски одговор на српско-хрватску коалицију био је интензивирање мађаризације. Румуни који су писали жалбене петиције цару Францу Јозефу, завршавали су у затвору, а због јавног подржавања словачке партије, свештеник Андреј Хлинка је био осуђен на две године затвора.³¹⁶ У периоду од 1898. до 1908. године, по оптужбама које су се кретале од непоштовања мађарске заставе до изазивања побуне, осуђено је 503 Словака и

312 А. Ц. П. Тејлор, *нав. дело*, 238.

313 М. Екмечић, *Сиварање Јујославије*, 615.

314 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 71.

315 Д. Илић, „Наш национализам“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 71, 73.

316 А. Sked, *нав. дело*, 210, 212, 216. У нередима који су наступили након капшења свештеника Хлинке убијено је 15 и ухапшено 40 људи.

216 Румуна.³¹⁷ Положај домаћег становништва у Босни и Херцеговини није се разликовао од положаја других националних мањина у земљама Двојне монархије. Био је једнако лош, ако не и гори.

Питање запошљавања у државној служби није ништа мање важно. Иако је читаву администрацију кроз порезе финансирао домаће становништво, места у администрацији су у највећој мери остала резервисана за странце. Статистике показују да се број католика у Сарајеву повећао са 3.3% 1879. године, на 34.5% 1910. године.³¹⁸ Уочи Анексије од укупно дванаест хиљада службеника, једва четвртина је била пореклом из Босне и Херцеговине. И готово по правилу радило се о лојалном католичком становништву коме је омогућено да попуни најниже позиције у администрацији.³¹⁹ Питање запошљавања мањина у Аустро-Угарској било је важно на нивоу читавог царства. То је показала тзв. Баденијева криза из 1897. године, када је спор око запошљавања у Бохемији између Чеха и Немаца довео до пада владе. Отпор Немаца већем запошљавању Чеха у државној служби довео је до пада владе и учинио је да сама царска власт потврди да је фундаментални принцип у политици Монархије национални принцип.³²⁰

Феномен запошљавања по критеријумима претпостављене оданости Монархији читавих националних група, било је нешто што припадницима Младе Босне

317 *Истѝо*, 210-211.

318 Т. Крушевац, *Сарајево њод аустроујарском ујравом 1878-1918*, 21

319 R. Okey, *нав. дело*, 171.

320 P. Judson, *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire*, Ann Arbor, 1996, 256.

није промакло.³²¹ Из њихових успомена се види да домаће становништво, осим уског слоја који је био у добрим односима са влашћу, није имало никакве шансе за напредак.³²² Школована омладина је тешко могла да очекује да ће пронаћи посао. Била је то још једна чињеница која их је окретала ка опозиционим активностима. Након Калајевог периода, где се власт ослањала пре свега на муслимански беговат, ситуација се није променила. Образовани Срби су почели посматрати аустроугарску власт као препреку сопственом напредовању.³²³ Иако се у тексту „Антипарламентаризам“ објављеном у Зори не говори ко је „окупатор“, јасно је да се то односи на Двојну монархију. Окупатор је дошао да „експлоатише и да гули а не да подиже“, он је довео и „војску гладних и бескрупулозних чиновника“, он дели земљу својим колонистима а „раскућава домаће“.³²⁴

На повезаност између доступности запошљавања у државној администрације за мањине и развоја национализма указао је убедљиво Бенедикт Андерсон. Национално питање и национализам у Аустро-Угарској имају још једну специфичност. Како је приметио Мајкл Мен, све велике силе су на почетку XX века постале националне државе, са изузетком Аустро-Угарске. У Француској и Великој Британији нација је подржавала државу. У немачким земљама пре уједињења национализам је одиграо улогу у стварању државе. У Двојној монархији нације су биле мање од државних граница

321 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 58, 59.

322 *Истио*, 59.

323 R. Океу, *нав. дело*, 173.

324 В. Милићевић, „Антипарламентаризам“, *Зора*, год. 2, број 4-5, 148.

и национализам је постао подривајући фактор.³²⁵ Аустријски надвојвода Алберт је веровао да у царству са много народа, царство мора да буде као мајка, подједнако да воли сву децу. Аустроугарски систем је био такав да то није било могуће.³²⁶

Прича о империјалној управи у Босни и Херцеговини је важна за историју отпора Двојној монархији јер је становништво било свесно положаја у коме се налази. Савременици су приметили да када босански посланици оду у Беч, њих примају исто онако као што у Паризу примају Мароканце и Тунижане, а у Лондону Махараџе.³²⁷ Један омладинац је приметио да је импозантна фасада градске већнице у Сарајеву била намењена Европи, али да су иза ње стајале стотине ћелија полицијске управе.³²⁸ Боривоја Јевтића је Босна подсећала на логор где је поред жандармерије било и шездесет хиљада војника. Што га је подстакло да аустроугарску војску у Босни и Херцеговини упореди са британском војском у Индији.³²⁹ Ратко Парежанин, Принципов београдски цимер, истакао је да „Аустроугарска монархија није `европска мисионарка` у Босни и Херцеговини, већ европски завојевач, тровач и затирач“.³³⁰

Чини се да се може рећи да је карактер управе у Босни и Херцеговини у знатној мери обликовао настали

325 Мен каже да је национализам у Аустро-Угарској био „state subverting“. М. Mann, *нав. дело*, 80, 218.

326 А. Sked, *нав. дело*, 265.

327 S. Vervae, *нав. дело*, 306.

328 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 79.

329 Б. Јевтић, *Сарајевски аџенијаи – сећања и ујисци*, 18.

330 Р. Парежанин, *нав. дело*, 210.

национализам. Вервает је тако приметио, анализирајући националистички дискурс листа *Прејлед*, да је српски национални покрет у знатној мери био самодетерминисан као антиапсолутистички и антиколонизаторски.³³¹ Петар Кочић је у првом броју листа *Оштрајбина* писао да је потребно да престане „овај данашњи апсолутистичко полицајни систем туторисања, који нам кроји све без нашег знања и питања, а преко наше воље“. Кочић је тражио представнички систем који ће водити рачуна о народним жељама. Тражио је „све оне грађанске и политичке слободе без којих се не да ни замислити уставан народни живот“ и залагао се за „слободу личну, слободу говора, слободу збора и договора, слободу штампе, слободу удруживања“. Варвает је приметио да овај текст подсећа на некакав антиколонијални манифест.³³²

Национална идеја у политичком животу често је подсећала на идеју Ђузепеа Мацинија да човек има потребу да постоји и да има име.³³³ Тин Ујевић је писао: „Покажимо (још једном, последњи пут!) да Јужни Словени нису инфериорна раса, да они хоће слободу, јер су је заслужили“.³³⁴ Када је Недељко Чабриновић због организовања штрајка одлуком власти протеран из Сарајева, приликом уручивања одлуке власти саслушао је и предавање о моралу, о чему је доцније рекао следеће: „како се он усуђује, да као странац мени домаћему

331 S. Vervaeet, *нав. дело*, 299.

332 *Истио*, 288-289.

333 C. Geertz, *нав. дело*, 249.

334 А. Ујевић, „Борба националистичке омладине“, *Најредњак*, Шибеник, 29. 11. 1912. У: Т. Ујевић, *Сабрана дела*, свезак 10, Загреб 1966.

дели неке лекције и напутке“.³³⁵ О значају овог догађаја Чабриновић је говорио и на суђењу: „Ја сам први пут почео размишљати о атентату када сам протеран из Сарајева. Било ми је криво што мене, странац који је дошао у ову земљу гони из мог родног места“.³³⁶ Када је Данило Илић објавио превод текста Максима Горког „Пламено срце“, могуће је да је на уму имао аустроугарску управу.

„У прастаро доба живело је једно велико људско племе... То су били окретни, одважни и јаки људи и никада нису жељели премного, али им дођоше црни дани. Доселило се Бог зна одакле једно друго племе и потисну ове добре људе у најгушћу прашуму“.³³⁷

Осећај колонијалне потчињености утицао је и на омладински укус у књижевности. Између осталог, омладина се окретала норвешкој књижевности због њеног антивазалског и антимперијалног садржаја.³³⁸ Лука Смодлака је у тексту о Хенрику Ибзену, објављеном у *Зори*, истакао: „што сам ову литературу особито узео за предмет испитивања биће вам јасно када истакнем да је она чин исто тако малог народа као што је наш, па да је ипак, благодарећи јакој енергији и интензивном развијању, постигао продрети до редова европских великана“. Тражећи ослонац у књижевности, младобосанце је привлачила књижевност малих народа, која је успела да се одупре наметању великих.³³⁹ Образовани припа-

335 L. Pfeffer, *нав. дело*, 42.

336 Сарајевски аџенџаџи – изворне сџеноџрафске белешке, 41.

337 М. Горки, „Пламено срце“. у: Сџоменица Данила Илића, 13.

338 Р. Вучковић, *Поеџика срџске аванџаре*, Београд 2011, 92.

339 *Исџо*.

дици Младе Босне стекли су јасну слику о подвојености живота којим живе у Босни и Херцеговини и живота који се развија изван међа њихове колоније.³⁴⁰

Колонијални положај изазивао је и одговор у виду насиља. Ако је Индија узимана као класичан пример колоније – још од 1853. године Индија се суочила са атентатима.³⁴¹ Поједини становници једне друге хабзбуршке покрајине, Галиције, такође су сматрали да их Беч „третира као Азију“. Имајући то у виду, не изненађује податак да је 1908. године у атентату настрадао управник Галиције Андреј Казимир Потоцки.³⁴² На прелазу века Беч се суочио са поданицима који више нису били цару беспоговорно одани неписмени сељаци.³⁴³ Како је приметила Мари Жанин Чалић, процеси социоекономских промена у аустроугарском царству су изнедрили образоване елите које су све гласније захтевале аутономију и већа права, а да Монархија ниједном озбиљно није узела у разматрање да им одобри учешће у политичком животу.³⁴⁴

Аустроугарска управа одиграла је знатну улогу у обликовању атмосфере која је изнедрила Младу Босну. Трифко Грабеж је истакао на суђењу атентаторима: „ја мислим да се Словенима као народу равноправним са осталим народима у Монархији морају дати најелементарнија политичка права (курзив М.В) (...) не

340 Б. Јевтић, „Скерлић и Млада Босна“, *Српски књижевни гласник*, књ. 12, бр. 2, 16. мај 1924, 108.

341 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 245-246.

342 L.Wolff, *нав. дело*, 333.

343 А. Џ. П. Тејлор, *нав. дело*, 255.

344 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 53.

дозвољавате аутономне школе, сваки културни покрет се гледа са највећим зазирањем, побијате што сваки поштен човек мисли“.³⁴⁵ Власти у Босни и Херцеговини односиле су се са највећом силом према сваком виду активности који је изазивао сумњу. Путујућа позоришта која су нудила представе са националном тематиком била су, по сећању Боривоја Јевтића, чест предмет шиканирања. Пре сваког извођења, морала се тражити дозвола, а сваки рукопис је морао проћи режимског цензора. Оваквим путујућим групама је често била забрањена свака живља реклама, а дозволе за извођење су углавном добијали за периферије Сарајева.³⁴⁶ Уколико се на студентским забавама рецитовала поезија, садржај и аутори су морали унапред бити пријављени полицији.³⁴⁷

345 *Сарајевски ајенџаи* – изворне сценографске белешке, 91.

346 Р. Бесаровић, *Из културној живоји у Сарајеву под аустријарском управом*, Сарајево 1974, 45.

347 И. Крањчевић, *нав. дело*, 45.

Анексија и омладина

„Национални потрес од 1908, који је пробудио и оне које су мртвим сном спавали, ставио је на ноге целокупну српску омладину“.³⁴⁸ – *Јован Скерлић*

Користећи подршку Немачког царства и слабост царске Русије која се опорављала од пораза на Далеком истоку³⁴⁹, Аустро-Угарска је, кршећи неколико међународних уговора, у октобру 1908. године анектирала Босну и Херцеговину. Појам национализам у Српском књижевног гласнику, посебно у Скерлићевим текстовима, све до 1908. године коришћен је као синоним за шовинизам, док су патриотизам и родољубље коришћени за обележавање позитивних осећања.³⁵⁰ Након анексије ситуација се променила, национализам је изгубио негативну конотацију. Терминолошка промена упечатљиво симболише потрес који се догодио. Након Царинског рата који је и сам подстакао осећања неправде и изазвао нерасположење према Монархији,³⁵¹ анексија Босне и Херцеговине у потпуности је запалила духове. Након анексије српско становништво са обе стране Дрине поставило је питање када ће уследити напад и на саму Србију.³⁵² Њихове претпоставке нису биле далеко од истине. Војна и дипломатска елита Хабзбуршке

348 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 217.

349 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 565.

350 М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 359.

351 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 564.

352 А. Џ. П. Тејлор, *нав. дело*, 246.

монархије још од краја 1907. године ту опцију озбиљно је разматрала.³⁵³

За српско становништво у Босни и Херцеговини још већи утисак оставили су Велеиздајнички и Фридрихсбург процес.³⁵⁴ Загребачко суђење представљало је очигледно кршење свих принципа цивилизоване државе.³⁵⁵ Истовремено, Беч је настојао да искористи историчара Фридриха, који је могући рат против Србије требало да оправда својим чланцима. Није било тешко доказати да се ради о фалсификатима, а захваљујући ангажовању Томаша Масарика дискредитовање Аустро-Угарске је добило и међународну димензију.³⁵⁶ На страну оптужених стао је и норвешки писац Бјернстјерне Бјернсон, кога је због тога званична штампа Двојне монархије оптужила да је корумпиран од стране Срба.³⁵⁷ Анексија је оставила видљивог трага и на омладину, након ње „младим нараштајима Словенског Југа од тога времена је потпуно јасна `мисија` Хабзбуршке империје. Млади се окрећу од `старих конзервативних генерација које су говориле о једној слободи која се може добити легитимним путем од Аустрије`“.³⁵⁸

Омладинске организације које су постојале до анексије, претежно су биле литерарног карактера, да би убрзо потом почеле попримати политичке и револуционарне

353 Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918*, Vienna 1921, 528, 537.

354 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 610.

355 А. Ц. П. Тејлор, *нав. дело*, 247.

356 *Истио*, 248.

357 Ј. Horvat, *нав. дело*, 244.

358 Р. Парезанин, *нав. дело*, 207-208.

особине. Међу омладинцима су се први пут јавили и тзв. „путници“, млади људи који су напустили универзитетске студије како би у народу вршили револуционарну пропаганду.³⁵⁹ Након анексије нагло је порастао број школских удружења. Ратко Парезанин сведочи да су након анексије и остали школски центри у Босни и Херцеговини добили друштва слична онима из Мостарске гимназије.³⁶⁰ Боривоје Јевтић је забележио:

„Анексија, 1908, представља једно разграничење: *џу се ломе два доба и два нарашћаја* (курзив М.В.), и полагамо формише уверење да ни чаршијско србовање, ни ситни рад неће довести крајњем циљу (...) широки просветитељски рад сада више није себи сврха; у њега се уноси у крупним дозама револуционарног национализма: то је све Анексија научила“.³⁶¹

Расположење омладине у Босни и Херцеговини било је слично расположењима у Београду, о чему је упечатљиво сведочење оставила београдска гимназијалка Паулина Лебл Албала, која ће убрзо потом упознати Владимира Гађиновића на предавањима Јована Скерлића:

„Из свега тога ми матуранти били смо прожети једном свешћу: да смо ми носиоци идеологије слободе, да ми имамо да изведемо једно значајно дело. Кад ће то бити, где и како, то нисмо јасно

359 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и утисци*, 6.

360 Р. Парезанин, *нав. дело*, 33.

361 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и утисци*, 5.

знали. Али смо сматрали да је неминовно, и осећали смо међу собом тесну повезаност, солидарност, устремљеност свих нас ка једном циљу. Да је неко од нас казао како има и других циљева и идеала за које се ваља залагати и борити, ми бисмо се с револтом окренули од њега. Ми смо били свесни да је нашем нараштају пала у део част и дужност да буде извршилац Косовског аманета“.³⁶²

Анексија је донела и огромну горчину студентском активизму.³⁶³ У време анексије стихови младих песника су далеко мрачнији него доцније. Многе песме су изражавале осећање изгубљености, немоћи и безизлазности.³⁶⁴ „Срамота анексије је пекла дечје душе“, по зидовима и клупама исписивани су поклички против Аустрије.³⁶⁵ „Осећали смо се понижени. Тих дана ишли смо из школе само у групама. Изгледало нам је да смо тако у групама јачи, страшнији. Треба ма на који начин показати знаке отпора“.³⁶⁶ Анексија је учинила да омладина постепено почне да преиспитује однос према легалним начинима борбе. Увидели су да и сама аустријска држава „која тобоже толико пази на законитост“ користи фалсификована документа.³⁶⁷ Појединци су отпор показали и на конкретан начин. У време када се очекивало да ће Аустро-Угарска напасти Краљевину Србију, Владимир

362 П. Л. Албала, *Тако је некад било*, Београд 2005, 111.

363 R. Океу, *нав. дело*, 204.

364 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 253.

365 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 61.

366 Д. Крајшумовић, „Данило Илић“ у: *Сйоменница Данила Илића*, 92.

367 И. Крањчевић, *нав. дело*, 15.

Гађиновић је побегао у Београд, са намером да се придружи добровољцима.³⁶⁸ Гађиновић је потом са Богданом Жерајићем отишао у Врање на комитски курс, где су заједно остали све до краја Анексионе кризе.³⁶⁹

368 В. Ђоровић, *нав. дело*, 595.

369 Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, *Градац*, бр. 175-176-177, год. 37 (2010), 122.

Балкански ратови и омладина у Аустро-Угарској

„Надмоћне победе Бугара и Срба су светски историјски догађаји. Јасно је да је турској владавини у Европи дошао крај (...) а тиме и неукусној новинарској фрази о непожељном `болеснику`. Овај болесник је мртав! Аустрија има све изгледе да дође на његово место као `болесник`. – *професор Јозеф Редлих*, октобар 1912.³⁷⁰

„Пре Косова ми смо просто животарили којекако. Од Косова и 1912. године, у оним невиђеним нападима тамо (...) оно је у ствари било ослобођење Старе Хрватске под именом Старе Србије“. ³⁷¹ – *Владимир Черина*.

Успех Краљевине Србије у Балканским ратовима оставио је изузетан утисак на Јужне Словене у Аустро-Угарској. Углед Краљевине Србије је изузетно порастао, а идеја југословенства је добила ветар у леђа. Већ на почетку рата, након вести о српским успесима, омладина је запала у делиријум.³⁷² Чим је почео Балкански рат, Црногорци, који су пролазили кроз Задар, Сплит и Дубровник како би се придружили црногорској војсци, доживели су овације.³⁷³ Победе српске војске, које је омладина доживела као величанствене, постале су одлично средство агитације. Слом Аустрије, оно

370 А. Митровић, *Продор на Балкан: Србија у њлановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 2011, 137.

371 В. Ђоровић, *нав. дело*, 581.

372 Ј. Horvat, *нав. дело*, 211.

373 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 24.

што је пре Балканских ратова старијој генерацији, па и омладини, деловало као утопија, сада је постало сасвим извесно у умовима младих људи.³⁷⁴ Стварала се изузетно повољна атмосфера за развој опозиционих ставова. Ученице су у својим шеширима носиле врбце на којима су златним словима била исписана имена ослобођених градова. „А та имена су за два, три дана застаривала јер су долазила нова имена“. Препричавали су се појединачни јуначни подвизи и „све је задахнуло омладину духом победе и дубоким уверењем да су потребне само жртве па да се постигне свака, наизглед немогућа, победа“.³⁷⁵ Неки омладинци, попут Пера Слијепчевића и Владимира Гађиновића, нису хтели да вести дочекују у Босни, већ су у рат ступили као добровољци. Заједно су се борили код Скадра.³⁷⁶

На све стране се могло чути „за Косово Куманово“.³⁷⁷ Након Куманова Оскар Тартаља и Тин Ујевић су послали телеграм Николи Пашићу: „клањају се осветницима Косова и створитељима Југославије“.³⁷⁸ Владимир Черина је ослобађање Старе Србије видео као ослобађање Хрватске.³⁷⁹ Тин Ујевић је тада писао у *Босанској вили*, коју је већ тада у највећој мери обликовао Димитрије Митриновић:

374 *Исџо*, 25.

375 И. Крањчевић, *нав. дело*, 50.

376 В. Гађиновић: *оіледи и ѿисма*, 108; Б. Јевтић, *Сарајевски ајџенџијат – сећања и ушисци*, 13.

377 Р. Парезанин, *нав. дело*, 101

378 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 24.

379 В. Ђоровић, *нав. дело*, 581.

„Погодио је десетерачки пророк, јер су овога октобра на светло ослободилачког сунца синули мачеви, за које се мислило да су одавно зарђали (...) И као никада, ми се у овим данима овенчанним ловором славља сећамо и Марка и Милоша и Страхине и Југовића, свих витезова и свих мученика, које је опевала песма и сачувала скулптура. Будимо захвални нашим слейцима ђусларима ако смо њроїледали (курзив М.В.)“.³⁸⁰

Ослобађање територије која је симболизовала српску државност одјекнуло је попут топа код становништва које је тежило ка самосталности. Ослобађање Косова представљало је неизмеран извор самопоуздања и енергије. Турбулентни догађаји су помно праћени у Босни и Херцеговини. Млади књижевни критичар Бранко Лазаревић писао је за *Босанску вилу*:

„После Битољске битке, пошав за Албанију, наш епски сељак (...) чуо је од мештана да се у једном селу налази сабља Цара Лазара, коју народ чува као светињу, у другом селу да се налазе минђуше Царице Милице (...) традиције се још једном снажно пробудише, примитивна, а велика народна машта, кроз гудуре, амбисе, и геолошке и географске чеврнтије тих крајева, поче да назире како промичу, преко брда и долина, непознатим стазама и богазама, велике фигуре наших јуначких народних песама: Краљевића Марка, Милоша

380 А. Ујевић, „Испуњени завет“, *Босанска Вила*, 15. јануар 1913, број 1, 1-3.

Обилића, Ивана Косанчића, Топлице Милана, Мајке Југовића, Царице Милице“.³⁸¹

Балкански ратови утицали су и на поезију, где у овом периоду оживљава средњовековна симболика витезова, храмова, краљева, принцеза, херојских легенди и јуначких подвига.³⁸² У овом тренутку и Алекса Шантић пише своју песму Куманово:

*„Пуџниче, сѣани, овдје леже Они –
Моїле ове ѿрах краљева крију.
С кайом у руци њима се ѿклони
И редом ѿако ижљуби их свију“.*³⁸³

Тин Ујевић је написао у јануару 1913. године:

„Дошао је тренутак да сви ожалошћени од чемера и боли буду весели и да сви очајни почну вјеровати. Јер се догодило оно што се чинило да је преко наших сила: утопија је остварена и немогућност је постала жива чињеница (...) Косово је отето отимачу, сила удружена са правом разбила је силу што је била само насиље, малени су разбили великога и изненадили велике, мрцварени су убили убицу и преплашили његове ортаке“.³⁸⁴

381 Б. Лазаревић, „Народ, народна поезија и рат“, *Босанска Вила*, јануар, фебруар, март 1914, број 1-6, 65.

382 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 217.

383 А. Шантић, „Куманово“, *Босанска Вила*, јануар, фебруар, март 1914, број 1-6, 2.

384 А. Ујевић, „Божански лагум“, *Најредњак* 31. 1. 1913. Цитирано према: Р. Парезанин, *Гаврило Принцип у Београду*, 103-104.

Није било потребно много па да демонстрације у корист Србије прерасту у демонстрације против Аустро-Угарске. „Свима је јасно да је дан обрачуна близу и да након Турске долази Аустро-Угарска на ред“. „У тим демонстрацијама отворено се кличе Србији: живе-ла Србија, доле Аустрија!“. На своје капе ученици су стављали натписе Карађорђе, Путник, Куманово и Бели орао.³⁸⁵ Југословенски национализам се све више ширио, а омладина је правила планове како поступати у случају рата Аустро-Угарске и Србије.³⁸⁶ Недељко Чабриновић је на суђењу кратко објаснио порекло сопственог национализма: „постао сам националиста услед Балканских догађаја и литературе Јована Скерлића“.³⁸⁷

Аустроугарске власти су итекако биле свесне дешавања на југу Монархије. Јужнословенско питање је и пре Балканских ратова посматрано као потенцијални извор нестабилности. У листу *Die Zeit* 1903. објављен је на првој страни текст насловљен „Јужнословенско питање“. Тада је закључено да уколико Јужни Словени почну да делају под ујењињеним вођством, то може бити много опасније за Двојну монархију него што је чешко питање икада било.³⁸⁸ Исход Балканских ратова изнео је одједном јужнословенско питање у први план. Барон Мусулин је забележио: „интелектуални свет био је на један, за аустроугарског патриоту застрашујући начин, под утиском великог развитка који је нашло

385 О. Таргаља, *Велеиздајник*, 71

386 Н. Бартуловић, *Од револуционарне омладине до ОРЈУНЕ – историја југословенској омладинској јокреија*, 29.

387 *Сарајевски ашениаи – изворне сценографске белешке*, 322.

388 Ј. Pleterski, *нав. дело*, 119-120.

национално српство са оне стране Саве³⁸⁹. У којој мери су Балкански ратови постали мобилишуће средство за Србе и Хрвате у Двојној монархији, био је свестан и Александар фон Хојос, тада шеф кабинета Министарства спољних послова. Забележио је: „Није се само у Србији, већ у свим аустроугарским подручјима која су насељавали Јужни Словени уврежило мишљење да је пропаст Аустрије близу и да се Југославија може створити само из Београда уз помоћ српске војске и њених савезника“.³⁹⁰

Исход Балканских ратова донео је велики шок, који је био утолико већи јер су владајући кругови у Бечу били уверени у српски пораз. Немачки амбасадор у Бечу извештавао је своје надређене: „са запрепашћењем и пуни море гледају овде на изненадно подигнути словенски талас и на свим уснама лебди стрепњама испуњено питање: `шта ће бити од Аустрије`“.³⁹¹ Ватрослав Јагић је писао Ситону Вотсону да је све хрватске земље обузело „неко страховито неповерење према ц. и к. властодршцима: народ је изгубио веру у правду, а и сама наклоност према Бечу спала је на нулу“.³⁹² Аустријски министар, председник Леполд Берхтолд у свом говору 2. маја 1913. године истакао је:

„Свођење на нулу наших снага и нечувени полет балканских држава, које су дошле до врхунца

389 В. Ђоровић, *нав. дело*, 578-579.

390 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 83.

391 А. Митровић, *нав. дело*, 138.

392 Х. Вендел, „Борба Југословена за слободу и јединство“, *Градац*, бр. 175-176-177, год. 37 (2010), 21.

политичке и државне самосвести, изазвали су највеће утиске код нашег темпераментног југословенског становништва (...) док су изрази симпатија били чисто теоријски, царска и краљевска влада је могла мирно да их посматра. Сада то више није могуће (...) колико се далеко отишло, показују суспензије и подизање оптужби против адвоката и писара, затим је један државни тужилац морао бити смењен, а градоначелник Сплита изведен пред суд због велеиздаје³⁹³.

Исход Балканских ратова учинио је да југословенска идеја почне да добија све више присталица. Цветко Поповић је забележио да су пре Балканских ратова узалуд долазили у Сарајево студенти из Загреба и Беча да шире идеје о слози Срба и Хрвата, док су након рата те идеје саме себи крчиле пут.³⁹⁴ Поповић је оставио и упечатљив опис развоја југословенске идеје, који сведочи о постепеној трансформацији идентитета.

„За мене сасвим нова `нација`, за коју сам сазнао тек у Сарајеву, били су тзв. `Србо-Хрвати` или напредњаци. Они су говорили да нису ни Срби ни Хрвати, већ и једно и друго. До Балканских ратова било их је врло мало, једва десетак чланова, више Срба него Хрвата. Њих смо сви сложено, и Срби и Хрвати, нападали као `издајнице` свога народа. Напредњаци су имали и своју значку, комбиновану од српске и хрватске тробојке: црвено плаво бело

393 А. Митровић, *нав. дело*, 136.

394 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 27.

црвено или обратно, због чека смо их звали `каме-
леонима`. У тој групи био је Гаврило Принцип“.³⁹⁵

Услед промењених околности власт је постајала све
крућа, што је само додатно распаљивало већ узнемирене
духове. Људи су хапшени због певања српских песама,
због сакупљања добровољних прилога за рањенике, а
распуштене су и целокупне градске општине Сплита
и Шибеника.³⁹⁶ Полиција је хапсила омладину под оп-
тужбама велеиздаје и увреде величанства.³⁹⁷ Штамп
лојална Бечу је писала да је прави тренутак за напад на
Србију, у тренутку када је српска војска далеко на југу
у Македонији.³⁹⁸ Управа у Босни и Херцеговини коор-
динирана је са спољном политиком Монархије. У вре-
ме када су елите Двојне монархије разматрале напад на
Србију, положај Срба у монархији се погоршавао. Сто-
тину и двадесет два српска друштва су забрањена, а сто
седамдесет и девет је морало да обустави рад.³⁹⁹ Уведене
су такозване „Изнимне мере“, када је државна репресија
доживела врхунац. Оскар Поћорек је изнимним мера-
ма све српске установе ставио ван закона, *Просвјета* је
била под контролом полиције, а комесари су уведени у
све друге културне и привредне установе.⁴⁰⁰ Омладина
је на то реаговала тако што је током ноћи поскидала све
натписе на мађарском и немачком у Сарајеву.⁴⁰¹

395 *Истио*, 18, 27.

396 В. Ђоровић, *нав. дело*, 579

397 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 24.

398 *Сарајевски ајенџаји – изворне сјенографске белешке*, 31.

399 В. Ђоровић, *нав. дело*, 580.

400 Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџаји – сећања и ујисци*, 14.

401 *Истио*, 15.

Убрзо се кренуло и са масовним хапшењима омладине. Због плана да се у народу пропагира национална идеја ухапшен је Милош Пјанић и његови сарадници. Због сталног страха од хапшења, омладина је често уништавала своју преписку, па су данас историчари лишени вредних извора. Гаврило Принцип, део Пјанићеве групе, избегао је хапшење тако што се склонио у Београд, где је наставио школовање.⁴⁰² Пјанић је осуђен због злочина против јавног реда и мира, због распиривања мржње против Монархије, због растурања забрањеног листа *Напредак* из Београда и Митриновићевог програма омладинског клуба *Народно уједињење*.⁴⁰³ За кратко време знатан број средњошколаца упознао се са затвором.⁴⁰⁴ У Новом Саду је ухапшен Васа Стајић због излажења листа *Нови Србин*.⁴⁰⁵ Летак *Учимо ћирилицу*, који су штампали и делили Тин Ујевић и Милостислав Бартулица, стајао их је четири месеца у затвору.⁴⁰⁶

Полиција је посебну пажњу посветила књигама и преписци омладинаца. У стан Цветка Поповића упали су на католички Божић 1912. године и том приликом су запленили књиге и писма. „Када сам видео шта су све понели наслућивао сам да неће бити добро,“ забележио је Поповић у својим сећањима.⁴⁰⁷ Омладина је стекла утисак да ће власти затворити и осудити свакога ко буде

402 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 147.

403 L. Pfeffer, *нав. дело*, 67; Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 25.

404 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 22.

405 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 31.

406 *Истио*, 29.

407 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 24.

сметао.⁴⁰⁸ Осим хапшења власти су доносиле одлуке о прогону. Због текстова објављиваних у ријечком *Новом лисџу* и у београдском *Пијемонџу* Оскар Тартаља је протеран из Загреба на пет година, док је Недељко Чабриновић због организовања штрајка протеран из Сарајева.⁴⁰⁹

Поћорекове мере су само створиле повољно тле за радикализацију омладине, о чему сведочи Цветко Поповић.⁴¹⁰ Омладина је државно насиље схватила и као вид слабости власти, веровали су да је државна власт почела да их се прибојава.⁴¹¹ Својом политиком Двојна монархија је ненамерно утицала на омладински покрет на више начина. Хапшњем омладине сама власт је омогућила да се они најспремнији на отпор међусобно упознају. Из извора је могуће закључити да је управо затвор био место где су се често упознавали незадовољни омладинци.⁴¹²

Хапшење омладине довело је до још једне неочекиване последице. Аустроугарска политика у Босни и Херцеговини користила се начелом *divide et impera*. Свесним подржавањем сукоба између различитих етничких заједница, Беч је тако олакшавао себи спровођење своје политике. Током хапшења омладина је схватила да је за власт најопаснији управо онај део омладине који се залаже за слогу Срба и Хрвата, тзв. напредна омладина. Зато уопште не треба да изненади податак да су многи

408 И. Крањчевић, *нав. дело* 21.

409 О. Tartaglia, *нав. дело*, 54; L. Pfeffer, *нав. дело*, 42; Сарајевски аџенџај – изворне сџенографске белешке, 41.

410 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 29.

411 *Исџо*.

412 *Исџо*, 25.

омладинци постали „напредњаци“ управо у затвору.⁴¹³ Цветко Поповић је написао у својим сећањима: „Испитни судија приказујући напредњачке идеје [идеје слоге Срба и Хрвата – прим. М. В.] као опасне по државу, открио нам је да смо стварно и ми напредњаци и са тим уверењем смо изашли из затвора“.⁴¹⁴

413 Dj. Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*, 256.

414 Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, 26, 27.

Углед Краљевине Србије – стварање идеје Пијемонта

„Србија као слободни део Југословенства имала би моралну дужност да помогне том уједињењу, и да буде као што је Пијемонт у Италији“.⁴¹⁵ – *Гаврило Принцип*.

„Аустрија има доста војника да ратује са Србијом“. „Није Србија тако малена као што мислите, Ви је потцењујете“.⁴¹⁶ – *Њуџилац и Недељко Чадриновић на суђењу ајџенџајџорима*.

Иако у српској историографији не постоји консензус по питању положаја Србије у односу на Аустро-Угарску у време последњих Обреновића, британски и француски историчари, истражујући не толико српска колико аустријска документа, истакли су да је Србија до 1903. године по бројним критеријумима била сателит Двојне монархије.⁴¹⁷ Све већи притисак на Словене у Монархији дешавао се паралелно са растом угледа Краљевине Србије, до којег је дошло у периоду након 1903. године. Може се рећи и да су ти процеси били повезани, јер је са растом угледа Србије растао и њен притисак на јужни бок Монархије.⁴¹⁸ У време када је у Босни и Херцеговини била на снази превентивна цензура, у

415 *Сарајевски ајџенџајџ* – изворне стенографске белешке, 63.

416 *Ист*о, 38.

417 А. Sked, *нав. дело*, 215. Са овом оценом слажу се Жан Пол Блед и Ален Тејлор.

418 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 587.

Краљевини Србији је био на снази изузетно либералан закон о штампи.⁴¹⁹

Опасност коју је Србија представљала за Аустро-Угарску није био у њеној војној моћи или економској сили. Процењује се да Аустро-Угарска 1914. године има 53 милиона становника, док је Краљевина Србија имала више од десет пута мање људи. Опасност коју је Краљевина Србија представљала била је заправо њена привлачност за Јужне Словене Монархије. У време честих уставних криза, посебно у Угарској, укидања гарантованих права, у Хрватској 1912. и у Бохемији 1914. године, у време када се очекивала смена на престолу услед старости цара Франца Јозефа, питање реформе и преуређења Монархије често се постављало.

У време када су Јужни Словени све гласније тражили своја права, надајући се евентуално и тријалистичком решењу устројства Монархије, југоисточни сусед све више је деловао као магнет за Јужне Словене унутар Монархије.⁴²⁰ Беч је због тога желео да Краљевину Србију учини слабом, желео је да она изгуби статус Пијемонта.⁴²¹ Уништити идеју југословенства са центром у Београду подразумевало је не само посебну политику према Србији, већ и према Јужним Словенима у Монархији.⁴²² Видевши у Краљевини Србији многе слободе које је желело и у својој домовини, јужнословенско становништво, посебно оно југословенског опредељења, суочило се са још већим

419 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 480.

420 Ј. Pleterski, *нав. дело*, 128.

421 Ж. П. Блед, *нав. дело*, 565.

422 D. Gajević, *нав. дело*, 85.

притисцима хабзбуршке власти. Уједињење Јужних Словена са престоницом у Београду, значило је комадање или уништење Аустро-Угарске, а то елите Двојне монархије никако нису желеле да дозволе.

Присећајући се периода проведеног у Београду пре 1914. године, Боривоје Јевтић пише да се „широко уздицао ваздух“, као и да је Србија била попут одморишта након прогона у Двојној монархији.⁴²³ „Једини зрачак слободе, утехе и заклона могла је дати слободна Србија – Шумадија. Тамо су хрлили сви понижени и увређени“.⁴²⁴ Да су слободе у Краљевини Србији веће него у Аустро-Угарској, признавали су и аустроугарски социјалдемократи.⁴²⁵ Са тим су се слагали и вероватно највећи критичари ситуације у Краљевини Србији, српски социјалдемократи вођени Димитријем Туцовићем.⁴²⁶ Врло је важно нагласити углед Краљевине Србије када се говори о револуционарним акцијама и циљевима Младе Босне, јер управо Краљевина Србија има централну улогу, то је држава која треба да води уједињење и у којој важе политички принципи којима омладина тежи. Сарајевски атентатори су током истраге изјавили: „То је била морална дужност Србије, као слободног дела Југословена, да ослободи остале Југословене од Аустрије, то сте могли чути од сваког поштеног Србина и Хрвата да ће Србија, ма кад било, ослободити Југословене“.⁴²⁷

423 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и ушисци*, 24.

424 С. Калуђеровић, „Данило Илић у револуционарном покрету“ у: *Споменица Данила Илића*, 94.

425 Е. Redžić, *нав. дело*, 394.

426 Д. Туцовић, *нав. дело*, 372-376.

427 L. Pfeffer, *нав. дело*, 53.

Омладинци из Аустро-Угарске нису о Србији само слушали и читали, већ су је и посећивали и у њој живели. Те посете су оставиле дубоког трага. Тин Ујевић је писао у Апелу хрватској студентској омладини:

„Тко хоће да одахне нека дође у Београд. Тко хоће да види како моралне снаге поуздања и пожртвованости подижу народ да се не боји ни душманских топова и насилничких бајонета, нека дође овамо. Наши људи у Монархији не слуте колико је наша Србија наша, како је Србија сто пута, нећу рећи српскија него баш хрватскија од саме Хрватске, и они то морају да дознају, да чују и да виде. Зато је нужно да дођу овамо“.⁴²⁸

Владимир Черина је писао: „можда као нигдје у Европи у Србији влада једна луда демократија која од крви која кључа ствара крв што се пуши као младо вино, где су социјалисти и анархисти бројнији од наших конзервативаца и дјевојка је тамо еманципованија од наше“.⁴²⁹ Черина је нарочито примећивао оно што му је као новинару нарочито пријало: „Слобода штампе је у Србији неограничена“.⁴³⁰ Када су у великој групи у априлу 1912. године студенти загребачког универзитета посетили Београд, судећи на основу њихових писама можемо рећи да су били задивљени демократским и антиауторитарним амбијентом.⁴³⁰ Атентатор Чабриновић је својим друговима социјалистима у Босни писао да Краљевина Србија ради у њиховом интересу – јер удара

428 Р. Парезанин, *нав. дело*, 105.

429 Д. Берић, *Хрвајско њраваштво и Срби*, Нови Сад 2005, 430-431.

430 Ј. Horvat, *нав. дело*, 123.

на старе легитимистичке монархије, „инкарнације старог поретка“.⁴³¹

Иако је живот младобосанаца у Београду био изузетно скроман, толико скроман да често није било новца ни за храну, то се не може закључити из њихових описа живота у Краљевини Србији, где има места само за опис слободе:

„А наш живот у Београду? Све нам је у Београду изгледало лепо, ведро, радосно. На улици људи су корачали уздигнуте главе, по кафанама су гласно разговарали, смејали се. Био је то другачији свет од онога што смо га ми у нашем завичају доживљавали. По гостионицама и кафанама гледали смо како за истим столом седе официри са обичним грађанима, сељаци у народној ношњи и опанцима са господом (...) Тако се нешто није могло ни замислити у Мостару, Сарајеву и другде у оквиру Аустро-Угарске“.⁴³²

Цео дух времена диктирао је Јован Скерлић, који је приликом свог првог предавања на Великој школи 1901. године назначио правац којим ће се кретати расположење духова:

„Данас, када свуда дише ветар слободне мисли, никакав догматизам, никакав ауторитет не остаје на ногама: човек данас осећа неодољиву потребу слободног испитивања, он има свест о дужности да прими само што издржи пуну критику његова

431 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 40.

432 Р. Парезанин, *нав. дело*, 118.

разума и задовољи његове интелектуалне, моралне и емоционалне потребе“.⁴³³

Скерлићев углед, таленат и популарност представљали су додатну привлачност Београда. Око Скерлића се окупљала југословенска омладина из свих крајева Монархије. Паулина Лебл Албала је забележила:

„Скерлићева крупна личност привлачила је омладину из разних крајева. Њега ради, сећам се да су међу нама били у семинару и првак Младе Босне Гаћиновић, као и Тин Ујевић, песник (...) Такође сам често виђала у Семинару Скерлићевог одличног пријатеља Милана Марјановића из Загреба, као и Васу Стајића, из Новог Сада. Сви смо знали да Скерлић с њима непрестано води неке тајне и важне разговоре – шта је могло бити друго него о раду на националном ослобођењу и уједињењу, чији је стегоноша био наш учитељ – и били смо не мало поносити што живимо у самом жаришту где се кују планови за једну бољу будућност нашег народа“.⁴³⁴

Тин Ујевић, апелујући на млађе, истицао је: „зато је нарочито нужно да омладина хрватска дође на Београдски универзитет, који није само једна добра школа науке, штавише, школа слободе“.⁴³⁵ „За слободне Југословене Београд је био центар борбе и Пијемонт југословенства“.⁴³⁶ Свака веза са Србијом имала је изузетну

433 Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977, 174.

434 П. Л. Албала, *нав. дело*, 169.

435 Р. Парезанин, *нав. дело*, 105.

436 О. Tartaglia, *нав. дело*, 70.

важност. Цветко Поповић је оставио опис какав је утисак у Сарајеву изазвао долазак музичара из Београда:

„Луди од радости по цео дан смо јурили за том музиком, а кад засвира `Србијанци и Босанци своју земљу бране` и `Хеј трубачу са бојне Дрине` ни стотине полицајаца нас нису могле спречити да кличемо `живела Србија`, а најсмелији и најодлучнији су викали `живео краљ Петар` (...) Осетили смо у себи неку снагу, па смо постали одједном и поноснији и одважнији“.⁴³⁷

Босну нису посећивала само музичка друштва. Цветко Поповић је забележио: „Када је Николај Велимировић почео своју проповед речима: `браћо, доносим Вам поздрав са оне стране Дрине` у цркви је завладала таква тишина да је свако могао чути своје срце како снажно лупа у грудима“.⁴³⁸ Долазак омладине у Србију отварао им је очи за контраст, стекао се утисак да Дрина дели демократију од полицијског режима.⁴³⁹ Од 1912. године, доласка велике групе студената из Загреба у Београд, све већег утицаја Скерлићевог и Куманова – није само растао углед Краљевине Србије, већ је пре свега омладина добила огромно самопоуздање. Почело се веровати да су дани ослобођења много ближи него што се раније мислило.⁴⁴⁰ Упадљиво је да, док су остварили веома чврсте везе са студентима из Загреба, Далмације, Војводине, па чак и

437 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 21.

438 *Исто*.

439 П. Слијепчевић, „Омладина и Сарајевски атентат“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 18, 21. јул 1925 године, 545.

440 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 22.

са словеначким студентима, нема трага о зближавању младобосанаца са студентима из Србије. Податак да се Гаврило Принцип у Београду дружио са младим књижевником Момчилом Настасијевићем је готово изолован пример.⁴⁴¹ Описујући боравак младобосанаца у Београду, Ратко Парезанин је закључио:

„Србија је за њих била слободна земља, а свака влада била је влада те слободне земље. Тамо пак, у њиховом завичају, постојали су робови и тирани и све им је свеједно било да ли раде сабори или не раде. У слободном Београду они су своју мисао мислили, свој сан сањали. Њихова је мисао била освета. Њихов сан је била слобода. Њихов је циљ био: рушити и срушити Хабзбуршку империју“.⁴⁴²

Полицијска истрага спроведена у Босни и Херцеговини 1901. године, показала је тада да омладина није показивала посебну заинтересованост за политику. За нешто више од једне деценије стасала је генерација које је изнедрила Сарајевске атентаторе. Млади ђаци и студенти, међу њима и шеснаестогодишњи Васо Чубриловић, не само да су били заинтересовани за политику, већ су и испланирали атентат на престолонаследника Аустро-Угарске. Оваква разлика између средњошколаца и студената са самог почетка века и оних који су ступили на сцену 1914. године, показује колико је деценија која је претходила 1914. години пресудно утицала на нову омладинску генерацију.

441 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877-1977*, 180.

442 Р. Парезанин, *нав. дело*, 100.

Школовани омладинци приметили су да је Двојна монархија под паролом модернизације и цивилизаторске мисије владала ауторитарно. Порези су били више-струко већи него у османско време. Са друге стране за школоване Србе, али и становништво рођено у Босни и Херцеговини уопште, није било довољно места у државној администрацији, а није било ни назнака да ће доћи до промена у аграрном систему у Босни и Херцеговини. Млада Босна је са једне стране обликована утицајем друштвених фактора о којима је било речи у претходном поглављу. Са друге стране, омладина је сазревала у деценији препуној бурних догађаја.

Од почетка века до избијања Великог рата догодио се велики број промене који су утицале на ситуацију у Босни и Херцеговини. Умро је Бењамин Калај, а у Србији је дошло до смене династија. У Хрватској је настајала Српско-хрватска коалиција и развијала се политика „новог курса“. Царински рат избио је 1906. године, и изазвао је јако осећање неправде код Срба у Босни и Херцеговини. Дотадашња политика српских представника у Босни и Херцеговини, која је покушавала да петицијама код цара и сарадњом са властима избори што бољи положај за Србе, показала се као неуспешна. Незадовољство са аустроугарским властима је међу Србима било толико да је аустријским управницима Босне и Херцеговине било тешко да уопште пронађу угледније Србе који би са њима и на најнижем нивоу сарађивали.

Сећања младобосанаца јасно указују на годину када је омладина кренула на пут без повратка, на пут сукоба са Аустро-Угарском. Била је то година Анексије,

која у исповестима свих оних омладинаца који су преживели Велики рат заузима важно место, као година када је почела промена. Као година када је схваћено да је помирљива политика њихових очева била промашај. Рат Аустро-Угарске и Србије већ тада је разматран као сасвим могућ. Омладина је и раније почела да прати дешавања на читавом Словенском југу. Пратила се и ратна опасност из пролећа 1909. године, али и Велеиздајнички и Фридрихсбург процес.

Кључне године за разумевање Младе Босне, године које нуде контекст за објашњење младобосанских политичких идеја, јесу године између 1908. и 1913. године. Након Жерајићевог атентата 1910. године у Сарајеву, на хабзбуршке званичнике пуцано је у 1912. у Загребу, што је у Босни и Херцеговини са пажњом праћено. У пролеће 1912. године сарајевски омладинци, укључујући Принципа, организовали су прве велике демонстрације. Омладинци у Босни и Херцеговини су са пажњом пратили положај других области у којима су живели Словени у Двојној монархији. Вести које су стизале из Јужне Угарске и Хрватске нису биле охрабрујуће. У години избијања Балканског рата у Хрватској је укинута устав и уведена је комесарска власт, а Србима су у Јужној Угарској укинуте привилегије које су уживали још од времена Велике сеобе.

Уколико је 1908. година представљала почетак промене омладинске политике, године Балканских ратова су представљале период отворених сукоба. Углед Краљевине Србије је након Балканских ратова био изузетан, а са тим угледом расла је и привлачност југословенске идеје и број њених присталица у Босни и Херцеговини.

Вера да је „ослобођење и уједињење“ близу, заузимала је све јаче место у свести незадовољних поданика Франца Јозефа. Међутим, раст угледа Србије значио је заоштравање политике Двојне монархије, не само према Србији, већ и према Србима у Босни и Херцеговини. Док су у време Велеиздајничког и Фридјунговог процеса младобосанци примећивали неправду коју спроводи сама држава, у време Балканских ратова они је нису више само примећивали већ су је осећали на својој кожи. Почело се са хапшењима омладине и судским процесима. Врхунац су биле Поћорекове „изнимне мере“ из 1913. године када је у Босни и Херцеговини уведен посебан војни правилник за Србе и њихова удружења. Бурна политичка свакодневица обликовала је младе људе који су у књигама почели да откривају неке нове начине борбе за своја права. Настајала је нова генерација.

НОВА ГЕНЕРАЦИЈА

„[Газда Павле Ранковић] ни са својим рођеним синовима не може да се разуме како треба. Они су за њега, као и сва остала омладина, просто несхватљиви и неурачунљиви (...) а кад од њих тражи објашњења која би га убедила и умирила они му одговарају презриво и са висока, крупним и мутним речима: слобода, будућност, историја, наука, слава, величина“.⁴⁴³

„Када је по извршеној Анексији у сарајевској православној цркви служено благодарње, а митрополит Летица с уздигнутим рукама призвао благослов Божји за владара и владарски дом аустријски, клекнуло је све на колена сем једног реда младих људи поређаних по годинама и разредима, који је стајао као укопан и нем. Били су то малишани из Сарајевске гимназије“.⁴⁴⁴ – *извештај њиској чиновника Министарства финансија.*

Теоријски оквир

Сведочење о сарајевским гимназијалцима који не желе да клекну и да се помолу за владарски дом Аустрије, изузетно је вредно. На примеру једног догађаја, који је од заборава спашен само захваљујући присуству чиновника из Беча на кога је акт ђака оставио јак утисак, показује се сва енергија нове генерације, која је, упркос

443 И. Андрић, *На Дрини ћурија*, 267-268.

444 Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977, 175.

строгим дисциплинским правилима и упркос сопственим родитељима који су клечали, одлучила да стоји. Молитве за Хабзбурге су посебно тешко падале омладини. Димитрије Митриновић је у Мостару од првих школских дана био приморан да се моли за Франца Јозефа. Још као основац он се трудио да не додирује под са оба колена јер је веровао да тако молитва неће имати ефекта.⁴⁴⁵

Желимо да поставимо хипотезу да је Младу Босну најбоље посматрати као нову генерацију. Међутим, поставља се питање шта тачно значи генерација. Највећу помоћ нам може пружити есеј Карла Мајнхајма *Проблем генерација*. Како је Мајнхајм приметио, чињеница да су неки људи рођени у исто време сама по себи не доводи до стварања истоветних ставова међу припадницима те генерације. Он указује да чак и када говоримо о „духу епохе“ морамо прихватити да *Zeitgeist*, менталитет неког периода у датом времену, никада не прожима читаво друштво.⁴⁴⁶

Прва генерација сељачких синова школовала се у време великих промена. Аустроугарска политика је након анексије била све агресивнија, притисак на становништво је био све већи, југословенска идеја је све више узимала маха, а након Куманова углед суседне Краљевине Србије незадрживо је растао. Ови процеси који су текли паралелно, све већи притисак Аустро-Угарске на становништво и настанак идеје Пијемонта, престављају

445 D. G. Page, *Dimitrije Mitrinović: Chameleon, Good European and Exiled Yugoslavist*, мастер рад у рукопису, одбрањен на Универзитету Британске Колумбије у Канади 2005. године, 16.

446 К. Манхајм, *нав. дело*, 358, 376.

оно што је Мајнхајм назвао *локацијом генерације*. Локацију Мајнхајм дефинише и као класну позицију коју одређени појединци имају у економској структури и структури моћи датог друштва као свој „усуд“.⁴⁴⁷

Омладина је имала прилике да доживи исте догађаје који су обликовали њихове ставове. Младобосанци су заједно искусили све недостатке „привилегованог“ положаја Јужних Словена у Аустро-Угарској. Мајнхајм је приметио да постојање таквог икуства може учинити друштвену групу предодређеном за специфичан вид мишљења и релевантног делања.⁴⁴⁸ Он даље тврди да уколико желимо да говоримо о генерацији као реалности, као нечему значајнијем од групе појединаца рођених у исто време, неопходно је да постоји заједничко језгро. Мајнхајм то језгро описује као „учешће у заједничкој судбини“. Генерација као реалност подразумева конкретну везу између чланова генерације због њихове изложености истим друштвеним и интелектуалним симптомима.⁴⁴⁹ Заједничка судбина за Младу Босну били су анексија, Балкански ратови и карактер аустроугарске управе у Босни и Херцеговини. Сељачко порекло је представљало додатни кохезивни фактор.

Настанак генерације као реалности представљао је широко распрострањени начин одговора на специфичну историјску ситуацију.⁴⁵⁰ Идеја генерације делује као добро објашњење за Младу Босну јер Млада Босна никада није постојала као организација. Генерација,

447 *Истио*, 348.

448 *Истио*, 350, 358.

449 *Истио*, 364.

450 R. Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge 1979, 78.

за разлику од конкретне групе, може постојати чак и уколико њени чланови немају сазнање једни о другима.⁴⁵¹ Значај формативних принципа је управо у томе што везују међусобно одвојене појединце који уопште не морају да доспеју у лични контакт.⁴⁵² Као што ће се видети, неки атентатори на Франца Фердинанда по први пут ће се упознати тек након хапшења, у затвору.

Млада Босна је према бројним карактеристикама део много ширег процеса, тј. особине Младе Босне јасно осликавају општу промену духовне климе у Европи на прелазу векова. У исто време када и Млада Хрватска, Млада Белгија, Млада Турска и Млада Пољска, појављује се и омладина позната под именом Млада Босна.⁴⁵³ У самој Аустрији, нова генерација књижевника носи име Млади Беч.⁴⁵⁴ Њихово удаљавање од рационализма старијих генерација,⁴⁵⁵ било је у складу са дешавањима у Европи где Декартово дело *Расправа о методу*, симбол рационализма, за нову ирационалну и мистицизму нагло напуштају, постаје омиљени пример погрешног размишљања, продукт времена које више не постоји.⁴⁵⁶ Упркос важним сличностима са блиским покретима широм Европе, Млада Босна садржи нешто специфично, што је последица јединствене комбинације поднебља, стања и дешавања карактеристичних само за Босну и Херцеговину. Унутар исте реалне генерације, омла-

451 К. Манхајм, *нав. дело*, 347.

452 *Исто*, 368.

453 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 33.

454 W. R. Everdell, *The First Moderns*, Chicago 1997, 21.

455 Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977, 89.

456 R. Wohl, *нав. дело*, 212-213.

дине рођене у периоду између 1887. године, када је рођен Димитрије Митриновић, и 1897. године када је рођен Васо Чубриловић, формирала се посебна генерацијска јединица,⁴⁵⁷ специфична, јединствена, која је на свој начин тумачила животну искуство и проналазила своје одговоре.

Вилхелм Дилтај је веровао да је свака генерација формирана својим наслеђем, да свака генерација има датум рођења, уобличавајући фактор образовања, генерацијско искуство, генерацијски језик и да је свака генерација обликована и стагнирањем претходне генерације.⁴⁵⁸ Наслеђе нове генерације у Босни и Херцеговини пре свега треба видети у кметовском положају њихових родитеља, што је повезано и са стагнирањем претходне генерације: методи борбе за њихова права, кроз петиције и сарадњу са властима, готово непромењени од 1878. године⁴⁵⁹, нису дали никакав резултат у очима омладине. Генерацијско искуство Младе Босне чинили су Анексија, Велеиздајнички процес и Изнимне мере, али и ослобађање Косова које је подигло генерацију на ноге.

Омладина није била само школованија од претходника, већ је то било и посебно образовање. Боривоје Јевтић је истакао: „Разлика између `очева и деце`, између једног појаса који је сва своја неваљалства прикривао

457 К. Манхјам, *нав. дело*, 365.

458 Г. Де Торе, *Историја авангардних књижевности*, Сремски Карловци 2001, 32. Види и: R. Wohl, *нав. дело*, 257; W. Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung: Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin*, Berlin 1922, 268-272, 290.

459 Уз изузетак Херцеговачког устанка из 1882. године.

под фирмом крсне славе и српске заставе, и појаса који се васпитао на делима руских револуционараца, нарочито Херцена и Кропоткина⁴⁶⁰. Генерацијски језик био је изузетно карактеристичан. Кључне и омиљене речи сваког омладинца биле су: „гест, дело, елан, акција“, док су „фраза“ и „празна реч без акције“ били симбол свега против чега су се младобосанци борили. Милош Видаковић је цитирао Мацинија: „као што грмљавина следи за муњом, тако нека вашу мисао прати акција“⁴⁶¹. Дилтај је писао да „генерација представља компромис између самовоље стваралачке природе и историјских услова који имају главну реч у духовном преображају људи“⁴⁶². Чини се да ово важи за Младу Босну која је у великој мери обликована догађајима из периода између 1908. и 1913. године. Млада Босна јесте била она врста генерације коју је сачињавао „узан круг људи који због своје зависности од истих великих догађаја и промена који су настали у епохи њихове рецепције, чине хомогену целину упркос разноликости других фактора“⁴⁶³.

460 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат* – сећања и утисци, 9.

461 Р. Парезанин, *нав. дело*, 51.

462 Г. Де Торе, *нав. дело*, 30-31.

463 *Исто*.

Самосвест нове генерације: отпор према очевима – књижевност и политика

„Ви мене не можете разумети, ми припадамо двама различитим поколењима“.⁴⁶⁴

Јевџениј Базаров

„Сарајевски атентат (...) није излив једног тренутка, него дело дуго спремано, дело које је приправљао цео један нараштај“.⁴⁶⁵

Боривоја Јевтић

Генерацијски приступ није само инструментариј истраживача. Сами младобосанци, као и њихови савременици, доживљавали су себе као „нов нараштај“, који је сам сматрао да је његова основна и најзначајнија карактеристика била то што је био изузетно другачији у односу на нараштај очева. И Јован Скерлић је осећао потребу да цитира текстове младобосанаца, конкретно Боривоја Јевтића:

„Извесно да се данас међу српском омладином осећа друкчија живост него пре неколико година. Нова омладина има јаснија схватања, више одређене жеље и остварљивије идеале. Она их је конкретизовала, ако се тако може рећи. Осећа се корисно таласање у њеним редовима, она је одлучнија“.⁴⁶⁶

464 И. С. Тургењев, *Изабрана дела – књија IX, Очеви и деца*, Нови Сад 1973, 293.

465 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и утисци*, 3.

466 Ј. Скерлић, „Нови оmlадински листови и наш нови нараштај“, 216.

Да је настала једна нова генерација приметила је и аустроугарска власт. Након преметачина у становима атентатора и након читања њихових књига и свезака, констатовано је да се код ученика развила не само идеја југословенског национализма „фанатика др Јована Скерлића и његовог ученика Владимира Черине“, већ је и „израсла једна генерација која је до сржи постала непријатељ легитимне државе“.⁴⁶⁷ Један од чиновника земаљске владе у Сарајеву, барон Колас, приметио је да је у званичној политици постојао страх од деце – „Angst vor Kinder“. Омладина која се осетила унапред искљученом из политичког живота, није имала аверзију према новим методама.⁴⁶⁸ Није било неуобичајено да и дванаестогодишњаци буду саслушавани.⁴⁶⁹

Сукоб генерација није био феномен карактеристичан само за Босну и Херцеговину. У више европских земаља догодило се слично буђење омладине.⁴⁷⁰ Омладинска књижевна и уметничка стремљења у Босни и Херцеговини била су идентична европским тежњама писаца рођењих у сличном периоду.⁴⁷¹ Можда је омладина свесно инсистирала на раскиду са старијим генерацијама, јер је тај раскид налазила у текстовима руских анархиста. У тексту „Записи револуционара“ објављеном у *Зори*, Кропоткин је говорио о сукобу деце и родитеља.⁴⁷² Чернишевски

467 Dj. Mikić, *нав. дело*, 231-232.

468 М. Екмечић, *Сиварање Јујославије*, 681.

469 *Истио*.

470 Р. Вучковић, *нав. дело*, 46.

471 *Истио*.

472 П. Кропоткин, „Записи револуционара“, *Зора*, новембар 1912, год. 2, број 9, 404.

је раскинуо са Херценом због његове „наивне“ наде у „реформу одозго“.⁴⁷³ Омладина је, у часописима које је читала, имала прилике да се информише о сукобу генерација у европским књижевностима.⁴⁷⁴ Димитрије Митриновић је критиковао уредништво *Српског књижевног гласника* јер у њему није било никога „ко није стар“.⁴⁷⁵

Идеја о разликама између генерација је била све популарнија. Уколико се прати развој појма – „идеја генерације“⁴⁷⁶ у речницима, примећује се да је значење еволуирало. Половином XIX века појам је означавао однос очева и синова, да би крајем века почео да означава различитости, дихотомије и сукоб, између старије и млађе генерације.⁴⁷⁷ У немачком експресионизму, који је јасно утицао на Младу Босну⁴⁷⁸, била је веома присутна тема сукоба очева и синова, као и тема протеста против наслеђеног света.⁴⁷⁹ Немачка омладина је на сав глас саопштавала да нема намеру да и даље остане у положају зависности од старије генерације, искључена из јавног живота и сведена на пасивну улогу.⁴⁸⁰ Размишљајући о

473 Dž. Bilington, *Ikona i sekira*, Beograd 1988, 461.

474 И. Тартаља, „Словенски југ: 1909–1912“, у: Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века: 1895–1914, ур: С. Пековић, В. Маговић, Београд 1992, 45.

475 D. G. Page, *нав. дело*, 29. У време ове критике, уредник Српског књижевног гласника Јован Скерлић је имао 34 године.

476 *Generational idea*.

477 R. Wohl, *нав. дело*, 203–204.

478 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877–1977*, 26.

479 Г. Де Торе, *нав. дело*, 121.

480 R. Wohl, *нав. дело*, 43.

структури средњеевропског друштва, Роберт Вол истиче да није тешко разумети зашто су омладински покрети циљали пре свега ка аутономији. Узрок тога је видео у чврстом, ауторитарном, репресивном средњеевропском систему који је тражио дисциплину и покоровање. Омладински став био је знак незадовољства друштвеним поретком у коме су се затекли.⁴⁸¹ Као што је био случај и са омладином у Немачкој, ни младим босанскохерцеговачким омладинцима није недостојало разлога због којих би били незадовољни.

Отпор према политици старијег нараштаја

У поверљивом аустријском полицијском извештају из 1912. године изнета је оцена да је омладински покрет „већ еманципован од утицаја старијих“.⁴⁸² Омладински покрет не само да је био еманципован, већ је сама омладина себе видела као контраст, као апсолутну супротност „старијем нараштају“. Међу ученицима и студентима завладало је мишљење да старије генерације нису увиделе да нове околности обесмишљавају настављање старе политике. Док је старији нараштај желео да се политика и даље води у оквирима признате верско просветне аутономије,⁴⁸³ за омладину су такви политичари били бескичмењаци и шепртље.⁴⁸⁴ Недељко Чабриновић није могао да схвати како то да један

481 *Истио*, 46.

482 R. Okey, *нав. дело*, 202.

483 Т. Крушевац, *Сарајево под аустријском управом 1878–1918*, 328.

484 J. Horvat, *нав. дело*, 97.

Србин може да сарађује са владом.⁴⁸⁵ Гаврило Принцип се поверио доктору Мартину Папенхајму 1916. године у Терезину:

„Наше старе генерације, већином су конзервативне, али у народу уопште жеља је за националним ослобођењем. Старије генерације нису биле мишљења да се ово и тако изведе, као што мисле младе генерације (...) старије генерације су говориле о слободи коју треба легалним путем добити од Аустрије. Ми у такву слободу не верујемо“.⁴⁸⁶

Робин Оки је проицљиво истакао да је Млада Босна настала у контексту у коме је студентска омладина обликована аустроугарским империјалним пројектима на Балкану и опортунизмом старијих.⁴⁸⁷ Чабриновић је на суђењу истакао да су младобосанцима људи из српско-хрватске коалиције били одвратни.⁴⁸⁸ Лепе речи о коалицији нису имали ни далматински револуционарни омладинци.⁴⁸⁹ Иако су у почетку пратили рад коалиције, тај однос се потом променио. За младе револуционаре чак ни Петар Кочић није био довољно радикалан.⁴⁹⁰ Перо Слијепчевић је истакао да је генерација која се школовала након анексије, за разлику од „старије генерације“, била за директну акцију и без стрпљења за

485 Сарајевски ајенџај – изворне сјенографске белешке, 139.

486 Р. Парезанин, *нав. дело*, 198.

487 Р. Океу, *нав. дело*, 181.

488 Сарајевски ајенџај – изворне сјенографске белешке, 139.

489 О. Tartaglia, *нав. дело*, 72.

490 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, 82; Р. Океу, *нав. дело*, 215.

политику старијих.⁴⁹¹ Умереност и обазривост старијих, међу омладином је изазивала бес. Обазривост је била довољна да се покрене глас о издаји националне ствари.⁴⁹²

Револуционарни омладински кругови били су разочарани што већина не дели њихово мишљење, што трпи власт и не реагује. Принцип је једном приликом истакао: „Када бих Сарајево могао сабити у кутију шибица, ја бих га запалио“.⁴⁹³ Јевђевић је писао да Сарајево није било достојно своје прошлости. Град који је „вековима ребелирао“ против османске власти преко својих племића, није издржао аустријску политику „бича и зобнице“.⁴⁹⁴ Исто расположење владало је међу револуционарном омладином изван Босне и Херцеговине. Владимир Черина је мислио да од осамдесет хиљада становника Загреба, педесет хиљада треба одвести у кланицу, пет хиљада да однесе Сава и још пет да се удави у снажним поплавама. Преосталих двадесет хиљада би требало ставити у неку врсту моралне и националне чистионице.⁴⁹⁵ „Загребчани, та мртва маса без икаквог осећаја за народну ствар и неспособна за било какву акцију“.⁴⁹⁶

Димитрије Митриновић није био једини који је стекао утисак да су старије генерације конзервативне, инертне, навикнуте на покорност и да управо због тога

491 В. Ђоровић, *нав. дело*, 608.

492 М. Екмечић, *Сиварање Јујославије*, 596.

493 Б. Јевтић, *Сарајевски аџенџијаи – сећања и ујисци*, 35.

494 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 58-59.

495 Р. Океу, *нав. дело*, 213.

496 Ј. Ногват, *нав. дело*, 167.

ослобођење треба очекивати од омладине.⁴⁹⁷ Владимир Черина је истакао да треба пресећи сваку везу између политичких странака и младих.⁴⁹⁸ У периоду пре него што је на политичку сцену наступила нова генерација револуционарне омладине, млади студенти су као политички актер постојали само у форми страначког подмлатка, а омладина је сада постајала противник свих странака.⁴⁹⁹ Омладина није могла да опрости однос странака према атентаторима. Када је Славко Цувај преживео атентат Луке Јукића, представници хрватско-српске коалиције су послали телеграм са честиткама Цувају. Када је Богдан Жерајић покушао да убије генерала Варешанина, Војислав Шола је у сабору изјавио да је у питању један „индивидуум, свакако у абнормалном стању“.⁵⁰⁰ И Скерлић је био против револуционарног насиља, веровао је да социјалистичка доктрина учи да треба обарати установе, а не људе.⁵⁰¹ Али, како је приметио Милорад Екмечић, према хуку младих змајеубица, како је младобосанце описао Екмечић, „Скерлић је звучео као превремено остарели учо“, који дели савете али не може да смири своје несташне ученике.⁵⁰²

Сукоб очева и деце је готово опште место у мемоарима младобосанаца. Нису могли да разумеју како је то старија генерација прихватала политику

497 D. Gajević, *нав. дело*, 117.

498 J. Horvat, *нав. дело*, 112.

499 *Исто*, 88.

500 Т. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878–1918*, 362.

501 М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 431.

502 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 536.

Аустро-Угарске. Приметили су да након анексије није било много оставки у државној служби. Једине оставке су поднели Вукан Круљ и Јевто Дедијер, а то „беше једини гест слободне личности у целој Анексионој кризи“.⁵⁰³ Уочи атентата, отац Недељка Чабриновића се жестоко посвађао са сином, јер је на кући окачио царску заставу, коју је син по сваку цену желео да скине.⁵⁰⁴ Зато не чуди да је за Чабриновића легитимна мета био не само престолонаследник већ и „саборски мамелуци“, они становници Босне и Херцеговине који су били покорни према власти Беча.⁵⁰⁵ Владимир Гађиновић је на следећи начин упечатљиво описао елите Босне и Херцеговине:

„У дубинама немоћни и млаки, васпитавани под режимима који гуше и обарају, без душе за жртву и позива за дело, они у нашем друштву дижу владу компромиса, уступака, тактичких провлачења која долазе после великих националних падова“.⁵⁰⁶

Нова књижевност

Отпор старијим генерацијама догађао се паралелно на два фронта – књижевном и политичком. Велики значај у стварању осећања да постоји нова генерација, одиграла је књижевност. Књижевност за Младу Босну

503 В. Гађиновић, „Др. Вукан Круљ“, у: *Споменица Владимира Гађиновића*, 57.

504 L. Pfeffer, *нав. дело*, 43.

505 *Сарајевски аџенџиџи – изворне сџенографске белешке*, 399.

506 В. Гађиновић, „Крик очајника“ у: *Споменица Владимира Гађиновића*, 35.

није била одвојена од политике, Андрићевим речима – „песници и атентатори, истовремено“.⁵⁰⁷ Иако су Јован Скерлић и *Српски књижевни гласник* представљали велики узор и инспирацију,⁵⁰⁸ ипак су између круга окупљеног око *Српског књижевног гласника* и младобосанаца постојале знатне разлике. Јован Скерлић и Богдан Поповић били су уверени рационалисти и следбеници картезијанске мисли и европског позитивизма.⁵⁰⁹ Упркос истоветности политичке идеологије, по питању књижевности млађа генерација се није слагала са својим политичким учитељима.⁵¹⁰

Међу омладином је било доста отпора логичком позитивизму *Антологије* Богдана Поповића.⁵¹¹ Млади критичари су прихватили нови дух који је инсистирао на интуицији, чулности и заносу, на супрот позитивизму и реализму.⁵¹² Након што је Димитрије Митриновић приказао у *Босанској вили Ујилољене душе* Владислава Петковића DIS–а, Скерлић се одмах прекорно обратио уреднику Владимиру Ђоровићу са питањем због чега је дозволио да се Митриновић „опако затрчи са тврђом“ да је Дис највећи уметник српске поезије.⁵¹³ Митриновић, један од уредника *Босанске виле*, није се

507 М. Бегић, *Јован Скерлић – човек и дело*, Београд 1966, 277.

508 Знамо да су Принцип и Трифко Грабеж читали *Српски књижевни гласник*, јер се њихова имена појављују на списковима читалаца који дугују претплату: М. Ковић, *Зайагноевројске йолийичке идеје*, 291.

509 П. Палавестра, *Историја српске књижевне кришике*, 134.

510 *Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977*, 88.

511 П. Палавестра, *Историја српске књижевне кришике*, 110.

512 *Истџо*, 22.

513 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 188-189.

слагао са осталим уредницима, па је у броју за 30. април 1913. године, објављено да се уредништво не слаже са Митриновићевим ставовима, али да је текст објављен због „либералне уређивачке дужности“. За неистомишљенике Митриновић је био „уметнички терориста“.⁵¹⁴

Скерлић није обраћао пажњу на Бенедета Крочеа, Филипа Маринетија, Рајнара Марију Рилкеа или Василија Кандинског, са којима су се увелико заносили његови млади политички следбеници из Босне и Херцеговине.⁵¹⁵ Њихов укус је пратио европске тенденције одбацивања рационалистичких идеала, који је донео општу побуну против разума.⁵¹⁶ Омладина се окретала слободном стиху, Милош Видаковић је писао: „наша осећања су сувише мало геометријски уједначена, сувише мало правилно ритмична, да би се дала непосредно исказати старим строфама“.⁵¹⁷

Књижевни укус младобосанаца много открива и о њиховим схватањима политике. Ничеовско позивање на уживање у опасностима је годило младим људима жељним акције.⁵¹⁸ Њихова поезија имала је два основна мотива: мотив смрти и мотив слободе.⁵¹⁹ Митриновић је писао: „живот је лепши од смрти верујемо, али је смрт часнија од срамоте“.⁵²⁰ Када је Принцип видео свог пријатеља са књигом Лава Толстоја, узео му је књигу

514 Р. Бесаровић, *нав. дело*, 201.

515 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877–1977*, 21.

516 М. Ковић, *Зайагноевројске йолийичке идеје*, 69.

517 П. Палавестра, *Историја српске књижевне кријичке*, 216.

518 М. Ковић, *Зайагноевројске йолийичке идеје*, 86.

519 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, 245.

520 М. Екмечић, *Сйварање Јујославије*, 542.

из руку, уз речи: „треба спалити Толстојева дела, он је проповедник мирног подношења зла“.⁵²¹ Не изненађује да су младобосанци врло радо прихватили футуризам. У време када су сами пропагирали борбеност и акцију, појавио се покрет у чијем је манифесту истакнуто: „желимо да опевамо љубав према опасности, енергију из навике и луду смелост“.⁵²²

Футуристи су тврдили да су основни елементи поезије „храброст, одважност и бунтовност“, насупротив „мисаоној непокретљивости, екстази и дремежу“. Они величају „агресивне покрете, грозничаву несаницу, гимнастичарски корак, опасне скокове, ударце песницама и шамаре“.⁵²³ Милош Видаковић је писао да је борба најузвишенији смисао новог нараштаја и да ће његова генерација:

„пасти делујући часно и јуначки или крикнути довршив дело победом. Ми осећамо мучаљива и кобна значења који се јављају као предзнаци велике борбе што се спрема и у којој нам се ваља силно исправити да бисмо остали живи и победитељи. Нама је нужно одушевљење, лудост, нежељено падање и висока херојска моралност оних који прегарају сами себи осећајући срећу будућих поколења. Циљ је нове омладине, опијене борбом за стварање јасно оцртаних идеала, радикална борба до жртвовања“.⁵²⁴

521 В. Ђоровић, *нав. дело*, 627-628.

522 Г. Де Торе, *нав. дело*, 50.

523 *Истио*.

524 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 137.

Књижевност Младе Босне била је, чини се, један вид идеолошке припреме револуционарног нараштаја. Окретање модерним, авангардним трендовима у књижевности, није било само последица праћења савремених промена у свету књижевности и филозофије, већ је суштински одговарало активистичким расположењима младобосанаца. У време када је „једина политика“ била „срушити Аустрију, водити са њоме борбу на живот и смрт“,⁵²⁵ омладини је итекако одговарао покрет који је уздизао активизам, силу и борбеност, чији су песници тврдили „ремек дела су само она која имају агресиван карактер“.⁵²⁶

Експресионизам није нудио ништа мање погодну базу за идеје младобосанаца. Хајнрих Ман је у свом манифесту *Geist und Tat*⁵²⁷ из 1910. године, тврдио да је експресионизам „дух ојачан акцијом“.⁵²⁸ Називи експресионистичких часописа указују управо на то: *Der Sturm* и *Die Aktion*.⁵²⁹ Писци *Босанске виле* показивали су упадљиву отвореност према немачким експресионистима.⁵³⁰ Уредник часописа *Die Aktion*, Франц Фемферт, није више веровао политичким партијама, јер су за њега и немачки социјалисти реакционарни попут буржоазије, а полагао је наде у омладину, револуционарну омладину која је посвећена вредностима Духа.⁵³¹ Младобосанци

525 Р. Парезанин, *нав. дело*, 32.

526 Г. Де Торе, *нав. дело*, 51.

527 *Дух и дело*.

528 *Истио*, 106.

529 *Истио*, 115.

530 М. Ковић, *Зајадноевројске йолийичке идеје*, 289.

531 R. Wohl, *нав. дело*, 45.

се нису само учили новој поетици од експресиониста,⁵³² већ су од 1913. године успостављали личне везе са немачким уметницима.⁵³³ Дух активизма који се развио из експресионизма⁵³⁴ није једини разлог окретања младобосанаца овом авангардном покрету. Експресионизам у књижевности имао је врло јасан социјални карактер.⁵³⁵ Експресионистичка и футуристичка побуна и авангардна идеја да је потребно порушити старо пре него што би се приступило изградњи новог, наишла је на плодно тле међу припадницима „политички осујећене интелигенције“ јужнословенских крајева Хабзбуршке монархије.⁵³⁶

Јован Скерлић је приступао политичкој и књижевној акцији као универзитетски професор, одгајан на просветитељским идејама Светозара Марковића, чије је идеје бранио још за време свог раног школовања.⁵³⁷ Насупрот Скерлићу који је искрено веровао у демократски идеализам, налазила се генерација под утицајем Ничеа и Бергсона. Мистицизам који су прихватили удаљавао их је од рационалистичког и прагматичног става представника старије генерације.⁵³⁸ Раскид са старијом генерацијом тражила је и модерна. Било је неопходно да престиж класичног савршенства опадне и да уступи

532 Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977, 26; П. Палавестра, *Историја српске књижевне кришике*, 213.

533 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 251.

534 Г. Де Торе, *нав. дело*, 115.

535 *Исто*, 115.

536 М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 289.

537 М. Бегић, *нав. дело*, 56-57.

538 Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977, 89.

место идеји изума, која је у складу са укусом и духом епохе. „Бити модеран, што је могуће модернији, изједначава се са најразличитијим од традиционалног“.⁵³⁹ Модерна је била и политички избор, јер како је приметио Перо Слијепчевић: „у принципу модерна је демократскија од старијих струја“.⁵⁴⁰

Младобосанци су прихватили модерну на начин који је одговарао њиховој политици. Подржавали су идеје Симе Пандуровића да треба покренути оштру акцију против „џифтинске запаржености“.⁵⁴¹ Модерна Босне и Херцеговине није била сецесија, није се заснивала на идеји раздвајања и цепања. Доминантне идеје биле су у складу са визијом Пијемонта. Главне идеје биле су идеје уједињења и јединства.⁵⁴² Немачки експресионизам, створен у формираној националној држави, са другачијим проблемима, имао је знатно другачију рецепцију на Словенском југу, где се животни елан трансформисао у елан воље и силе, у националну идеју.⁵⁴³ Младобосанци су увидели да модернизам и народна традиција не морају бити у контрадикцији, што је показало међународно признавање значаја руских и скандинавских писаца.⁵⁴⁴ Или, писао је Митриновић, како је то показивао Достојевски.⁵⁴⁵

539 А. Марино, *Модерно, модернизам, модерност*, Београд 1997, 29.

540 В. Матовић, *Српска модерна: културни обрасци и књижевне идеје*, Београд 2007, 57.

541 П. Палавестра, *Историја српске књижевне кризиске*, 182.

542 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 58-59.

543 Р. Вучковић, *нав. дело*, 84.

544 Р. Океу, *нав. дело*, 204-205.

545 Д. Митриновић, „Национално тло и модерност“, *Босанска вила*, 20. јул 1908, број 20, 306.

Млада Босна је у модерни видела постављање питања која су је суштински занимала. Не изненађује велика популарност Емила Верхарена, који у својим песмама слави визионарски и утопијски свет ослобођен радом, где су поља препуна веселих сељака, а градови пуни срећних радника.⁵⁴⁶ Са оштром цензуром, књижевни листови постају препуни реченица које нас приморавају да закључимо да између књижевности и политике нема разлике. Митриновић је писао:

„Тако је, у овом времену демократије и либерализма, у нашем окупационеgebиту модеран онај ко осећа апсурдност анахронистичког режима, ко осећа глад и бесправност наше јадне масе и ко тражи хљеба и слободе читавом једном огољелом и изгладнелом народу“.⁵⁴⁷

546 Г. Де Торе, *нав. дело*, 67.

547 Д. Митриновић, „Национално тло и модерност“, *Босанска вила*, 20. јул 1908, број 20, 306.

Воља и акција

Ми знамо судбу и све што нас чека,
Но страх нам неће заледити груди,
Волови јарам трпе а не људи,
Бог је слободу дао за човека.⁵⁴⁸

Алекса Шантић.

Уколико би се целокупна политика Младе Босне могла свести на једну реч, та реч би без сумње била *акција*. У ком год правцу да се деловало, када су се оснивали кружоци, преводили руски анархистички списи, покретали часописи, када се вршила национална пропаганда у народу, или се спремао атентат, пре свега је било важно делати. „Неко у комите, неко у новинаре, неко у кружоке“, једино је било важно да се ради, неважно на ком пољу и на који начин.⁵⁴⁹ Примарни задатак је био борба за охрабрење саме омладине, а испразна фраза – реч без деловања, како су то омладинци уобичавали да кажу, била је опаснија од било чега другог. Општу ангажованост омладине на многим пољима још од средњошколских дана, приметио је Милан Кашанин.⁵⁵⁰ И пре Сарајевског атентата Скерлић је тврдио да „нови нараштај показује ведрију главу, здравију душу и јачу вољу“.⁵⁵¹ Гађиновић је писао:

548 В. Ђоровић, *нав. дело*, 594. По Ђоровићевом сведочењу ови Шантићеве стихови били су посебно популарни међу омладином.

549 Б. Чубриловић, „Нациојоналистичка омладина у Босни и Сарајевски атентат“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 16, 1. јун 1925, 487.

550 М. Кашанин, *Три књижевна нараштаја*, 161-166.

551 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222.

„Ми, најмлађи, морамо њочейи сїварайи нову историју. (курзив у оригиналу). У своје студено друштво морамо уносити сунца, колебати умрле и гибати резигниране. Морамо повести смртоносни рат против песимизма, малодушности, клонулости, ми, гласници, нових генерација и нових људи. Имајући веру јачу од живота и љубав која диже из гробова, ми ћемо победити (...) Када се наша вера спуштала тако све на ниже, била замућена и већ мртва, дошао је он [Богдан Жерајић] међу нас опет. У друштво наше унео је ведрину боју, дао нам ново разумевање и нов смисао“.⁵⁵²

Оскар Тартаља је током боравка у Београду са великом групом студената из Загреба у априлу 1912. године стекао утисак да је излет створио „нове људе, нову генерацију, која је кренула новим, али краћим путем: од еволуције ка револуцији (...) и од рјечи прешло се на рад“.⁵⁵³ Постојала је „страст за акцију и мржња на фразу“.⁵⁵⁴ Читав нараштај је свој смисао видео у борби.⁵⁵⁵ Милош Видаковић је писао: „треба васпитати идућа, најмлађа поколења, која ће заједно са садашњим бити хисторијска ѡенерација дела и сїварања (курзив М. В.), која неће остварење и решење наших националних проблема оставити унуцима у будућност него ће

552 В. Гаћиновић, „Онима који долазе“, у: *Сїоменица Владимира Гаћиновића*, 30-31.

553 О. Tartaglia, *нав. дело*, 64-65.

554 В. Матовић, *Срїска модерна: кулїурни обрасци и књижевне идеје*, 46.

555 П. Палавестра, *Књижевносї Младе Босне*, 137.

их сама узети на се“.⁵⁵⁶ Иако се противио свакој врсти насиља, дух акције је подржавао и Скерлић:

„Нови нараштај је у најбољем и у најактивнијем делу своме, дубоко националан, са култом националне енергије и акције. И ништа природније и ништа потребније данас од те вере у себе и решености своје право подржати својом снагом“.⁵⁵⁷

Младобосанци су веровали да је важна препрека побољшању ситуације управо недостатак воље и спремности читаве заједнице на акцију. У тексту упечатљивог назива *Онима који долазе* Гаћиновић је поручивао да је највећа опасност у неактивности: „после високих сељачких поколења, која су много дала, дошла су мала, ситна, савијена (...) без оних крепких, здравих пулсација, без иједног отменог великог геста“.⁵⁵⁸ Омладина је као један од својих задатака видела искорењивање апатије и незаинтересованости. Тин Ујевић је писао:

„Омладина, омладина је позвана да зеленилом и росом своје младости подмлади наш национални живот који има у себи толико старачкога, толико дремљивога и толико немоћнога. Омладину чека славна и мушка дужност обновљења и препорода, дужност ослобођења“.⁵⁵⁹

Слично је мислио и Тартаља:

556 Р. Парезанин, *нав. дело*, 51.

557 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 221.

558 В. Гаћиновић, „Онима који долазе“, 30.

559 Т. Ујевић, 'Борба националистичке омладине', *Сабране дела Тина Ујевића*, 10, Загреб 1966, 87.

„пред нама стоји јасан и одређен пут којим треба да кренемо, пут рада (...) рушити све што је гњило и труло, морамо престати да патриотским парадама постизавамо успјехе и освајамо људе (...) од патриотизма прећи на национализам, од ситнога рада на револуционирање духова, да сузбијемо и утучемо лажне Хрвате и Србе, штреберство и сервилност, да онемогућимо патриотске речи и напустимо идеју слоге а да пређемо на идеју и рад око уједињења“.⁵⁶⁰

Када је 8. јуна 1912. године Лука Јукић покушао да убије бана Славка Цуваја, Иво Андрић је написао у свом дневнику:

„Данас је Јукић починио атентат на Цуваја. Како је лепо да се затежу тајни конци дела и побуне. Како радосно слутим дане великих дела. И диже се и гори хајдучка крв (...) Нека живе они који умиру по тротоарима онесвешћени од срџбе и барута, болни од срамоте заједничке. Нека живе они који повучени, ћутљиви, у мрачним собама спремају буну и смишљају увек нове варке“.⁵⁶¹

Револуционарна омладина није се отуђила само од старијих, већ и од својих другова који нису имали револуцију на уму. „Ћифта из чаршије који се плашио нашег елана био је једнако омражен као и окупатор“.⁵⁶² Постојало је и посебно име за омладинце

560 J. Horvat, *нав. дело*, 125-126.

561 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 135.

562 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 22.

који нису били заинтересовани за политику. Њих су подругљиво називали „сукњаши“.⁵⁶³ Омладина је чинила све како би показала да је против државе. Поносито су размењивали забрањене књиге, а на улицама су се претварали да не примећују више државне чиновнике пред којима су морали да скину капу.⁵⁶⁴ Најреволуционарнији припадници омладине нису понекад били задовољни ни радом омладинских часописа, попут *Зоре*. Иако је након избијања рата у чланку написаном за Лава Троцког Гађиновић истакао „највећи наш идеал била је Зора“⁵⁶⁵, Гађиновић 1912. године није био задовољан *Зором*, писао је: „Зора је сада у опадању и можда ће доћи нова генерација, бурнија, кичменастија и националнија“.⁵⁶⁶ Гађиновићев текст „Смрт једног хероја“ где он велича чин и жртвовање Богдана Жерајића читао се на читавом словенском југу.⁵⁶⁷

„Српски револуционарац, ако хоће да победи, мора бити уметник и конспиратор, имати талента за борбу и страдања, бити мученик и завереник, човек западних манира а хајдук, који ће заурлати и повести бој за несретне и погажене. Револуција

563 L. Pfeffer, *нав. дело*, 69-70.

564 М. Екмечић, *Сиварање Јујославије*, 527.

565 Владимир Гађиновић: *оїледи и йисма*, 85.

566 *Исїо*, 195. Сличног става били су и Владимир Черина и Оскар Тартаља, који су због недовољне спремности на акцију и национални рад напустили дотадашње омладинске организације и одлучили да наступају самостално. Критику дотадашњих часописа налазимо и код Тартаље: „Против воденог и бескрвног Хрватског ђака покрећемо у Загребу омладински лист Вал, који је пунокрван и борбен, националистички и револуционаран“. О. Tartaglia, *нав. дело*, 16, 58.

567 J. Horvat, *нав. дело*, 108.

никад не долази из очајања као што се погрешно мисли, него из револуционарне мисли која расте у народној душевности богатој ентузијазмом, великим унутрашњим животом и гестима, који стоје у мистичкој психологији гомила“.⁵⁶⁸

Уметност је била поље одакле се црпла инспирација. Како је приметио Радован Вучковић, апологетски однос према Мештровићу и истицање титанистичке снаге, имало је политичку сврху: указивањем на ангажоване уметнике и примере њихове повезаности са борбеним традицијама требало је подићи елан омладине.⁵⁶⁹ Од времена изложбе Ивана Мештровића у Загребу 1910. године, парола „нејуначном времену упркос“ је постала девиза националног уметничког покрета. Веровало се да ће успаване масе бити подигнуте путем указивања на снагу јуначке народне песме и мита. То је време настања дела Смрт мајке Југовића Иве Војновића и Мештровићевог Косовског храма. Основна идеја Мештровићевог храма је била да израсте у национално светилиште које ће у ходочасницима пробудити натприродну снагу, која је у народу, а чији гнев и моћ треба пробудити.⁵⁷⁰ Митриновић је писао: „Пођимо за мужевним прецима, храброшћу за правдом, душом и телом за Југославију. Нејуначкоме времену уйркос! И сложимо се сви“.⁵⁷¹

Омладина се осетила позваном да изврши мисију подизања националног поноса, који ће довести до

568 *Млада Босна: њисма и њрилози*, 286.

569 Р. Вучковић, *нав. дело*, 51.

570 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, 124.

571 *Исјо*, 126.

већег отпора страној власти. Јака цензура у Босни и Херцеговини приморавала је омладинце да се изражавају са пуно метафора, требало је избећи евентуалну забрану листова. Упркос томе, није тешко уочити које су биле намере Боровоја Јевтића када је писао:

„Док је [омладина] некада волела песме пропасти, расула и ништавила, она данас воли живот не ради живота, него ради идеја и дела којима га испуњава. Више жива, она се креће лагано, али стално, као сказаљка на једном вечитом сату. Она се спрема, васпитава, подиже, и ако све у мањим размерама. Она воли зрачне перспективе и искључиво живи за будућност (...) што има у њој застрањивања, застоја, трзавица, то јој не може спречити пут, не може је уништити, и ако је, извесно, слаби. Само, тај свој живот она тежи сугестивно да пренесе и на шире народне масе; да буде од користи и стварно; да подигне дух који се успављује; да солидно испресеца и среди бразде куда ће ићи. И да је освоји и препороди национална вера. Јер, по дубоким речима Карлајловим, вера је велика, животворна. А историја једног народа постаје плодна, уздиже душу, велика, чим тај народ верује“.⁵⁷²

Да би револуција постала могућа, народ је морао имати снаге и вере. Неопходан услов је било постојање посебног расположења, било је важно да сви буду спремни. Незаинтересованост и неактивност били су највећи непријатељи:

572 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 216.

„У дубинама немоћни и млаки, васпитавани под режимима који гуше и обарају, без душе за жртву и позива за дело, они у нашем друштву дижу владу компромиса, уступака, тактичких провлачења која долазе после великих националних падова. Нико као они није потпомогао да Српство данас изгледа тако мизерно, очајно и болно, да је српска садашњица без светлости и у једној великој злослутној тишини. Својом малом материјалистичком вером они су секли младе и невинне клице идеализма и лепоте, које су тешко расле из наше опорне земље, венуле под нашим тешким сунцем и умирале у мраку наших страсти. Сами робови, они су у својим срцима носили ропство и прогањали дух слободе (...) *Без идеала и без вере* (курзив у оригиналу), наше генерације дале су жалосне примерке свога опадања. У тим малим и јадним ћути велико срце, спава велика воља и тече нова идеја, и још слепа, несвесна, али огромна као звона, сфинге, стихија. Ти млади, непробуђени, биће апостоли, творци и крстоносци нових религија и нових срца. Они ће пробудити наше умрле богове, оживети виле пресвиле од љубави и туге, донети ново царство слободе и човека, спасти српску душу од распада и порока“.⁵⁷³

Скерлић је приметио да нови нараштај поклања пажњу физичкој кондицији, соколству и трезвености.⁵⁷⁴

573 В. Гаћиновић, „Крик очајника“ у: *Сјоменица Владимира Гаћиновића*, 35-36.

574 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222.

„Они не стоје и плачу крај реке живота, но се бацају у њену матицу. То су сејачи и жетеоци једне велике жетве“.⁵⁷⁵ Неке од парола које је Тартаља пласирао гласиле су: „Доље са банкротерима снаге! Доље са банкротерима поноса! Доље са банкротерима части! Доље са банкротерима морала!“.⁵⁷⁶ На Принциповом примерку збирке Симе Пандуровића *Дани и ноћи* били су подвучени управо они стихови који су изражавали визију неког другачијег живота, који ће бити могућ само након деловања, али и жртви.

*„И не створимо л' ништа сами собом
Завршићемо дар јад ових дана:
Бићемо, ипак, шемељ својим њробом
Новом живоју без данашњих мана,
Бољем живоју што бар нечем води
Ако не красном миру, оно рају
Ако не срећи, а оно слободи“.*⁵⁷⁷

575 *Ишо*.

576 О. Tartaglia, *нав. дело*, 69.

577 И. Димитријевић, „Сима Пандуровић и Гаврило Принцип“, Споменица Симе Пандуровића, Београд 1928, 61-74. Цитирано према: П. Палавистра, *Књижевности Младе Босне*, 260.

Нови методи

„Христ је рекао ко тебе каменом ти њега хлебом. Ми Срби смо доста тога издржали, па велимо ко тебе каменом ти њега два пута каменом“.⁵⁷⁸ – *Недељко Чабриновић*.

Разочарана исходом борбе старијих нараштаја, омладина се окренула новим методама. Студентима је легална борба одраслих изгледала јалово.⁵⁷⁹ Млади револуционари су стекли утисак да начин отпора старије генерације не даје никакве резултате.⁵⁸⁰ Револуционарна омладина је веровала у оно што им је у једном писму саопштио норвешки писац Бјернстјерне Бјернсон: „без крви нема слободе; она се не добија, већ се узима“.⁵⁸¹ Веровало се да нема ослобођења без крви – *Nulla redemptio sine sanguine*.⁵⁸² Када су проверавали књиге које су припадале младим револуционарима, аустроугарске власти су приметиле колико је њих подвукло чувену Хорацијеву реченицу: „*Dulce et decorum est pro patria mori*“ (Слајко је и њигодно њоинуиши за домовину).⁵⁸³

Суочени са непостојањем могућности за демократско изражавање својих жеља, омладина се окренула илегалном раду. У програму клуба Народно уједињење

578 Сарајевски атентат – изворне стенографске белешке, 354.

579 Ј. Јовановић, „Психологија Сарајевскога Атентата“, *Српски књижевни гласник*, књ. 20, бр. 7, 1. децембар 1926, 528-529.

580 Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и утисци*, 4.

581 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 15.

582 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 535.

583 R. Океу, *нав. дело*, 213.

Димитрије Митриновић је писао: „клуб сматра бесплодном једну парламентарну борбу у непарламентарној држави“.⁵⁸⁴ Не изненађује да су одрасли омладини поручивали да ће „свршити у апсу“.⁵⁸⁵ Када је Скерлић последњи пут видео Васу Стајића у пролеће 1914. године, поручио му је: „немојте мене да мешате у Ваше конспиративне акције, са којима ја ништа немам“.⁵⁸⁶ Млади више нису веровали у слободу која се може добити легалним путем.⁵⁸⁷ Ујевић је говорио о неопходности револуције, јер омладински циљеви мирним средствима не могу да се постигну. Најмлађа генерација је требало да буде одлучна, пожртвована и непомирљива.⁵⁸⁸ Омладинске жеље се никако нису могле постићи легалним путем. Једино што је преостајало био је илегални рад.⁵⁸⁹

Литература одакле је омладина црпла своју инспирацију обликовала је и њихове методе. Они су и сами били свесни да их од очева раздвајају и књиге које су читали.⁵⁹⁰ Недељко Чабриновић је тврдио да „анархиста не признаје никаквог закона него се сматра позваним да се свети“.⁵⁹¹ Ватрено оружје, до којег се јако тешко могло доћи, фасцинирало је револуционаре. Чабриновић је за време свог боравка у Трсту био одушевљен чињени-

584 О. Tartaglia, *нав. дело*, 61-64.

585 Н. Бартуловић, „Скерлић и национализам“, *Српски књижевни гласник*, књ. 12, бр. 2, 16. мај 1924, 105.

586 Р. Парежанин, *нав. дело*, 97.

587 *Истио*, 207-208.

588 *Истио*, 83.

589 *Сарајевски аџенџиџи – изворне стенографске белешке*, 32.

590 Б. Јевтић, *Сарајевски аџенџиџи – сећања и ујисци*, 9.

591 *Сарајевски аџенџиџи – изворне стенографске белешке*, 41.

цом да колега из штампарије поседује револвер. Након убеђивања, Чабриновић је успео да убеди колегу да му пиштољ прода.⁵⁹² За време боравка у Београду, Гаврило Принцип је од пријатеља Ђулаге Буковца позајмио једну бомбу. Принцип је тада тврдио да је спавање са бомбом далеко „погодније за образовање воље“ од тада популарних идеја француских педагога.⁵⁹³ „Срушити Аустрију, водити са њоме борбу на живот и смрт, свим средствима, водити ту борбу слепо, фанатички и од те борбе створити веру“ – тако је размишљала омладина.⁵⁹⁴ Тин Ујевић је писао: „Револвер је постао речит и он оптужује Монархију већементније него ју је нападао Ђузепе Мацини“.⁵⁹⁵ Омладина је постала убеђена да ће бити онолико слободе, не колико се добије, већ колико се освоји.⁵⁹⁶

Када је Јукић пуцао на бана Цуваја, његови пријатељи су забележили: „Нек се лије крв, јер се само крвљу на-тапа стабло слободе, нек живи уједињење и ослобођење Југословена“.⁵⁹⁷ Као што се револуционарима у књижевности допадала бунтовност, дрскост и рушилачка снага⁵⁹⁸, и у политичком животу омладина је била на-клоњена директној акцији.⁵⁹⁹ Радије су се окретали спаљивању застава, демонстрацијама и атентатима, него

592 М. Амброжић, „Недељко Чабриновић у Трсту“, *Нова Европа*, књ. XXXI, бр. 2, 26. фебруар 1938, 58.

593 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 46.

594 Р. Парезанин, *нав. дело*, 32.

595 *Истио*, 104-105.

596 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222.

597 Ј. Horvat, *нав. дело*, 172.

598 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877-1977*, 27.

599 Ј. Horvat, *нав. дело*, 97.

преговорима и погађањима⁶⁰⁰, за које су веровали да немају никаквог смисла у Аустро-Угарској. Веровали су да само директна акција може поколебати сатрапство старијих.⁶⁰¹ Младобосанци су били уверени да сви разумеју беду кметског положаја, као и да је лако тражити савремено решење аграрног питања, али да је подједнако важно знати и начине борбе.⁶⁰²

600 Б. Пурић, „Некролог“, у: *Споменица Владимира Гађиновића*, 97.

601 Ј. Ногват, *нав. дело*, 97.

602 П. Слијепчевић, „О народном раду омладине“, *Зора*, бр. 1, јануар 1910, 24.

Југословенство и нови национализам

„Овде се дакле ради о једном читавом раскиду са старим традицијама“.⁶⁰³ – *Перо Слијевичевић*.

Оцењујући рад омладинских часописа Јован Скерлић је изнео мишљење да је идеју народног јединства нови нараштај прихватио дубље и доследније него ранији нараштаји. „Остављајући на страну прошлост, верску подвојеност, традиције и предрасуде, млади у свом реализму полазе од једне прости чињенице“, писао је Скерлић. Примиетио је да омладина примећује „да десет и по милиона људи говоре једним језиком и имају једну душу“.⁶⁰⁴ Митриновићев програм не константује само постојање југословенске нације: „Идеја српско-хрватског народног јединства, у смислу етнопсихичког факта да су Срби и Хрвати један двоимени народ“⁶⁰⁵, већ има у виду стварање националне државе. Чињеница да су Срби и Хрвати један народ „јесте полазна тачка за идеју хрватско-српског уједињења“.⁶⁰⁶

Омладински национализам је захтевао државу. „Централна националистичка догма клуба јесте идеја да је једна национална култура немогућа без националног друштва, а национално друштво немогуће без националне државе“ писао је Митриновић.⁶⁰⁷ Революционарни

603 *Истио*, 25.

604 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222-223.

605 О. Tartaglia, *нав. дело*, 61-64.

606 *Истио*.

607 *Истио*.

национализам је тако испуњавао све захтеве европске националне идеје XIX века. Свет је подељен на нације, које заслужују признање и поштовање и захтевају аутономију или политичку независност.⁶⁰⁸ Митриновић је у програму клуба Народно уједињење написао и: „централна и темељна задаћа клуба јесте пропаганда филозофије национализма уопште, уз нарочиту пропаганду радикално демократских политичких доктрина: све то у сврху да би се оснажила српско хрватска национална душа“.⁶⁰⁹ Требало је ширити свест о постојању нације и њеном праву на самостални живот. Управо је то био један од главних задатака националне интелигенције, да мобилише пасивну заједницу.⁶¹⁰ У Митриновићевом програму говори се о „расцепканом, разноименом и разнокултурном“ народу, који је несвестан или недовољно свестан својих националних права, дужности и вредности.⁶¹¹

Јован Скерлић је приметио да „оно што је раније била тврдња филолога и историчара код најмлађег нараштаја је аксиома“.⁶¹² Ово је идеално место да се укаже на убедљивост идеје Мирослава Хроха о постојању три фазе национализма.⁶¹³ Босна и Херцеговина су се увелико налазиле у другој фази, где је након интересовања

608 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 77.

609 О. Tartaglia, *нав. дело*, 61-64.

610 А. Smith, *National Identity*, London, New York 1991, 64-65.

611 О. Tartaglia, *нав. дело*, 61-64.

612 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222-223.

613 М. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge 1985, 23-24.

филолога и историчара, средњи слој интелектуалаца, у овом случају врло узак, преузео ту идеју и прешао на националну агитацију. Требало је идеју национализма пренети и на масе. Митриновић је био свестан да сама „етнопсихолошка чињеница“ о јединству Срба и Хрвата није довољна, народ је требало и „духовно ујединити“.⁶¹⁴

Национализам и национална идеологија су теме којима је посвећена значајна пажња на суђењу у јесен 1914. године. С обзиром да је отац Трифка Грабежа био свештеник, тужилац га је упитао да ли међу омладином има вере, на шта је Грабеж одговорио: „има, националне вере, много“.⁶¹⁵ На питање шта је то национализам, Лазар Ђукић је узвратио: „то је идеја јединства Срба и Хрвата“.⁶¹⁶ Данило Илић је судији рекао да ако су Немци постигли да буду један народ, због чега то не би учинили и Срби, Хрвати и Словенци.⁶¹⁷ Врло је занимљиво да су револуционари националну инспирацију тражили у историји свих етничких група присутних у Босни и Херцеговини. Очекивано, посебну инспирацију су давали примери отпора страном власти. Тако је Владимир Гађиновић говорио о потреби да се иде на гробове Вјекослава Баха и Еугена Кватерника, вођа антиаустријске Раковичке буне из 1871. године.⁶¹⁸

Јевђевић је жалио што у Босни нема отпора централној власти као током трајања османске власти у Босни и

614 D. Gajević, *нав. дело*, 118.

615 *Сарајевски ајтенијаи* – изворне сџенографске белешке, 91.

616 *Исџо*, 178.

617 *Исџо*, 181.

618 В. Гађиновић, „Бах и Кватерник – Павлу Бастајићу“, у: *Сџоменица Владимира Гађиновића*, 65.

Херцеговини.⁶¹⁹ Дан Зринског и Франкопана, 30. април 1914. године, омладина је у Сарајеву славила заједно, без обзира на порекло. Сви присутни су приметили да је на помену у катедрали било пуно православне и муслиманске омладине.⁶²⁰ Омладина је овај празник заједно обележила и у Бањалуци.⁶²¹ Његошева прослава у Прагу 6. маја 1914. године била је место где се окупила готово читава југословенска омладина. На Свечаној академији у Прагу говорио је Јован Скерлић.⁶²² Тартаља је револуционаре називао синовима „Старчевића, Губца, Кватерника и Црног Ђорђа“.⁶²³ Студенти су желели да у Ријечи истакну хрватску заставу, што им није било дозвољено, због чега је често долазило до туча у којима је учествовао и Милош Црњански.⁶²⁴

Верска раздвојеност у Босни и Херцеговини, поставила је важно питање пред нови национализам. Митриновић је поносно писао да су млађе генерације мање оптерећене верском ускогрудошћу и нетрпељивошћу.⁶²⁵ Омладина је овде пратила идеје Јована Скерлића. Слагали су се њим када је тврдио „југословенска идеја, српскохрватска народна мисао – или ће бити антиклерикална или је неће бити“.⁶²⁶ Скерлић је у вери и верским подвојеностима видео елемент грађанског раздора и

619 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 58-59.

620 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 35.

621 Д. Мاستиловић, *нав. дело*, 159.

622 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 39-40.

623 О. Tartaglia, *нав. дело*, 68.

624 М. Црњански, *нав. дело*, 1074-1075.

625 Д. Гајевић, *нав. дело*, 117.

626 *Истио*, 88-89.

сметњу националном и државном јединству. Југословене је у том смислу сматрао најнесрећнијим народом Европе, који је услед свог географског положаја током историје подељен на три вере.⁶²⁷

Скерлић је посебно радо наглашавао интерконфесионални карактер национализма у Босни и Херцеговини.⁶²⁸ Омладина је тиме избијала из руку власти оружје којим се од 1878. године аустроугарска управа радо служила, свесним окретањем једне етничке заједнице против друге.⁶²⁹ Скерлић је био задовољан што се и муслиманска омладина окретала националној политици. По његовом мишљењу опортунa политика је довела до тога да се босански муслимани сматрају ближим „алгирским Арабљанима, азијским Курдима но једнокрвним Србима и Хрватима“.⁶³⁰ У то време један забринуту родитељ писао је кадији: „Ђаке и сам познајеш, само се ове године као никад прије стала увлачити нација у њих, да дјетета у првом разреду средње школе нема, а да није једно или друго“.⁶³¹

Када је описивао боравак младобосанаца у Београду, Ратко Парезанин је забележио да су радо посећивали цркву Ружицу, јер су ту сретали краља Петра. Међутим, додао је да нису посећивали Саборну цркву, а да већина није долазила у цркве ни за Божић, Ускрс или Светог

627 Ј. Скерлић, *Писци и књије*, II, Београд 1955, 509.

628 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 215.

629 М. Папић, *нав. дело*, 8, 13.

630 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, *Српски књижевни гласник*, XXX, број. 3, 1930. 215.

631 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 139-140.

Саву.⁶³² Принцип је често читао антиклерикалну литературу, а сифилис и клерикализам је називао јединим несрећним наслеђем средњег века.⁶³³ Међутим, Косовско наслеђе је било извор неисцрпне енергије. Боривоје Јевтић је приметио након рата да је од црквене вере омладина отишла у веру националну, у „веру Обилића“. Истакао је да је хришћанство код Срба „увек било више национално него Хростолико“.⁶³⁴

Припадници револуционарне омладине су сматрали католички клерикализам много опаснијим за југословенску идеју од православног. Нико Бартуловић је приметио да српски клерикализам „уколико је и постојао“ имао је уску везу између народности и религије, па није био као хрватски клерикализам који је водио Хрвате ка Бечу и Риму.⁶³⁵ Након атентата на Славка Цуваја, Лука Јукић је поручио својим пријатељима: „чувајте се свећеника, они нас спремају под бечку *kommand-u*“.⁶³⁶ Они православни омладинци који су посећивали цркве тврдили су да нису ни били спрема ни да буду религиозни у теолошком смислу, већ да буду одани „нашој, српској“ цркви.⁶³⁷

Скерлић је утицао не само на атеизирање омладинског национализма, већ је омладину и окренуо ка Хрватима. Младим револуционарима није дуго требало

632 Р. Парезанин, *нав. дело*, 120.

633 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 24.

634 П. Слијепчевић, „Југословенство сарајевских атентатора“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 16, 1. јун 1925, 489.

635 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 12-14.

636 Ј. Horvat, *нав. дело*, 171.

637 Р. Парезанин, *нав. дело*, 55.

да једни у другима препознају једнаку непомирљивост у борби против Аустро-Угарске⁶³⁸, која је за омладину представљала изузетно јак кохезивни фактор. У прогањању југословенства, аустријске власти, односно полиција, су у својим извештајима посебно примећивали промене које су настале у односу младих Срба и Хрвата.⁶³⁹

О Краљевини Србији није било речи само на суђењу атентаторима на Франца Фердинанда, већ и на суђењу Луки Јукићу. Када су пропитивани о свом боравку у Србији, један од оптужених је одговорио: „поћосмо у братску земљу“, и додао је „али кад аустријски Немци ходочасте у Рајх то није велеиздаја“.⁶⁴⁰ Омладина је препознала отпор власти према југословенству, па је и то постао предмет протеста. У Загребу у марту 1912. године, у време честих демонстрација против бана Славка Цуваја, организован је „заједнички протест против свега што је хрватско и напредно, протест против оних који окрутно забрањују пријатељство с браћом и сестрама из Србије“.⁶⁴¹ По сведочењима савременика, међу револуционарном омладином уочи Сарајевског атентата није се постављало питање да ли је неко Србин, Хрват или Словенац.⁶⁴²

Димитрије Митриновић је жалио што Срби не познају боље хрватске писце⁶⁴³, а од тренутка када се он

638 Боривоје Јефтић, „Скерлић и Млада Босна“, *Српски књижевни гласник*, књ. 12, бр. 2, 16. мај 1924, 107-108.

639 R. Океу, *нав. дело*, 202; X. Вендел, „Борба Југословена за слободу и јединство“, *Градац*, бр. 175-176-177, год. 37 (2010), 22.

640 J. Horvat, *нав. дело*, 167.

641 *Истио*, 102.

642 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 35-36.

643 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 117.

први пут јавио као сарадник у Босанској вили знатно је порастао број прилога о хрватским писцима.⁶⁴⁴ Тин Ујевић је у Ријечи говорио студентима: „и у Београду смо код куће како год и у Загребу, и Србија је наша домовина како год је и Хрватска“.⁶⁴⁵ Иван Мештровић је на изложби у Риму излагао на павиљону Краљевине Србије.⁶⁴⁶ Заједнички непријатељ је играо знатну улогу у зближавању Срба и Хрвата. Излет загребачких студената у Београд организован је након обустављања устава у Хрватској, привременог затварања школа и Цувајевог декрета о штампи, за који је омладина приметила да није драстичнији само од оног на снази у царској Русији.⁶⁴⁷

Зближавање омладине упркос националним разликама, у време када су готово сва удуржења, привредна или политичка, била формирана на националној основи, није представљало мали корак.⁶⁴⁸ Демонстрације у Сарајеву поводом укидања сабора у Хрватској оставиле су знатног трага на учесника у Сарајевском атентату, Иву Крањчевића:

„Ја лично, када сам гледао искреност и одушевљење којим су Срби напредњаци учествовали у демонстрацијама, када сам их гледао на челу колоне манифестаната 22. фебруара 1912. године,

644 Т. Крушевац, *Bosansko – hercegovački listovi u XIX veku*, Сарајево 1978, 321.

645 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 76.

646 П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, 132.

647 Ј. Horvat, *нав. дело*, 121.

648 М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 70-71.

заверио сам се у себи да ћу, док има и једнога Србина који не разликује Хрватску од Србије бити Хрват који неће разликовати Србију од Хрватске. Тада сам постао Југословен и остаћу то до краја живота“.⁶⁴⁹

Када је на суђењу упитан шта значи бити националиста, најмлађи међу атентаторима, Васо Чубриловић, одговорио је да се националиста бори да његов народ дође на степен на коме су други народи, да културно и политички подигне народ.⁶⁵⁰ Идеја о изједначавању са другим народима скоро да је опште место у омладинским текстовима. Нови национализам омладине имао је изразито социјалан и демократски карактер. И сам Скерлић је приметио да је демократски карактер и социјално свестан став новог национализма, условљен пре свега економским положајем сељака у Босни и Херцеговини.⁶⁵¹ За Скерлића је политика омладине била „свесна амбиција да се српски народ подигне до висине развијенијих западних народа и да као равноправан и слободан члан уђе у велику заједницу модерне цивилизације“.⁶⁵² Учитељ Скерлић је писао:

„Наш патриотизам није онај антикварски, метафизички, и фразеолошки романтичарски национализам старијих нараштаја, но сувремено, стварно, трезвено, демократско и социјално осећање солидарности са својим народом, са широким

649 И. Крањчевић, *нав. дело*, 42.

650 *Сарајевски ајенџај* – изворне сценографске белешке, 122.

651 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222.

652 *Истио*.

слојевима народним, који чине темељ и суштину једне расе (...) Ми не волимо историјске фантоме но живе људе, и нама је много ближи један сељак и радник данашњег доба, но `христољубиви владари` и сјајна властела из средњег века“.⁶⁵³

Митриновићев програм је говорио о народном суверенитету:

„Клуб стоји на неопозивом захтеву да се законом сантификује и оживотворе политичке доктрине радикално демократске, а пропагираће идеју суверенитета српско хрватског народа у једној држави заснованој на слободоумним принципима“.⁶⁵⁴

И овде је омладина пратила Скерлића. Они се нису окретали историјским правима, већ суверенитету који су носили „сами у себи“.

„Тај нови патриотизам није оно што се некада под патриотизмом разумевало: оно запевање над гробом славних предака, `трактање мрачне гаврановске песме прошлости`, како би рекао Хајне `прикивање живих на крст историје`. Ми смо без оног феудалног романтизма и не мислимо да је сва величина наше расе у средњовековним владарима и у сјајној властели са панцирима и челенкама (...) поред свега поштовања за народну прошлост ми не дајемо ни пребијене паре за `историјска права`, и ми смо убеђени да право једнога народа на

653 Ј. Скерлић, *Писци и књије III*, 48.

654 О. Tartaglia, *нав. дело*, 61-64.

живот не почива на прашњавим пергаментима и свадбеним уговорима владарским. Наша права ми носимо сами у себи: то су гробови наших предака и колевке наше деце“.⁶⁵⁵

Од напредне ка националној омладини

Међу револуционарном омладином је дошло до промене у схватању сопственог идентитета у годинама уочи 1914. године. Када су омладинске организације почеле да иступају, њихова политика је била „напредњачка“, тј. залагали су се за сарадњу Срба и Хрвата. Напредна омладина се разликовала од омладинаца који су се залагали за вођење политике по етничким линијама. Тако Принцип у писму Марку Маглову из априла 1912. године пише: „Како Ти је познато ми имамо двије групе: национални Срби (који се такођер називају радикалима) и напредњаци“.⁶⁵⁶ Разлике у српским организацијама у Сарајеву у почетку нису биле велике, о радикалима Принцип каже „међу нама није било скоро никакве разлике“. Међутим, када је питање сарадње са Хрватима дошло на ред ствари су се промениле. У истом писму Принцип је написао: „Они [радикали] су нас отпочели одмах да нападају свим могућим изразима и нарочито су нам предбацивали да нисмо Срби. Настао је међу нама дубок јаз и мржња“. Радикале је Принцип називао „опскуранти Јашини“. Писмо је Принцип завршио речима: „Српски поздрав

655 Ј. Скерлић, *Писци и књије III*, 47.

656 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 130.

од Гавре“.⁶⁵⁷ Насупрот напредњака, који су били за српско-хрватску слогу, стајали су „ексклузивисти“, радикали и старчевићанци.⁶⁵⁸

Када су омладинске револуционарне групе кренуле са радом, идентитет њихових чланова је био или српски или хрватски. Иако је против радикала, Принцип шаље „српски поздрав“. Када је кренуло зближавање Срба и Хрвата, када настаје идеја „напредњаштва“, идентитети су и даље подељени. Напредни покрет је говорио о српско-хрватској *слози*.⁶⁵⁹ Када је у Бечу 1910. године покренут часопис *Зора*, био је то „гласник српске напредне омладине“.⁶⁶⁰ *Зора* је 1912. године постала „гласник хрватске и српске национално радикалне омладине“ односно „glasnik srpske i hrvatske nacionalno radikalne omladine“.⁶⁶¹

Омладина је прешла пут од *најредњашићва* и *сарадње до национализма* и *јуџословенсћва*. У стенографским белешкама са суђења атентаторима нема речи о напредњацима и сарадњи, већ се говори о Југословенима и национализму. Омладина је у пролеће и лето 1914. године покушавала да реши проблем постојања великог броја часописа и организација, циљ је био да се успостави један часопис и једна организација. Основан је лист са именом *Јуџославија*, а у првом броју је Љубо Леонтић

657 *Истио*.

658 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 139.

659 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 9.

660 *Зора*, јануар 1910, година 1, број 1, 1.

661 *Zora/Зора*, април 1912, година 3, број 1, 1. Символично је ћирилицом прво споменут хрватски, а латиницом српски карактер омладине. Лист је доносио прилоге од почетка и на ћирилици и на латиници.

написао: „ми нијесмо само Јужни Словени, ми хоћемо да будемо Југословени“.⁶⁶²

Омладински идентитет је био флуидан и није могуће успоставити јасне дефиниције и границе. На суђењу атентаторима Васо Чубриловић је изјавио: „Осим тога чуо сам да је Принцип `Србохрват`, дочим сам ја онда био радикал, тек пред годину дана постао сам и ја `Србохрват`, што значи да Срби и Хрвати има у свему да раде сложено“.⁶⁶³ Младобосанци сведоче да је писање загребачког *Хрвајској ђака* имало великог утицаја на њихова схватања.⁶⁶⁴ О утицају Хрватског ђака сведоче и Драгослав Љубибратић и Нико Бартуловић.⁶⁶⁵ Под утицајем писања *Зоре* у Сарајеву дошло је до спајања хрватских и српских напредњака у *Српско-хрвајску најредну орјанизацију*, где је један од првих чланова био Принцип.⁶⁶⁶

Напредњачки покрет је био окупљен око идеје *слоје* Срба и Хрвата. Међутим, у периоду између пролећа 1912. године и екскурзије загребачких студената у Београд, када Митриновић завршава свој програм, и пролећа 1913. године, дошло је до промене. Реч напредно све више уступа место речи *национално* и *слоја* уступа место

662 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 34.

663 Дј. Микић, *нав. дело*, 256.

664 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 139.

665 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 9.

666 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 139. Чини се потребним нагласити да разлике између напредњака и радикала/старчевићања нису увек биле велике и непремостиве. Многи омладинци су посећивали састанке и једних и других организација, попут Луке Јукића, Цветка Поповића и Васе Чубриловића.

јединству. Љубибратић сведочи да је судски процес против Милоша Пјанића и њега у јесен 1912. године био „крај напредњачке организације“, а њени чланови на основу Митриновићевог програма оснивају *Српско-хрватску националистичку омладину*.⁶⁶⁷

Године Балканских ратова донеле су напуштање идеје сарадње и све јаче уверење о постојању јединства. У Далмацији Тартаља и Черина су иступили из напредне омладине и одлучују да раде по Митриновићевом програму.⁶⁶⁸ Пратећи Митриновићеве идеје Тартаља пропагира „Нови национализам народног уједињења основан на широкој бази националне и етнопсихичке идентификације Срба, Хрвата и Словенаца“.⁶⁶⁹ За Митриновића је јединство била чињеница.⁶⁷⁰ Тартаља је пропагирао идеју државног и народног јединства свих Југословена, „што је онда значило идеју `великосрпске пропаганде`“.⁶⁷¹ Тада је објавио:

„Упознавши се са програмом клуба *Народно уједињење* ми смо његов смисао и значај осетили и појмили, поучили и прихватили као будући смер нашег националног агитационог рада међу далматинским омладинским круговима (...) Не признајемо напредном једну `напредну` омладину којој народно уједињење Срба и Хрвата није изданак народног јединства Срба и Хрвата“.⁶⁷²

667 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 149.

668 Ј. Horvat, *нав. дело*, 175-176.

669 О. Tartaglia, *нав. дело*, 64-65.

670 D. Gajević, *нав. дело*, 118.

671 О. Tartaglia, *нав. дело*, 77-78.

672 *Истио*, 59.

Када се говори о југословенству омладинских организација, корисно је послужити се типологијом коју је предложио Јово Бакић.⁶⁷³ Бакићева дефиниција *југословенској национализма*, као идеје која се налази између *интегралној* и *реалној* југословенства, највише одговара преовлађујућим схватањима у омладинским круговима. Млада Босна се не може дефинисати као поборник интегралног југословенства јер су итекако били свесни националних посебности, а ни дефиниција реалног југословенства не одговара Младој Босни јер је била присутна жеља код омладине да се изврши национална интеграција. Бакић истиче да југословенски национализам признаје етничке особености али и да верује да се оне могу превазићи. То је било схватање Младе Босне. Цветко Поповић је забележио у својим мемоарима: „Веровали смо Скерлићу и његовом мишљењу да народно јединство иде својим природним током и тај процес изједначења, иако спорији но што би требало да буде, не може се ни са чим зауставити“.⁶⁷⁴ Младобосанско југословенство било је Скерлићево југословенство, а ту сличност је и сам Скерлић приметио.⁶⁷⁵

Бакићева типологија указује и на значај односа према будућем уређењу Југославије за одређивање типа југословенства. Ту се показује специфичност младих револуционара. Млада Босна је била револуционарна организација, чији је примарни циљ био да се уништи

673 J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941*, Zrenjanin 2004, 99–222.

674 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 35.

675 J. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222–223.

Аустро-Угарска, или барем њена власт на простору где живе Јужни Словени. Бакићева типологија знатну пажњу посвећује идејама о будућем уређењу државе, које су се кретале од централизма до конфедерације. У омладинским текстовима готово да нема речи о уређењу будуће земље. Цео однос Младе Босне према будућем уређењу сажео је Гаврило Принцип на суђењу када је рекао: „ја сам националиста Југословен и тежим за уједињење свих Југословена у било коју државну форму и да се ослободе од Аустрије“.⁶⁷⁶ Мухарем Баздуљ је указао на текст Иве Андрића *Незвани нека шуће* из новембра 1918. године, из времена када питање уређења још увек није било решено. Андрићев текст говори управо о овом проблему:

„И сад док се с муком полажу темељи храму наше слободе, они су стали да се препиру: какав ће облик имати златна јабука на врх куполе. Док удовице оних који су погинули за наше уједињење још ни црнину нису скинуле, они обесвећују жртве и угрожавају њихов плод. Зар су српски војници који су још јучер на Сави и Дунаву умирали, мислили да ли умиру за монархију или републику? Зар сиротиња по Босни, Истри и Далмацији, која издишући чека да јој се што прије донесе хљеба и слободе, мисли да ли ће јој то донијети република или монархија? (...) Они су ставили у сумњу питање нашег јединства. То је чињеница од које се више не може глава окренути и преко које југословенски интелектуалац не може мирно прећи“.⁶⁷⁷

676 *Сарајевски аџенџаџи* – изворне сџенографске белешке, 61.

677 М. Bazdulj, „Jugoslavija ili ništa: ništa“, *Vreme*, 24. april 2014.

ПОЛИТИЧКИ ЦИЉЕВИ МЛАДЕ БОСНЕ

Национална држава

Митриновићев програм јасно пружа увид у примарни циљ Младе Босне. Национална идеја доминира читавим програмом, доминира и читавом политиком Младе Босне. Као централни задатак проглашена је „пропаганда филозофије национализма“. Активности су усмерене ка изградњи и јачању националне свести. Тај национализам је државотворан. Циљ је државна самосталност, јер је „једна национална култура немогућа бећ националног друштва, а национално друштво немогуће без националне државе“.⁶⁷⁸ И на суђењу је Принцип истакао да је један од циљева омладине било стварање националне државе.⁶⁷⁹ Такву жељу омладине приметиле су и аустроугарске власти.⁶⁸⁰ Већ тешко болестан, Принцип је смогао снаге да доктору Папенхајму у Терезину одговори на неколико питања. Један од одговора је гласио: „Идеали омладине: јединство јужнословенских народа, Срба, Хрвата и Словенаца, али не под Аустријом“.⁶⁸¹

Младобосанци су у националној држави видели пре свега могућности за остваривање једнакости. Школовање је доносило веће захтеве, а и главна струја српског

678 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 296-300.

679 *Сарајевски ајенџај* – изворне сјенографске белешке, 62.

680 М. Екмечић, *Сјтварање Јујославије*, 525.

681 Р. Парезанин, *нав. дело*, 197.

национализма у Босни и Херцеговини је са Петром Кочићем добила национализам који се базирао на грађанским и политичким слободама. Од појаве Петра Кочића на политичкој позорници националне захтеве су почели да прате и захтеви за слободу говора, збора и договора, слободу штампе и слободу удруживања. Аустро-Угарска је младобосанцима деловала као држава која почива на пукој сили. „Сва јој је сила на бајонетима“, на суђењу је рекао Чабриновић.⁶⁸² Грабеж се на суђењу пожалио да Словенима нису дозвољена „најелементарнија политичка права“.⁶⁸³ Национална борба је била покушај да и становништво Босне и Херцеговине буде на нивоу других народа.⁶⁸⁴ Била је то борба где је требало показати да Јужни Словени нису инфериорна раса.⁶⁸⁵

О нацији се говори као о слободи и инсистира се на спремности да се заузме место међу другим слободним нацијама.⁶⁸⁶ Нација је била „манифестација неодвојивог права једног народа да живи својим животом и да буде господар своје судбине“. Јужни Словени су тако доказивали да су способни за самосталан живот.⁶⁸⁷ У складу са Скерлићевим француским узорима, нација је била сједињујућа категорија једнакости и солидарности, која „у једну складну целину сједињује све нараштаје је и

682 Сарајевски ајенџаји – изворне сџенографске белешке, 38.

683 *Исјео*, 91.

684 *Исјео*, 122.

685 Р. Парезанин, *нав. дело*, 48.

686 О. Tartaglia, *нав. дело*, 64-65; Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 222.

687 *Исјео*.

све делове“.⁶⁸⁸ Митриновићев програм „складну целину“ планира да оствари радикалним антиклерикализмом и „експропријацијом црквених и властеоских добара укинућем свих прерогатива племићких и свих привилегија социјалних: демократизацијом политичке свијести и политичким освјешћавањем народа“.⁶⁸⁹

Национализам Младе Босне је обликован у великој мери и чињеницом да је Аустро-Угарска била империја. Жеља за самосталним животом сударала се са идејом о супериорности аустроугарске власти и њеним патерналистичким односом према домаћем становништву. Културна и цивилизаторска мисија⁶⁹⁰ није имала у плану да дозволи локалном становништву учествовање у власти. Дошло је до судара националне идеје која је у својој реторици имала јаке елементе либерализма и радикализма са ауторитарном управом у Босни и Херцеговини. Чини се да је и само устројство Аустро-Угарске гурало све народе Монархије ка национализму. Бројне вишеетничке империје су саме признавале значај национализма када су покушавале да се претворе у националне државе, или макар да формирају јако национално језгро.⁶⁹¹ Положај становника у Монархији је био у знатној мери предодређен етничким пореклом. Бити рођен као кмет у Босни и Херцеговини, или као Словак у северној Угарској, у великој мери је сужавало многа права и прилике које су становништву биле доступне.

688 *Исто*.

689 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 298-299.

690 R. Okey, *нав. дело*, vii.

691 *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 20.

Националну идеју уредници *Зоре* видели су као део борбе против апсолутизма и као покрет за стварање равноправних грађана и људи, који без ограничења могу да учествују у државним пословима, што им није било омогућено у Двојној монархији.⁶⁹² Омладина је националну идеју, од Француске револуције, видела као феномен да народ узима своју оловку и сам пише своју биографију. Јован Мијушковић је посматрао националну идеју кроз читав XIX век као борбу народа, који „пером и мачем“ траже своја права. Сваки народ има право на државност, веровали су, „ми Срби и Хрвати имамо на то права“.⁶⁹³ Ако је национална држава била средство остваривања једнакости, југословенски карактер национализма садржи и инструментални карактер. Југославија није била само остварење једнакости, већ је и као велика држава требало да буде способна да се и у будућности брани и одбрани. У првом броју листа *Јуџославија*, маја 1914. године, стајало је:

„Окружени гвозденим обручем великих нација, културно јачих и политички организованих, ми би и онда, када не би постојали сви увјети да створимо једну хомогену снажну целину, морали да се и као хетерогени удружимо да сачувамо своју угрожену егзистенцију“.⁶⁹⁴

И раније је било речи о фактору кохезије који је притисак власти имао при зближавању српских и хрватских

692 Редакциони одбор, „Наша ријеч“, *Зора*, март 1912, год. 3, број. 1, 2.

693 Ј. Мијушковић, „Наш национализам“, *Зора*, новембар 1910, год. 1, број 9, 377-380.

694 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 34.

омладинаца. Вера у истоветност језика и у истоветност порекла свакако је постојала, али био је ту и елемент стратешког значаја спајања. Треба нагласити да је почетак XX века био време када се на сав глас говорило и веровало да долази време великих држава, да ће мали нестати јер су недовољно снажни да се одбране. Та идеја није била популарна само међу географима и геополитичарима.⁶⁹⁵ О томе су говорили и аустријски политичари, попут Карла Ренера, који је више пута посетио Босну и Херцеговину. „Рђава је судбина данас бити мали народ или мала држава“, тврдио је, додавши и да малодржавни суверенитети имају време против себе.⁶⁹⁶ Такве идеје оставиле су трага и на југословенски национализам. Скерлић није могао да схвати зашто се Срби и Хрвати „мали, буцаклијски народићи“ не уједине и од малих, постану један, снажан народ.⁶⁹⁷ У *Зори* је истицано да „малени и притом раздвојени [Срби и Хрвати] осјетили су се нејаки да при међусобној борби издрже успјешно борбу за опстанак против многих и јаких непријатеља“.⁶⁹⁸

У овом контексту важан је текст објављен у *Зори* у марту 1912. године, под насловом „Политички преглед – озбиљност политичке ситуације“, који је потписао Г.⁶⁹⁹ Управо овај текст показује да је омладина била свесна карактера међународних односа у Добу

695 W. Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge 2011, 39.

696 Е. Реџић, *нав. дело*, 73.

697 D. Gajević, *нав. дело*, 88-89.

698 Редакциони одбор, „Наша ријеч“, *Зора*, март 1912, год. 3, број 1, 3.

699 Г, „Политички преглед – озбиљност политичке ситуације“, *Зора*, март 1912, год. 3, број. 1, 33-36.

империја. Аутор је приметио да Француска и Италија не продиру у Африку да Турке и Арапе упознају са плодовима европске културе, већ да су у Африци због „туђег иметка“. Примећен је и карактер англо-руског споразума о централној Азији из 1907. године.

„Русија пак и Енглеска деле Перзију споразумно. А којим правом? Оним истим као и све друге, правом јачега (...) Исто као и у средњем веку само са разликом, да се све то данас провађа рафиниранијим начином и можда не онако сурово, али прорачунато, и *тио све у име културе и хуманости*“.

Аутор је приметио док Јапан узима Кореју, САД Кубу и Филипине, Аустро-Угарска се креће у правцу југоистока. Текст је завршен цитатом из дела др. К. Маадеа *О ревизији усјава* – „прилике су за државни преврат већ довољно зреле“. Национализам је у Зори схватан као „модерно оружје којим природа снабдева потлачене народе“.⁷⁰⁰ Дух епохе је у том смислу сигурно најбоље описао Скерлић.

„Ми живимо у добу културног назатка, оживљавања мрског `права песнице`, када су човечански идеали, право и правда бачени под ноге, и када се у немилосрдном гажењу малих и слабих чује варварски крик: тешко малима, тешко побеђенима (...) Брутална сила једино има реч, и канцелари великих сила, када се ради о праву на живот малих народа, говоре језиком из доба када су тевтонски

700 В. Аргус, „Из Русије – мисли и утисци“, *Зора*, април 1912, год. 3, број 2, 78.

ритери `мачем и огњем` истребљивали балтичка словенска племена. (...) Човечанство улази у један од оних безумних вртлога када се у потоцима крви мењају границе држава и будућности народа. (...) Ко би могао данас са Хајнеом тврдити да је Демократија велика отаџбина, и да нема отаџбина но странака и сталежа; ко би смео понављати речи величанствене `марсељезе Мира` Ламартинове: `Ја сам суграђанин сваке душе која мисли. Истина то је моја отаџбина`.⁷⁰¹

701 Ј. Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, 221.

Революција

Економиста Алберт Хиршман је приликом испитивања реаговања незадовољних појединаца и група утврдио да постоје две врсте реакција, *voice* – покушај поправљања ситуације и *exit*, одустајање од било каквог покушаја поправљања.⁷⁰² Ни у једном тренутку међу омладином није постојао план да се Аустро-Угарска поправи. Митриновићев програм тражи народно уједињење и националну културу коју је: „у данашњем стању југословенске, српско-хрватске и српске децентрализације и анационалности државног, друштвеног и духовног живота националног немогуће створити“. У складу са нивоом политичких слобода у Аустро-Угарској „клуб сматра бесплодном једну парламентарну борбу у непарламентарној држави“.⁷⁰³ Млада Босна не жели да поправи Аустро-Угарску, већ да је уништи, она је револуционарна организација са једним примарним циљем, што стално треба имати на уму.

У очима младих револуционара парламент никако није могао бити средство промене. Парламентаризам у Босни и Херцеговини био је „парламентарни случај народа који се налазе преко своје воље и силом прилика у једном туђинском и према њима непријатељски расположеном државном склопу“. Није било поверења у институције које је донео „освајач“, који све чини „не питајући њезине становнике је ли то по вољи или није“.⁷⁰⁴

702 A. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty – Response to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge 1970.

703 Млада Босна – њисма и њрилози, 296-300.

704 В. Милићевић, „Антипарламентаризам“, *Зора*, мај 1911, год. 2, број 4-5, 147-148.

Парламентаризам је био заблуда, „нови поклоници улазе у један лавиринт обећања, реторске политике, *парламентаризма*, аутономије и како се све не зову те звучне ствари које ништа не значе“. За омладину устав и парламент нису гарантовали ништа, било је то само средство које компромитује идеју ослобођења. „Назови уставни покрајина су исто што и покварени сат: он се зове сат само по имену, не иде никада кад треба и стално ће вас преварити“.⁷⁰⁵

Питање на које не можемо дати одговор јесте какав би био став омладине да је аустроугарско друштво било другачије устројено, али постојање једног ауторитарног система је свакако допринело да омладина донесе одлуке које је донела. Атентат Богдана Жерајића се догодио на дан отварања Сабора у Сарајеву, што није била случајност. Његови наследници су у томе видели гест против лажног аустријског парламентаризма.⁷⁰⁶ Омладинци су били свесни да су њихове жеље нешто што се постиже илегалном акцијом.⁷⁰⁷ О томе како су револуционарни омладинци видели Двојну монархију набоље сведоче следеће речи: „Када велимо: гњила држава, не треба да надодамо да је то Аустрија. То данас сваки види, и кад кажемо гњила држава, спомињати Аустрију био би плеоназам“.⁷⁰⁸ План је „рушити све што је гњило и труло“.⁷⁰⁹ „Срушити Аустрију, водити са њоме борбу на

705 *Истио*, 149-150.

706 Р. Парезанин, *нав. дело*, 77.

707 *Сарајевски ајенштајн – изворне сценографске белешке*, 32.

708 Р. Парезанин, *нав. дело*, 104-105.

709 Ј. Horvat, *нав. дело*, 125-126.

живот и смрт, свим средствима (...) то је био програм, то је била једина политика“.⁷¹⁰

Идеја атентата је део политике која је имала циљ да изазове рушење Двојне монархије. Атентат је био чин који ће ослабити виталност Аустро-Угарске, што је само припрема за последњи чин: устанак поробљених народа.⁷¹¹ Још један разлог да омладинске револуционарне организације посматрамо у ширем контексту читавог јужнословенског становништва у Монархији даје нам међусобна повезаност атентата. Након атентата Луке Јукића, Август Цесарец је писао Владимиру Черини да је Јукић Жерајићев настављач, „на српски хитац се одапео хрватски хитац“. Цесарец је додао и „створимо хиљаде Јукића и Жерајића, култивирајмо их, одгојимо их, да си подаје лијеве руке у знак помирења, а десном нек пуцају“.⁷¹² Папенхајм је записао да је Принцип мислио да је револуција могућа ако Аустрија западне у тежак положај.⁷¹³ На суђењу Принцип је истакао да је атентат био средство за уједињење.⁷¹⁴

Младобосанци, несвесни да ће рат између Србије и Аустро-Угарске дочекати у затворима или у емиграцији, ковали су и планове шта чинити у случају избијања сукоба. Присећајући се тих разговора, Јевтић истиче да је стално било речи о рушењу железница, затрпавању тунела и подизању маса на барикаде.⁷¹⁵ Младобосанци

710 Р. Парезанин, *нав. дело*, 32.

711 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 46-47.

712 Ј. Ногват, *нав. дело*, 151.

713 Р. Парезанин, *нав. дело*, 197.

714 *Сарајевски атентатаи* – изворне стенографске белешке, 74.

715 Б. Јевтић, „Владимир Гађиновић у Сарајеву“, у: *Сјоменица Владимира Гађиновића*, 104.

су маштали да се у Сарајеву може направити побуна која би подсећала на француску комуњу. Гађиновић је са припадницима српских пограничних трупа правило детаљне планове око рушења мостова, телеграфских веза и железничких пруга.⁷¹⁶ Основни циљ је био да се у позадини аустроугарске војске изазову нереди – „за изазивање забуне и нереда требало је оружја и знања за руковање, па је прелазео у Србију ко је могао, у циљу да изучи минерски посао и руковање оружјем“.⁷¹⁷

Оно што је потребно нагласити јесте да атентат никада није био усмерен против особе, већ против система који дотична особа репрезентује. Принцип је истражном судији Пфеферу рекао да је желео да убије Фердинанда „јер је у њему инкарнирана највећа власт од које ми Југословени осећамо страشان притисак“.⁷¹⁸ Својим пријатељима пре атентата Принцип је говорио да револуционар не убија човека, већ идеју.⁷¹⁹ Цветко Поповић је истакао да он није мислио на личност Франца Фердинанда када је одлучио да узме учешћа у атентату.⁷²⁰ То је било у складу са руским револуционарним традицијама. Димитрије Каракозов, који је покушао да убије цара Александра Другог инсистирао је да му је жао што је покушао да убије владара попут Александра, али да је пуцао у цара у њему.⁷²¹ Слично је и са другим

716 Млада Босна – њисма и њрилози, 59-61.

717 И. Крањчевић, *нав. дело*, 50-51.

718 L. Pfeffer, *нав. дело*, 27.

719 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 26.

720 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 115-116.

721 С. Verhoeven, *The Odd Man Karakozov – Imperial Russia Modernity and the Birth of Terrorism*, Ithaca, London 2009, 178.

атентатима у Аустро-Угарској. Младобосанци су у генералу Варешанину видели мету јер је у том тренутку био први експонент режима.⁷²² Када је Стјепан Дојчић покушао да убије комесара хрватске, Скерлеца, на суђењу је рекао „нисам починио атентат на њега као на особу већ као на комесара“.⁷²³

722 Р. Парезанин, *нав. дело*, 77.

723 Ј. Ногват, *нав. дело*, 262.

Подизање духова

За борбу против Аустро-Угарске и за националну државу била је неопходна промена. У Митриновићевом програму стоји да ће клуб Народно уједињење „освјештавати (...) оне чланове нашега расцијепканог, разноименог и разно културног народа, који су несвјесни или недовољно свјесни својих националних права, националне дужности и националне вредности“.⁷²⁴ Требало је придобити масе за националну државу и припремити расположење за револуцију. Од тренутног расположења становништва се није могло пуно очекивати. Јевтић је просечног становника описао као аналфабета који је у духовном и материјалном ропству, који је у страху од жандарма и власти уопште.⁷²⁵ Просвећивање маса на широкој основи, подизање народне енергије, борба против неписмености, лењости и учмалости, била је основа идеје промене свести и расположења међу становништвом Босне и Херцеговине.⁷²⁶

Требало је подићи морал и самопоуздање, јер како је писало у једном Кропоткиновом тексту који је превео Гађиновић, револуција је долазила када се споје нове идеје са акцијом која би требало да дође из народних маса.⁷²⁷ Принцип је доктору Папенхајму сведочио да револуција мора доћи на добро припремљен терен. Револуција је тражила специфичну атмосферу.⁷²⁸ Атентат је

724 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 296.

725 Б. Јевтић, *Сарајевски аџенџијаи – сећања и уџисци*, 18.

726 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 105-106.

727 П. Кропоткин, „Француска револуција,“ *Зора*, април – мај 1910, год. 1, број 4-5, 166-168.

728 Р. Парезанин, *нав. дело*, 197.

могао да одигра посебну улогу у распаљивању маса.⁷²⁹ У својим сећањима Иво Крањчевић је забележио:

„Били смо сложни у томе да је било потребно дићи борбени дух и створити традицију борбе. Народ је учмао у страху од жандара, од пореских егзекутора и казни у срезу. Био је заведен клерикалном и шовинистичком пропагандом, па га је требало разбудити и показати му да је требало борити се за бољи живот“.⁷³⁰

Требало је ширити и националну пропаганду. Митриновићев програм говори о сузбијању свега „анационалног и антинационалног у материјалном и духовном животу нашег народа“.⁷³¹ Југословенску идеју је требало ширити, требало је са њом упознати оне који је нису били свесни. Перо Слијепчевић је писао „огроман дио тога народа доле још увек нема националитета“. Идентитет становништва базиран на вероисповести за Слијепчевића је био „огромна опортунa лаж“.⁷³² Борба за слободу подразумевала је буђење националне свести, што је требало чинити „књигом, сликом и речју“.⁷³³ Када је у Сарајеву покренут лист *Српска омладина* истакнуто

729 Сарајевски ајенџаји – изворне сјенографске белешке, 34; П. Слијепчевић, „О двадесетогодишњици Владимирове смрти“, *Градац*, бр. 175-176-177, год. 37 (2010), 205.

730 И. Крањчевић, *нав. дело*, 50-51.

731 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 298.

732 П. Слијепчевић, „Кметско питање у Босни и Херцеговини“, *Зора*, новембар 1910, год. 1, број 9, 414.

733 Ј. Мијушковић, „Наш национализам“, 379.

је да се страни писци преводе „ради васпитавања целог поколења“.⁷³⁴

Кључна промена коју је Млада Босна желела јесте модернизација. Млади револуционари су били свесни да се остваривање њихових планова, рушење Аустро-Угарске и стварање националне државе, не може спровести са неписменим масама, које живе у страху и које нису свесне својих права. Млада Босна је пратила Скерлићеве идеје који је веровао да је модернизација услов опстанка пред притиском Аустро-Угарске.⁷³⁵ Када говоримо о модернизацији, не значи да пратимо тумачења радова економских историчара попут Сирила Блека, где се под модернизацијом подразумева пре свега економија, где је модернизовано изједначено са индустријализованим.⁷³⁶ Скерлић и Млада Босна су модернизацију схватили као прихватање вредности либералне Европе и европске културе. Скерлић је веровао да се лек налази у отварању врата западу, „западу који мисли, дела и ствара“.⁷³⁷

У доба империја Исток је био симбол свега што је неспособно за самосталан живот. Те идеје су прихватили људи окупљени око *Српског књижевног гласника*, који су, са Скерлићем на челу, веровали да Срби

734 Владимир Гађиновић: *ојлеги и њисма*, 89.

735 М. Ковић, *Зайагноевројске њолићичке идеје*, 316.

736 W. R. Everdell, *нав. дело*, 5; Сам Сирил Блек се не би сложио са таквим тумачењима. Сам је истицао да је и национализам често средство модернизације. С. Е. Black, *The Dynamics of Modernization – A Study in Comparative History*, New York 1966, 75. Теорију модернизације Ричард Еванс назива пропалом. Р. Еванс, *У одбрану историје*, Београд 2007, 324.

737 М. Ковић, *Зайагноевројске њолићичке идеје*, 224.

морају да пређу под спасоносни заклон Запада.⁷³⁸ Термини Оријент и Запад су присутни у омладинским текстовима. Владимир Черина пише „Ево ми који смо ближи Западу од Србијанаца, што су ближи Оријенту“.⁷³⁹ Митриновић је писао: „ми не смемо бити неосетљиви према бујном и свестраном животу модерног и јаког запада, јер ће нас, некултурне и немодерне, тај бујни и јаки запад прегазити силом своје културе“.⁷⁴⁰ За младобосанце духовна модернизација је била повезана са ослободилачком мишљу.⁷⁴¹

Можда најважнији политички текстови које је објавио Димитрије Митриновић, објављивани су у више бројева *Босанске виле* под називом „Национално тло и модерност“. Млада Босна и Митриновић желели су да у Босни и Херцеговни спроведу оно што је у Србији започео Скерлић – реформу културног и духовног живота.⁷⁴² Средство оплемењивања и промене је књижевност.⁷⁴³ Скерлић је бирао књижевност у складу са својим циљевима.⁷⁴⁴ За Младу Босну, уметност и култура, имали су инструментални значај. Када је покренут лист *Зора*, Перо Слијепчевић је рекао да нови покрети у уметности за балканске народе имају „више одгојну него забавну задаћу“.⁷⁴⁵ Митриновић је веровао да *Зора* има

738 *Истио*, 686.

739 Д. Берић, *нав. дело*, 430-431.

740 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 94.

741 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 62-63.

742 *Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977*, 95.

743 М. Ковић, *Зайагновевројске йолиичичке идеје*, 371.

744 *Истио*, 181.

745 П. Палавестра, *Историја српске књижевне критике*, 216.

задатак да отвори дискусију о најважнијим политичким, економским и националним питањима – и да се бори за модерну културу, јер је без модерне културе национални рад немогућ.⁷⁴⁶ Иако је политички циљ Младе Босне био истоветан Скерлићевом, различити методи рада захтевали су другачију књижевност. Потреба за ванпарламентарним радом је захтевала Мештровићеву енергију и футуристички дух акције. То је стварало контекст у коме је Гађиновић написао следеће речи:

*„Буђење наше земље, њен улазак у културу (курзив М.В), ослобођење њено из духовног ропства, које се само делимично отпочело, родиће нову душу, која ће се издвојити из садашњег хаоса и која ће бити хумана топла и далека. Млади босански покрет за обнову своје земље мора се темељити на дубокој огромној љубави према народу и великој творачкој вери у самога себе (...) Наша мала земља, изломљена и напаћена, ропска и пуна мрака, може једино поћи тим путем. У стању духовних и економских криза, она се пење новом сунцу, носи нову веру и ствара нови живот (...) Оно што јој се даје само је мали принос њеној обнови, њеном великом васкрсу (курзив М.В) који долази“.*⁷⁴⁷

Покретачка снага Младе Босне лежала је у вери да ће оплемењивање и јачање духа ојачати политичке амбиције и политичке могућности. Митриновићево

746 Љ. Маринковић, „Традиционално и модерно у књижевним прилозима часописа Зора“, у: *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века: 1895–1914*, 155–156.

747 Гађиновић, „Млада Босна“, 34.

окретање модерности, било је мотивисано жељом да се прескочи разлика између ауторитарне Босне и Херцеговине и становништва које не верује у могућност промене, са једне, и савремене Европе са друге стране. Митриновић је писао:

„Наше доба карактерише се цртом свога индивидуализма и либерализма, оно је век жудње за јачином и пуноћом сопственог, појединачног живота, наша уметност, у основи уметност себе, личности, субјективности. И то се не сме заборавити. Ми, овако малени и слаби, морамо се свестрано и упорно, свим средствима, борити за свој опстанак у организму народа; дозвољено нам је и позајмљивати“.⁷⁴⁸

Народе које је требало покоравати, прво је требало прогласити неспособним за живот.⁷⁴⁹ Зато је Млада Босна стално гледала шта раде друге, успешне нације. Како је приметио Робин Оки, ако су промовисана певачка друштва то је било зато што „данас све едуковане нације оснивају певачка друштва“. Уколико су прављени планови да се масе упознају са националном историјом то је било тако јер је исто рађено у Енглеској.⁷⁵⁰ Не треба да чуди да су белгијска и норвешка књижевност биле посебно интересантне младобосанцима. Биле су то књижевности малих нација, које су успеле да успоставе своју културу. Свакако је улогу у приближавању нор-

748 Д. Митриновић, „Национално тло и модерност“, *Босанска вила*, 20. јул 1908, број 20, 305.

749 М. Ковић, *Зајадноевројске йолийичке идеје*, 43.

750 R. Океу, *нав. дело*, 82-84.

вешкој и белгијској књижевности одиграла и јака социјална нота која је била присутна у њима. Скерлић је пред омладину поставио дилему, тврдивши да за нове народе постоје два пута: „или примити западну културу, као Јапанци, и живети, или јој стати насупрот и бити прегажен, као амерички црвенокошци“.⁷⁵¹ Омладина је одабрала други пут, а подизање самопоуздања, морала и спремности за борбу било је неопходно и за оне методе Младе Босне са којима се Скерлић није слагао.

751 М. Екмечић, *Стиварање Југославије*, 536.

БИБЛИОТЕКА МЛАДЕ БОСНЕ

Национална идеја и схватање суверенитета

Млада Босна је желела слободу. Млади револуционари су веровали да слободу нуди национална држава. Омладина се окретала успешним примерима спроведених националних уједињења. Како је приметио Драго Љубибратић, омладина је тражила одушка у литератури о револуционарним борбама других народа. Револуционари су били хероји за омладину.⁷⁵² Принципу је пријало што су га пријатељи звали Гаврош, по лику дечака из *Јадника* Виктора Игоа, који гине на барикадама.⁷⁵³ Омладина је сматрала да је важно проучавати националне покрете широм Европе, јер како је Скерлић приметио, Италију нису створили напуљски лазарони или венецијански гондолијери, већ мислиоци.⁷⁵⁴ Омладина је на све стране прикупљала литературу. Боравак Данила Илића у Швајцарској, Гађиновић је описао на следећи начин: „Прикупи нешто руске и француске литературе о народним и радничким покретима у Европи и оде у Босну“.⁷⁵⁵

Узори су тражени пре свега у европској историји XIX века. Принцип је на суђењу изјавио да су му узори у

752 Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, 125.

753 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

754 М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје*, 337.

755 В. Гађиновић, „Данило Илић“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 80-81.

борби за национално уједињење били Немачка и Италија.⁷⁵⁶ Маџини је називан „правим великим човеком“, а наглашавали су се и српски, хрватски и словеначки „пионири слободе и народног јединства“.⁷⁵⁷ Поред руских револуционара, национална тематика доминирала је политичком литературом коју су омладинци читали.⁷⁵⁸ Европа је нудила примере које је требало искористити. У само на први поглед књижевном тексту, под насловом *Национално тло и модерност*, Митриновић је писао: „Само, ради нашег угледања и позајмљивања од Запада, ми не треба да се одродимо; треба да се оплодимо“.⁷⁵⁹ Западни узорни требали су да помогну у стицању независности, која је постала циљ.

„Свуда су Југословени елеменат експлоатације, политичке и економске. Аустро-Угарска монархија мора да буде империјалистичка да би се могла одржати у реду својих сестара, великих сила. Али она нема ни Марока, ни Персије, ни Индије где би могла стварати своје колоније, она је упућена на Балкан. Она колонизира и експлоатира Јужне Словене (...) Али код Југословена се почео развијати нов економски живот и он захтева констелацију политичку и културну. Нове културне потребе Јужних Словена не могу више да сносе уске окове у које их је бацила империјалистичка нужност Аустрије (...) Услови у којима данас Југословени живе

756 СарајеВСки аџенџаџи – изворне стенографске белешке, 83.

757 Р. Парезанин, *нав. дело*, 34.

758 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 13.

759 Д. Митриновић, „Национално тло и модерност“, *Босанска вила*, 20. јул 1908, број 20.

наметнути су им од Беча и Пеште. То су услови који спречавају сваки самостални развитак и живот“.⁷⁶⁰

Ђузепе Мацини и италијански узор

Скерлић је Мацинија назвао апостолом италијанског ризорђимента.⁷⁶¹ Мацини и италијански *ризорђименто* представљају најзначајнији пример на који се омладина угледала. Идеја да би Краљевина Србија требало да буде југословенски Пијемонт, симболизовала је управо то. „Србија као слободни део Југословенства имала би моралну дужност да помогне том уједињењу, и да буде као што је Пијемонт у Италији“, истакао је Принцип на суђењу.⁷⁶² Владимир Гађиновић је већ са петнаест година себе називао Гарибалдинцем.⁷⁶³ Омладинци који су стигли до универзитета објављивали су историјске текстове, који су читаву омладину упознавали са током италијанског уједињења.

Васиљ Поповић је у два броја *Зоре* објавио текст под насловом „Васкрс Италије“.⁷⁶⁴ Поповићев текст није био просто излагање историјских чињеница. Био је то пример, али и лекција, омладина је требало да увиди да је и један други народ био у сличном положају,

760 С. „Југословенство и социјална демократија“, *Зора*, март 1910, год. 1, број 3, 139-140.

761 М. Ковић, *Зайадноевропейске йолийичке идеје*, 368.

762 *Сарајевски ајенџаи – изворне сџенографске делешке*, 63.

763 Ч. Николић, *Биографија Пера Слијейчевића*, Београд – Бања Лука 2013, 30.

764 Васиљ Поповић је већ овде најавио свој историографски таленат. Текстови су писани јасно, убедљиво и на основу обимне литературе.

међутим, он се успешно изборио и створио срећну и уједињену Италију. Историјске лекције објављиване у Зори показивале су правац којим треба ићи. „Уједињење је доказ да је Заветна Мисао заслуживала и оне надчовечанске подвиге, а неослобођеним и неуједињеним народима показује да преко Голготе води пут до Васкрсења“. Пут до ослобођења није био лак, италијански народ се такође суочио са хапшењима, забранама и репресијом. Али ту је био Ђузепе Мацини, „вечни конспиратор“, чије ће име бити повезано са „свим заварама“. ⁷⁶⁵ Италијански пример је показао и да се ништа не може постићи неорганизованим радом. ⁷⁶⁶

Чабриновић је на суђењу рекао о својим плановима: „то је немогуће остварити легалним начином (...) мислим да би се то могло постићи организацијом као што је то постигао Мацини у Италији“. ⁷⁶⁷ Сва сведочења самих омладинаца о утицају Мацинија и италијанског уједињења је тешко побројати. ⁷⁶⁸ Сам назив Млада Босна, скован је по узору на Мацинијеву Младу Италију. Италијанско уједињење је указивало младобосанцима на значај просвете као средства за остваривање националног јединства. ⁷⁶⁹ Користили су се италијански покличи. ⁷⁷⁰ Италијанска патриотска поезија учила се

765 В. Поповић, „Васкрс Италије“, *Зора*, јул 1911, год. 2, број 6-7, 245-257.

766 В. Поповић, „Васкрс Италије“, *Зора*, јул 1911, год. 2, број 8, 339.

767 *Сарајевски ајенџаји – изворне сценеографске белешке*, 32.

768 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 529; В. Гађиновић, „Сарајевски атентат“, 199; Д. Јевђевић, *нав. дело*, 71; Р. Парезанин, *нав. дело*, 51, 104-105; *Владимир Гађиновић: ојлеги и њисма*, 85-86; Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, 125.

769 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 529.

770 Р. Парезанин, *нав. дело*, 83.

напамет, а фотографије италијанских књижевника су омладинци слали једни другима.⁷⁷¹ *Зора* је објављивала и читаве историјске документе, попут *Мацинијеве заклетве Младе Италије*. Омладина те текстове није посматрала као историјске документе већ као „покличну песму“.⁷⁷² Омладинци су у *Зори* могли прочитати:

„Заклињем се љубављу, која ме за моју несрећну отаџбину веже, сузама које су пролиле мајке за својим погинулим и похапшеним синовима, боловима моје италијанске браће, крвљу мученика за отаџбину, индивидуалним и социјалним правима која чине човека човеком (...) да ћу себе свега и заувек са свом својом душевном и телесном снагом предати домовини и њезином препороду; да ћу одмах посветити своје мисли, речи и дела оздрављењу политичких прилика у Италији; да ћу тиране, политичко и морално насиље, било оно домаће или страно, десницом уништавати, речју погрђивати да ћу потирати неједнакост људи ове земље“.⁷⁷³

Италија је нудила још једну лекцију. Иако ће савремена историографија инсистирати на дипломатским и војним успесима Пијемонта и Камила Кавура као на пресудним факторима приликом стварања јединствене италијанске државе, омладина се фокусира на нешто друго. Млади револуционари су желели да знају шта свако од њих појединачно може да учини. Није их

771 *Сарајевски ајенџај* – изворне сценографске белешке, 322.

772 В. Гађиновић, „Сарајевски атентат“, 199.

773 „Мацинијева заклетва Младе Италије“, *Зора*, јун 1912, год. 3, број 4, 145.

занимала европска дипломатија, јер на њу нису могли да утичу, а и веровали су да је свака тежња балканских народа за независношћу изазивала у Европи утисак „опасних руских умишљаја“ и да начело народности није постало подлога међународног права.⁷⁷⁴ Пример који је младим револуционарима давала Италија био је тајни рад, завереничке акције и борба. Обновљена Италија је пружила „поробљенима и пониженима“ убијање и освету као средство борбе,⁷⁷⁵ али и тајновите ноћне састанке.⁷⁷⁶ Вреди цитирати још један Мацинијев текст који је *Зора* објавила, који садржи опис Битке код Риминија 1831. године. Мацини говори о херојском давању живота за отаџбину и о застави на којој пише *Indipendenza Italiana* која је од силног дима поцрнела.

„Напред! Напред! Децо Италије! Знак је дат; позив се заори – и они се бацише у бој као у игру (...) Осамдесет и девет мајки бијаше ту да их задржи; али зар није домовина прва од свих мајки (...) Напред! Напред! Децо Италије! То су они Барбари! То су они тирани! Чуvari тамница! Целати лијепе Италије! (...) Али шта су жандари, митраљези и Швајцарци против оних који су се помирили са смрћу и који се последњи пут дишући смеше као да целивају невесте?)... (Рат тиранима! Мир народима!“⁷⁷⁷

774 Ј. Мијушковић, „Наш национализам“, *Зора*, год. 1, број 9, 378; Р. Јовановић, „Европа и Балканска независност у XIX веку и сада“, *Зора*, год. 2, број 4-5, 156.

775 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 71.

776 Ј. Horvat, *нав. дело*, 113.

777 Ђ. Мацини, „Ноћ код Риминија 1831 године“, *Зора*, јун 1912, год. 3, број 4, 154-156.

Немачки узори

Данило Илић је на суђењу истакао да ако су Немци постигли уједињење, зашто то не би учинили и Срби, Хрвати и Словенци.⁷⁷⁸ Поред Мацинија, најважнији теоретичар националне идеје за младобосанце био је Јохан Готлиб Фихте.⁷⁷⁹ Југословенска револуционарна омладина је сматрала да је њена делатност подсећала на активности буршеншафта, немачких студентских организација из времена борби за уједињење Немачке.⁷⁸⁰ Немачка омладина је била пример како је требало „пробудити“ народ и његову заинтересованост за политику.⁷⁸¹

Омладина се са историјатом немачког омладинског покрета упознала кроз писање Васиља Поповића, који је у *Зори* објавио текст под називом „Њемачки универзитети у раду за слободу и уједињење Њемачке“. Поново је историјска лекција била практичан курс. Европска историја је нудила примере како се треба држати. Цео пут који је омладина покушавала да прође Поповић је препознавао у немачком омладинском покрету у првој половини XIX века. Као што је Србија представљала

778 *Сарајевски ајенџај* – изворне сценографске белешке, 181.

779 В. Ђоровић, *нав. дело*, 597; Б. Чубриловић, „Нациојоналистичка омладина у Босни и Сарајевски атентат“, 487. Иако је идеја да јединство језика показује и народно јединство била пристуна на јужнословенском простору и пре појаве Младе Босне, треба приметити да и Фихте језику придаје велики значај. S. Grubačić, *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci, 2009, 305.

780 Ј. Јовановић, „Психологија Сарајевскога Атентата“, *Српски књижевни гласник*, књ. 20, бр. 7, 1. децембар 1926, 532.

781 М. Трива, „За националну индивидуалност“, *Зора*, новембар 1910, год. 1, број 9, 373.

„Пијемонт“, очи немачке омладине биле су упрте у Пруску. Поповић је истицао како су романтичари будили одушевљење за народну прошлост и њене јунаке. Народ је приказан као највиша категорија у чију би заштиту требало да стане сваки појединац. Посебна пажња је посвећена питању дужности појединца према заједници. Поповић преноси одредбе из правилника буршеншафта, које је Фихте као ректор универзитета одобрио: „Домовина и народ изнад свега: изнад свега мора му бити немачка домовина и он мора бити Немац у речи, делу и животу“, тј. „најсветија дужност немачког младића и научењака особито мора да буде постати прави Немац и једанпут у грађанском животу моћно радити за народ и домовину (дакле за целу Немачку)“.⁷⁸²

Младобосанци су имали прилике да прочитају да иако међународне околности нису ишле на руку немачком уједињењу, немачка омладина је одржала своју веру. Јасно је да Поповић има на уму Србе и Југословене када пише о немачком уједињењу, када тврди „ипак је немачки студент одржао наду у њемачку Заветну Мисао“. Поповић указује да је немачка омладина сматрала потребним да се у борби за национално уједињење ослони на „пропаганду речима и делом“. Изношена су мишљења да треба убијати издајце, како би се народ подстакао на размишљање о несносном стању. Атентат студента Карла Лудвига Занда на Карла Коцебуа из 1819. године, писца за којег се веровало да је непријатељ уједињења Немаца, међу омладином је прихваћен као пример храбрости и борбе за националну ствар.

782 В. Поповић, „Њемачки универзитети у раду за слободу и уједињење Њемачке“, *Зора*, март 1911, год. 2, број 3, 114-119.

Планирање општег устанка, такође је тема о којој је било речи.⁷⁸³

Млада Босна се уклапа у традиције европског национализма у још једном феномену – одевању. Омладинска мода је диктирала ношење пелерина и калабријских капа, које су биле симбол Револуције 1848. године.⁷⁸⁴ Многи су приметили да је пелерина често красила Гаврила Принципа.⁷⁸⁵ Пелерина је била популарна међу читавом омладином, а красио их је често и црни шешир, који је називан и „радикалски“.⁷⁸⁶ Такво посебно одевање било је у складу, не само са традицијама италијанских националиста, већ и руских нихилиста, који су такође посебним одевањем желели да искажу симпатије са италијанским револуционарима и пољским сепаратистима.⁷⁸⁷

Француски узори

Било кроз историјске уџбенике или преко текстова руских анархиста, Млада Босна се упознала са Француском револуцијом. Омладинци су схватили да је са Француском револуцијом „народ отео оловку и стао са правом писати своју биографију“.⁷⁸⁸ Јован Мијушковић је писао да је последица Француске револуције био ве-

783 В. Поповић, „Њемачки универзитети у раду за слободу и уједињење Њемачке“, *Зора*, март 1911, год. 2, број 4-5, 178-182.

784 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 526-527.

785 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 25; М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 527.

786 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 135.

787 С. Verhoeven, *нав. дело*, 114, 118.

788 Ј. Мијушковић, „Наш национализам“, 377-378.

лики преврат, који је потомцима оставио два начела, начело народности и начело слободе. Мијушковић је у духу модернистичких теоретичара национализма писао да је национална држава и захтев за успостављањем националне државе нешто карактеристично за XIX век, нешто чега није било у ранијим вековима. Био је то век када народи „пером и мачем траже своја права“.⁷⁸⁹ Српски устанак, Грчки устанак, уједињење Немачке и Италије Мијушковић види као догађаје који представљају последицу националних захтева али и као догађаје где је начело народне слободе победило.⁷⁹⁰ Начело које је на позорницу светске историје поставила Француска револуција имало је за последицу да национална држава буде нешто на шта Срби и Хрвати имају право, сматрали су Младобосанци.

Француска револуција је била борба против апсолутизма уз барјак слободе, која је стварала равноправне грађане и људе. Револуција је изједначила владара са обичним човеком и „крвљу запечатилa друштвени уговор“.⁷⁹¹ И уредништво *Зоре* се слагало са Мијушковићем да је национални захтев нешто ново. „Па и ако наша национална идеја изгледа тако стара, ипак се о њој може говорити одређеније и јасније, истом иза Француске револуције“.⁷⁹² У тексту иза кога је стајало читаво уредништво *Зоре* стајало је:

789 *Истѿо.*

790 *Истѿо.*

791 Редакциони одбор, „Наша ријеч“, *Зора*, март 1912, год. 3, број 1, 2.

792 *Истѿо.*

„У борби против апсолутизма, носећи барјак слободе, створила је француска револуција равноправне грађане и људе, који могу без ограничења, да учествују у државним стварима, изједначила је владара са обичним човеком и крвљу запечатила „Друштвени уговор“. Ослободивши личност и појединца, упутила је и народе, да су престала времена, када су удане принцесе добијале градове и народе у мираз, када су грабежљиви владари и њихови народи одлучивали о будућности и потребама савладаних народа и да данас треба мијењати земљописну карту „према ријечнику и граматички“. И резултат је тога био, да је у Европи настало национално груписање и уједињавање“.⁷⁹³

Омладина је волела да цитира Сен Жиста и његову мисао да се прави борац смирује тек у гробу.⁷⁹⁴ Популарне теме биле су и револуционарна 1848. година, али и Париска комуна.⁷⁹⁵ Због своје прошлости али и тадашњег уређења, омладинцима је и историја Женева и Швајцарске била интересантна. Објављивали су текстове швајцарских професора о уставном уређењу, где је истакнуто да је Швајцарска земља права народа и где сваки закон може бити предмет референдума.⁷⁹⁶

793 *Истио*.

794 J. Horvat, *нав. дело*, 200.

795 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

796 Prof. R. Hercod, „Narodna prava u Švajcarskoj“, *Зора*, новембар 1910, год. 1, број 9, 381-382.

Суверенитет

Веома је важан податак да је већ први број *Зоре* објавио превод *Декларације њрава човека и грађанина* из 1789. године. Декларација говори о неодоумимљивим и светим правима човека. У њој је истакнуто да се људи рађају слободни и остају једнаки у правима. Истакнуто је да нико не може легитимно да има власт, уколико она не долази из народа. Начело сваког суверенитета лежи у самом народу.⁷⁹⁷ То су биле идеје Русоовог Друштвеног уговора, који је регулисао однос појединца и заједнице, тако што заједница има легитимитет на основу права појединаца који је чине. Та заједница има и име: нација.⁷⁹⁸ Из *Зоре* се види да је уредништво часописа било упознато са друштвеним уговором.⁷⁹⁹ Ове идеје су одговарале Младој Босни јер су рушиле сталешко традиционално друштво, претварајући га у политичку заједницу једнаких пред законом.⁸⁰⁰

Зора је објавила у неколико бројева и „Коментар Декларације права човека и грађанина“ који су написали Леон Буржоа и А. Метен. Ту се говори о просветитељству, о правима које треба да ужива свако људско биће „по својој природи самим тим што је човек“. Истиче се да је Декларација из 1789. године написана, не само за Французе, већ за цело човечанство. Буржоа и Метен указују да се људи рађају и целог живота остају

797 „Декларација права човека и грађанина“, *Зора*, год. 1, број 1, 39-40.

798 F. Furet, *Interpreting the French Revolution*, Cambridge 2001, 32.

799 Редакциони одбор, „Наша ријеч“, *Зора*, март 1912, год. 3, број 1, 2.

800 К. М. Бејкер, „Суверенитет“, у: *Критички речник Француске револуције*, ур. Ф. Фире, М. Озуф, Сремски Карловци 1994, 928.

слободни, да природна права долазе од саме природе. Ускраћивање права је упоређено са ускраћивањем ваздуха.⁸⁰¹ Није било тешко увидети разлике између идеја француских филозофа и аустроугарске управе. Просветитељи су тврдили да је власт организована на основу слободног пристанка свих грађана, који су пред законом једнаки.⁸⁰²

Владимир Гаћиновић је у уводу за Кропоткинов текст „Француска револуција“ истакао да је време Француске револуције „најузвишенија и највеличанственија епоха у светској историји“.⁸⁰³ Кропоткин је говорио о значају просветитеља који је поткопао друштвено уређење старог режима.⁸⁰⁴ Млада Босна је желела да уништи стари режим Двојне монархије. У првом броју часописа *Вал* истакнут је циљ да „наоружани теоријским и практичним знањем и искуством Запада поведемо нову борбу за велики циљ душевне слободе и народног уједињења“.⁸⁰⁵ Принцип је најгорим речима описивао „божанско порекло хабзбуршке власти“.⁸⁰⁶ Млада Босна је желела спровођење идеја „радикално демократских“.⁸⁰⁷

801 Л. Буржоа, А. Метен, „Коментар декларација права човека и грађанина 1789“, *Зора*, јун-јул 1910, год. 1, број 6-7, 250-253.

802 Л. Буржоа, А. Метен, „Коментар декларација права човека и грађанина 1789“, *Зора*, октобар 1910, год. 1, број 8, 340-342.

803 П. Кропоткин, „Француска револуција“, *Зора*, април – мај 1910, год. 1, број 4-5, 166.

804 *Исто*, 166-167.

805 „Zadaća omladine u narodnoj borbi“, *Val*, год. 1, број 1, 1912, 4.

806 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 24.

807 Д. Митриновић, „Пред радом“, *Зора*, јануар 1910, год. 1, број 1, 8.

Од времена Балканских ратова приметан је успон Косовске тематике. Како је тврдио Станислав Винавер, „Српски народ створио је самом себи, легендом кичму историје и обавио је оним крепким мишићима десетерца који су га могли бранити и држати“.⁸⁰⁸ Владимир Гафиновић је писао о Богдану Жерајићу:

„Кроз темпераменат видео је наш политички пад за трагичног Лазара; у бесаним ноћима слушао је врисак Дамјанова зеленка; опажао где се вија крсташ Југовића и крхка стихијска фигура Страхинићева (...) Знао је за гробове светих краљева и за њихове изломљене мраморне задужбине“.⁸⁰⁹

Ово поглавље названо је библиотека Младе Босне са циљем да укаже на различите утицаје који су кроз литературу обликовали схватање младобосанаца. Назив библиотека, међутим, не обухвата и оно што је преносено усменим путем. Поставља се питање до које мере су гуслари, са својом епском тематиком обликовали схватања омладине. Сведочења о томе постоје. Ратко Парезанин је забележио једну епизоду боравка младобосанаца у Београду: „нигде нас, чини ми се, на окупу није било толико као приликом једног гусларског поподнева чувеног гуслара Петра Перуновића, кога су звали Перун“.⁸¹⁰ Тин Ујевић је тврдио да је омладина прогледала захваљујућим „слепцима гусларима“.⁸¹¹

808 В. Матовић, *Српска модерна: културни обрасци и књижевне идеје*, 65.

809 В. Гафиновић, „Онима који долазе“, 30.

810 Р. Парезанин, *нав. дело*, 120.

811 А. Ујевић, „Испуњени завет“, *Босанска Вила*, 15. јануар 1913, број 1, 1-3.

Присуство Косовске тематике у омладинским круговима није тешко уочити. Она утиче не само на Србе, већ и на Хрвате, врло је присутна код Тина Ујевића, Оскара Тартаље, а поготово је видљива код Ивана Мештровића. Чини се важним нагласити да Косовска тематика, нераскидиво повезана са Српском православном црквом, није имала проблем да се прилагоди секуларној, на моменте и антиклерикалној, југословенској идеји. Сећање на златну прошлост подизало је самопоуздање и давало је наду да народ може поново да формира сопствену државу. Освета Косова се схватала као повратак слободе. Парежанин сведочи да су се заклињали да ће на „цара мученика и његове јунаке“ мислити док нас „сунце слободе не огреје“.⁸¹² Сећање на Косово прожимало је све слојеве: „Последњи неписмени чобанин осећао је Косово и прослављао Видовдан као и школовани. Учио је, слушао је највишу националну школу од гуслара и његових гусала“.⁸¹³

Сећање на Косово нудило је дозу националног поноса и снаге, који су правдали поновне захтеве за успостављањем државности. Епска поезија чувала је идентитет, „преносила с колена на колено успомене прошлости њихове, загревајући им душе, дајући им снаге да истрају у несрећи и ропству и одушевљавајући их у борби за слободу те су биле од најмоћнијих историјских веза нараштаја и чувара националне свести“, написао је 1914. године будући чувени професор Филозофског факултета у Београду, Милош Ђурић.⁸¹⁴ Свест о зна-

812 Р. Парежанин, *нав. дело*, 139.

813 *Истио*.

814 М. Ђурић, *Водовданска еџика*, Загреб 1914, 11.

чају независности будила је епика. „Треба да потоњи нараштаји знају како су им стари гинули за част и самосталност народну“.⁸¹⁵ Потоњи чувени хелениста тврдио је да је у његовој генерацији општа тежња за самосталношћу извирала из народне поезије.⁸¹⁶ Без обзира што су неке нације много мање од других, то не значи да оне немају право на постојање.⁸¹⁷

Чини се да је највећи допринос Косовског завета настајућој свести о државотворној способности, управо епски одабир царства небеског. Косово не нуди историјско право. „Заветна мисао“ и одабир царства небеског нуди енергију из које се развија жеља за државношћу. Перо Слијепчевић је то можда најбоље описао. Током рата Слијепчевић је истакао да ће се југословенска држава можда створити, можда и неће, али да је сигурно следеће:

„Кроз целу нашу историју осетили су и гуслари, а осећамо и ми, да иде ватрена струја неке месијанске мисли, повијајући за собом целе генерације (...) Ми сви добро видимо како је народни геније скинуо са Лазара златни оклоп и са Југовића гвоздене шлемове, и задео их одежама, као да су прави свеци (...) цео Косовски мит није више за нас ратничка епопеја, као што су Илијада, и Еда, и Нибелуншка песма и песме о Карлу Великом. Косовски мит изгубио је Косовски карактер и претворио се у једну народну филозофију или религију. Не пева

815 *Истѿо*.

816 *Истѿо*, 14.

817 *Истѿо*, 4, 7.

се снага него идеја: по снази, влах Алија јачи је од Страхине, Ђерзелез од Марка, и Мурат од Лазара. Цар Лазар управо се одриче војничке победе, за победу идејну, када га о том пита Свети Илија громовник судбине. Његови војници иду у бој са светим причешћем у срцу. Тако наш најдубљи народ схвата своју историју и свој завет о њој. Па ниједан страни историчар, дубок и објективан, неће моћи порећи, да смо ми онај народ који имамо да решимо балкански проблем: не говорим о војничком смислу, који није важан, него о културном“.⁸¹⁸

Омладина је Косовски завет схватала као идеју која чини народ другачијим у односу на остале. Српски еп био је другачији од осталих епова. Милош Ђурић указује да док се Хектор у Илијади бије за краљевску моћ и личну славу, српски мит доноси борбу за потомство, зарад „виших социјалних сврха“.⁸¹⁹ Схватање нације као основе суверенитета није се базирало на идеји да етничка посебност гарантује право на самосталност. Свака нација морала је да има свој „*sui generis* хисторијско културни положај“, да понуди неку културну вредност.⁸²⁰

„Јер, нација која нема својих вредности с којима би с гордошћу могла изаћи пред остало културно људство, која живи само за то да својим националним телом испуњава изванредан територијални простор, та се нација изневерила својој мисији, за

818 П. Слијепчевић, „Помен о четрдесетници“, *Сјоменица Владимира Гађиновића*, 110-113.

819 М. Ђурић, *нав. дело*, 17.

820 *Исто*, 2.

њу нема тачке у скали општега духовања, небески је живот отреса као прашину која смета дисању, клони је се као баре која успорава темпо хода. Хоће ли нација једна да заслужи часно име, не сме допуштати да се за њу зна само по статистичким таблицама у којима број суманада за један повећава, него се мора трудити да се покаже као у свакоме погледу достојна *сунација* у односу према осталим нацијама, да заслужи пуно признање својих напона око тога да буде једна светла шара у општој колоратури нацијоналних колективних психа, што пунији стих, што мисаонија строфа у царској, свечовечанској песми векова, која опева најузвишенији предмет: животово побеђивање смрти. Јер, нација вреди само утолико уколико, свим животом што га има, оваплоћава историјске снове, овапућава завете времена и свом активношћу могућом ради у служби историјских моралних воља⁸²¹.

Човечанству су различите нације доприносиле на различите начине, Скандинавци књижевношћу, а Холанђани градитељским умећем, писао је Ђурић. Вредност коју је доносила југословенска нација био је морал народне поезије. Одабир царства небеског гарантовао је право на постојање у заједници једнаких народа. Вредност нације се мери према томе „колику је победу извојевало у њој небеско начело над земаљским“⁸²².

821 *Истио*, 3.

822 *Истио*.

„Али, покрај све своје физичке дефанзиве и покрај све своје пасивности, поред све културне децентрализације и политичке атомизације, имају и Југославени часно коло везиља на скупоме ћилиму своје културе, од које остала људства могу узети један део за ткање ћилима општег, а тај део дело је оних непобедивих, неумртвих свемоћника Југославијиних, оних безимених обдареника божјих што су се родили под вилиним окриљем, и створили оне довидовданске, видовданске и повидовданске лепоте: наше народне песме. Неизвештачене оне душе којима је лепота сама долазила, и онда је они објавили, и тако показали у чему је темељни принцип у психологији естетскога класичнога стварања. Легије оних неуметника песника, именованих или незнатих, оних неписмених славних сељака, што су тако крупну уметност показали у оним величанственим стиховима о нашој Отаџбини, у оним херојским својим десетерцима, где су, без позе и без фразе, ожалили тако болно страдање и распеће вековно Косовског Прометеја и најузвишеније одслужили парастос бесмртним борцима за нацијине светиње“.⁸²³

Право на побуну

Текстови о грађанским правима дотицали су се и ништа мање важне теме: шта чинити у случају да власт не поштује права појединаца, шта ако суверенитет власти не проистиче из самог народа? У преведеном Коментару Декларације права човека и грађанина Буржоа и Метен су истакли да је одузимање природних права злочин

823 *Истио*, 8.

раван убиству. „Ускратити нам природна права било би исто тако неправда као кад би нам се ускратио ваздух“.⁸²⁴ У француским текстовима истакнуто је да народ треба да се бори за своја права јер „све што је народ створио може и изменити па и разорити (...) то је начело народног суверенства“.⁸²⁵ У предговору за превод Кропоткиновог текста „Француска револуција“ видимо да Француска револуција није донела само начело народности и слободе, већ је она указивала и на метод борбе. Гађиновић је ту истакао: „Проучивши ово Кропоткиново дело морамо доћи до уверења да сви потлачени народи морају преживети оно што је преживео француски народ, тј. морају да имају своју Велику Револуцију (...) то неминовно чека нашу словенску расу и нас Јужне Словене“.⁸²⁶ Зато не изненађује да је Јукићев атентат описан као грађанска дужност⁸²⁷, а да су младобосанци на суђењу истакли да је атентат оправдан ако је човек тиранин.⁸²⁸

Како је приметио Предраг Палавестра, када је Димитрије Митриновић писао о Аристотелу, посебно се фокусирао на оне делове његове филозофије на основу којих је желео да пробуди осећања која би представљала подлогу за радикалну и превратничку акцију. Иако се не спомиње Аустро-Угарска, јасно је да је она тема. Пишући о Аристотелу, Митриновић истиче да је

824 Л. Буржоа, А. Метен, „Коментар Декларације права човека и грађанина 1789“, *Зора*, јун-јул 1910, год. 1, број 6-7, 253.

825 Л. Буржоа, А. Метен, „Коментар Декларације права човека и грађанина 1789“, *Зора*, октобар, 1910, год. 1, број 8, 340.

826 П. Кропоткин, „Француска револуција“, *Зора*, април – мај 1910, год. 1, број 4-5, 166.

827 Ј. Horvat, *нав. дело*, 180.

828 *Сарајевски аџенџији – изворне стенографске белешке*, 192.

„тежња за владањем и подјармљивањем других држава морална ругоба целокупног друштва, јер ако држава иде на туђу својину и туђе животе тиме даје пример и побуну да се пође на живот својих судржављана“.⁸²⁹

У јуну 1912. године, *Зора* је донела најупечатљивији текст о питању отпора. Преведен је текст „Право на устанак“, Емила де Лавлеа, белгијског економисте и борца за права малих народа. Лавле је истакао да је „Устанак, употреба насиља против владоца, последње уточиште угњетаваног народа против тираније. Узмемо ли да народ није стадо које краљ може убијати према својој вољи, онда признајемо да постоји извесни врхунац рђаве владе које жртве не морају обавезно респектовати“.⁸³⁰ У тексту је Лавле нудио читав низ примера из историје права који су подразумевали право побуне у случају лоше и незаконите власти. Примери су се кретали од Томе Аквинског и његове идеје да „краљ, који се изневери својој дужности, губи право на послушност поданика. Свргнути га, не значи бити завереник, јер он је сам завереник коме народ по закону сме одузети круну“. Младобосанци су преводили текстове где се говорило о легитимности права на отпор америчких колонија у време Америчке револуције.⁸³¹

Одбојност омладине према парламентаризму и наклоњеност директној акцији водила је Младу Босну ка насиљу. То је било и искуство руских нихилиста, који су веровали да су руски декабристи 1825. одабрали

829 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 148, 150.

830 Е. De Laveyley, „Pravo na ustanak“, *Зора*, год. 3, број 4, 172.

831 *Истио*, 172-176.

погрешно бојиште. Нихилисти су веровали да су политички програми и устави само обмане.⁸³² Поруке које је омладина добијала из Норвешке и Италије говориле су да нема слободе без крви.⁸³³ Тема побуне била је привлачна не само у праву,⁸³⁴ већ и у књижевности. Немачки књижевници које омладина чита стварају у атмосфери резигнације и побуне.⁸³⁵ Романи Емила Золе, кога младобосанци читају⁸³⁶, пуни су буна. Золин роман *Париз* говори о анархистима⁸³⁷, а у роману *Жерминал* Зола је написао:

„Немој да ми причаш о Еволуцији! Запади ватру у сва четири угла града, покоси људе, збриши све са лица земље и када ништа не остане у овом трулом свету можда ће неки бољи изникнути (...) господари друштва пазите (...) Чувајте се, погледајте испод земље, погледајте ове који раде и пате. Можда још увек има времена да се избегне ултимативна катастрофа“.⁸³⁸

832 Dž. Bilington, *нав. дело*, 445.

833 Н. Бартуловић, *нав. дело*, 15; М. Жанин Чалић, *нав. дело*, 77.

834 „Политички преглед – озбиљност политичке ситуације“, *Зора*, год. 3, број 1, 36. Говори се о књизи О ревизији устава – одакле је преузет цитат – „прилике су за државни преврат већ довољно зреле“.

835 Р. Вучковић, *нав. дело*, 9.

836 *Сарајевски аџенџиџи – изворне сџенографске белешке*, 30. О. Taglia, *нав. дело*, 13.

837 Ж. Дига, *нав. дело*, 173.

838 Ј. Merriman, *нав. дело*, 23, 101; О борби радника – анархиста у Жерминалу писао је и Скерлић: Ј. Скерлић, *Писци и књије*, III, 176-177.

Кропоткинове лекције говориле су да се деспотизму може супротставити само велики покрет.⁸³⁹ Кропоткин, вероватно најзначајнији анархистички мислилац у годинама уочи Првог светског рата, истицао је да након рушења старих држава, више неће бити господара и робова.⁸⁴⁰ За Младу Босну, Кропоткин је уз Мацинија био најважнији појединачни узор. Сведочења о читању Кропоткина су веома честа.⁸⁴¹ Поред Кропоткина, чита се Чернишевски⁸⁴², који поручује „нека ваше Звоно не звони за молитву већ за јуриш“.⁸⁴³ Радикална тумачења Чернишевског била су да је то позив да се људи лате секира.⁸⁴⁴ Звоно о коме говори Чернишевски, био је часопис који је покренуо Александар Херцен. Угледајући се на Херценов часопис, лист *Звоно* у Сарајеву је покренуо Данило Илић.

Најпознатији поборник идеје да су све мере легитимне против тирана био је Јохан Мост.⁸⁴⁵ Мост је постао један од најпознатијих поборника идеје „пропаганде дела“.⁸⁴⁶ Иако немамо директног доказа да су мла-

839 П. Кропоткин, „Записи револуционара“, Зора, новембар 1911, год. 2, број 9, 400.

840 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 475.

841 Д. Јевђевић, нав. дело, 13, 24; Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, 125; Сарајевски атентат – изворне стенографске белешке, 30; В. Ђоровић, нав. дело, 596.

842 Д. Јевђевић, нав. дело, 24; К. Крајшумовић, „У првом разреду Препарандије 1908“ у: Споменица Данила Илића, 82; Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 151.

843 Dž. Bilington, нав. дело, 461.

844 Исто, 47.

845 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 245.

846 *Propaganda of the deed*.

добосанци знали за Моста, у анархистичком листу објављиваном у Бечу *Wohlstand für Alle*, за који знамо да је био литература Гаврила Принципа⁸⁴⁷, Мостово име се појављује двадесет и један пут.⁸⁴⁸ На суђењу је Чабриновић истакао да „анархиста не признаје никаквог закона него се сматра позваним да се свети“.⁸⁴⁹ У читавој Европи, од времена немачких буршеншафта, преко бечке студентске легије, управо су студенти били носиоци либералних националистичких осећања широм Централне и Источне Европе.⁸⁵⁰

Руски анархисти су представљали посебно важан ослонац за идеју побуне. У Бакуњиновом тексту „Паришка комуна и идеја државе“, који је превео Данило Илић, писало је:

„Слобода која је надвладала грубу силу и начело ауторитета, која је увек била само израз те силе; слобода која ће, пошто сруши све небеске и земаљске идоле, основати и уредити нови свијет, свијет који ће на развалинама свих држава и црква успоставити људску солидарност.“⁸⁵¹

847 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 151.

848 *Wohlstand für Alle* доступно на: <http://digital.a-bibliothek.org/o/Wohlstand%20f%C3%BCr%20Alle/1.%20Jg.%20-%207.%20Jg.%20Wohlstand%20f%C3%BCr%20Alle%201907%20-%201904/1.Jg.%20-%207.%20Jg.%20Wohlstand%20f%C3%BCr%20Alle%201907%20-%201914.pdf> (приступљено 30.12. 2014.) Текстовете уредника овог часописа, Пјера Рамуса, преводио је Данило Илић. Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 37.

849 *Сарајевски ајенџај* – изворне сценографске белешке, 41.

850 R. Океу, *нав. дело*, 193.

851 М. Бакуњин, „Паришка комуна и идеја државе“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 23.

Ако је циљ Младе Босне био стварање националних држава по угледу на Италију и Немачку, методи борбе су у највећој мери били руски. „Практично спровођење свега тога давала је једино Русија“, у то су веровали младобосанци.⁸⁵² Руски анархисти су писали о темама које су изузетно блиске Младој Босни, о понижењу и ропству.⁸⁵³ Ту Млада Босна проналази оно што јој је изузетно блиско, идеју да је слобода циљ за који се вреди борити.⁸⁵⁴ Руска литература била је „историја смелих подвига за успостављање човекових права“.⁸⁵⁵ Максим Горки, кога преводи Данило Илић, пише о мислиоцима, апостолима револуције, који просипају „семе слободе“.⁸⁵⁶

„Невиђени, уносили су у подруме многа плодна зрнца једне једноставне и велике науке, па су каткад силном са ватром у очима, а каткад благо и слатко, сијале њене светле истине у тамна срца робова – људи, који су силом похлепних и вољом окрутних претворени у слепо средство добитка (...) Мрачни и потлачени људи слушали су из почетка са неповерењем мелодију нових идеја. Онда су мало по мало дизали главу и растрзали узде лажи, којим су их зауздали њихови моћни господари (...) И у овом тешком и жалосном животу, животу безнадном и пуном горчине и потиштености,

852 С. Калуђеровић, „Данило Илић у револуционарном покрету“, 94.

853 М. Бакуњин, „Париска комуна и идеја државе“, 25, 27.

854 *Истио*, 29-32.

855 Б. Јефтић, „Владимир Гађиновић у Сарајеву“, *Сјоменица Владимира Гађиновића*, 102.

856 М. Горки, „Поздрав неослобођем човечанству“, у: *Сјоменица Данила Илића*, 19.

грмну једна проста ријеч – „друже“ – изговарали су и осећали да је сама ова ријеч дошла да уједини човечанство, да дигне све људе до драге слободе и да их веже везом међусобног поштовања, поштовања слободе сваког људског створа“.⁸⁵⁷

857 *Исџо.*

Филозофски корени воље и акције

„За нас ничеанце, маса покренута социјалним инстинктима претвара се у извршни апарат (...) тј. спортисте револуције“.⁸⁵⁸

Револуционарна омладина била је под значајним утицајем футуризма и експресионизма, али и Ничеа и Бергсона. Футуризам је посебно наглашавао значај акције и воље.⁸⁵⁹ Како је Маринети у свом манифесту истакао, посебан значај имали су „храброст, одважност и бунтовност“.⁸⁶⁰ Групи коју је предводио на једној екскурзији, Цветко Поповић је дао име „футуристи“.⁸⁶¹ Футуризам је допринео стварању титанистичког мита, који је револуционарна омладина схватала као идеју надчовечанског. Дошло је до глорификовања снажних појединаца као примера активистичког става, револта и огромне снаге духа.⁸⁶² Футуризам је посебног трага оставио на писање Димитрија Митриновића, који је преузимао идеје динамизма, побуне и борбеног окупљања.⁸⁶³ Митриновићеве „Естетичке контемплације“ обилују позивањем на вољу, енергију, акцију и деловање. Доброту, писао је Митриновић, требало је оживотворити деловањем.

858 А. Бели, *Пејроирад*, Београд 2006, 37.

859 Г. Де Торе, *нав. дело*, 50-51, 106, 115.

860 *Исто*, 50.

861 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 41.

862 Р. Вучковић, *нав. дело*, 50.

863 Ј. Милојковић – Ђурић, *Усиони српске културе*, 89.

„Треба им позајмити од јачине наше воље, од неустрашивости наше храбрости, неуморности наше истрајности, тврдоглавости наше упорности, победоносности наше свесавладности, духа, душе, срца, крви, плоти, најдражег и најпотребнијег блага треба насилно и неопазиво поклањати: разапети се за спасење других као Спаситељ што нам откри последњу мудрост, разапети се на трудни, тврди, нечујни, пожртвовани посао снажења себе ради распоклањања што бољег и већег себе другима“.⁸⁶⁴

Бергсон и Ниче нису утицали на омладину само преко футуризма, који су у знатној мери обликовали,⁸⁶⁵ већ и директно. Потврде о читању Ничеа и Бергсона се често срећу.⁸⁶⁶ Милош Ђурић налази за сходно да цитира Бергсона у Видовданској етици.⁸⁶⁷ Утицај Бергсона и Ничеа на обликовање новог нараштаја приметили су и историчари књижевности.⁸⁶⁸ Перо Слијепчевић на студијама похађа курсеве о Ничеу.⁸⁶⁹ Сами младобосанци прихватају термине ових филозофа, па говоре о елану

864 Д. Митриновић, „Естетичке контемплације“, *Босанска вила*, 15. март 1913, број 5, 65-66.

865 Г. Де Торе, *нав. дело*, 47, 84.

866 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 13, 24; Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 39; М. Екмечић, *Сјиварање Јујославије*, 532.

867 М. Ђурић, *нав. дело*, 3.

868 *Јован Скерлић у српској књижевности 1877-1977*, 89; Р. Вучковић, *нав. дело*, 83; Б. Поповић, „Књижевна критика у Народу и Српском вијеснику“ у: *Традиционално и модерно у српским часописима на йочейку века: 1895-1914*, 281.

869 Ч. Николић, *Биографија Пера Слијепчевића*, 35.

и гесту.⁸⁷⁰ Били су то термини којима су Ниче и Бергсон означавали есенцију живота.⁸⁷¹

Указивање на ову повезаност је важно за политичке идеје Младе Босне јер су Ниче и Бергсон предводили промену на прелазу векова, која је донела заокрет од рационалног ка ирационалном.⁸⁷² То је оно што је омладину учинило другачијом у односу на Скерлића, пре свега када је реч о средствима борбе. Бергсон је за Скерлића био „помодни филозоф“, и уместо Бергсона, кога је омладина већ прихватала⁸⁷³, омладини је препоручивао Гијоа.⁸⁷⁴ Омладина се, упркос Скерлићевим саветима, све више окретала ирационалном. „Последња тајна уметности биће увек сакривена онеме који воли више истину него лепоту“, била је премиса коју су радо прихватили.⁸⁷⁵ Јачање ирационалности, окретање ка мистицизму и експресивности, био је не само књижевни феномен, већ је и омогућио контекст за развој анархистичких идеја.⁸⁷⁶

У таквој атмосфери, поготово ако узмемо у обзир и ситуацију у Босни и Херцеговини, Ничеово инсистирање на виталности, борби и активности, лако може да

870 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 22; В. Гаћиновић, „Онима који долазе“, 30.

871 A. François, R. Lapidus, *Life and Will in Nietzsche and Bergson*, Sub-Stance, 114, Vol. 36, No. 3, 101.

872 R. Wohl, *нав. дело*, 212-213.

873 Б. Поповић, „Књижевна критика у Народу и Српском вијеснику“, 281.

874 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877-1977*, 26.

875 О. Вајлд, „Мисли о уметности и критици“, у: *Сјоменица Данила Илића*, 60.

876 Ж. Дига, *нав. дело*, 169-171.

пређе у политичко насиље. Младобосанци читају Золу који је писао: „Ваздух овог времена је лош, овај крај века је затрпан рушевинама, с распореним споменицима, са сто пута прекопаним земљиштима, из којих избија смрад, може ли се човек ту добро осећати“.⁸⁷⁷ Ликови Золиних романа су анархисти. Матис из романа *Париз* је „теоретичар једноставан и чист, теоретичар деструкције (...) у његовој жељи да убиство учини инструмент друштвене револуције“.⁸⁷⁸

Радован Вучковић тврди да је целокупна младобосанска филозофија и естетика била под огромним утицајем Бергсона и Ничеа.⁸⁷⁹ Витализам који су црпли из дела ових филозофа претворио се у филозофију борбе, претворио се у активизам који се ставио у службу револуционарних тежњи. И то не само у уметности већ и у политици.⁸⁸⁰ Ниче и Бергсон били су први филозофи који су разумели живот у категорији воље.⁸⁸¹ Омладинска рецепција њихових идеја добијала је посебан облик потребом да се те идеје уклопе са ослободилачким циљевима њихове политике.⁸⁸² Оно што је заједничко Ничеу и Бергсону јесте идеја да живот није проста адаптација спољашњим околностима, већ да одговор лежи у вољи, која је у стању да савлада

877 Ж. Дига, *Културни животи у Европи*, 154.

878 J. Merriman, *нав. дело*, 212.

879 Јован Скерлић у *српској књижевности 1877-1977*, 88-89.

880 Р. Вучковић, *нав. дело*, 82

881 А. François, R. Lapidus, *нав. дело*, 100.

882 М. Бегих, *нав. дело*, 65.

спољашње околности.⁸⁸³ Живот је и схваћен као феномен састављен од сукоба различитих воља.⁸⁸⁴

Младобосански политички циљеви су захтевали снажну вољу. Милош Видаковић, који је био под видним Бергсоновим утицајем⁸⁸⁵, писао је да ће његова генерација или пасти или победити. „Нама је нужно одушевљење, лудост, нежељено падање и висока херојска моралност оних који прегарају сами себи осећајући срећу будућих поколења. Циљ је нове омладине, опијене борбом за стварање јасно оцртаних идеала, радикална борба до жртвовања“.⁸⁸⁶ Кључ свега лежао је у вољи: „Принцип, разлог и сврха свега што егзистира један је једини, вечито исти, неизмеран животни импулс који је иманентан свему што постоји“.⁸⁸⁷ Видаковић је преносио „животни импулс“ и на терен политике.

„Биће јесењи дан, свечан и блијед (...) а крв ће капати, црвена људска крв. Ја и мој народ дочекиваћемо голим прсима и врућим срцима оштрице непријатељских мачева (...) сви ће умирати, умријећу и ја. Капаће крв из срца, прскаће умекшану траву и обливаће ми груди као млака киша. И ја ћу издисати уз лаки шум јесењих смртних елегича и лагано, лако цуреће крви“.⁸⁸⁸

883 А. François, R. Lapidus, *нав. дело*, 101.

884 *Истио*, 104.

885 Р. Вучковић, *нав. дело*, 83; Б. Поповић, „Књижевна критика у Народу и Српском вијеснику“ у: *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века: 1895–1914*, 281.

886 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 137.

887 Р. Вучковић, *нав. дело*, 83.

888 М. Видаковић, „Биће јесењи дан“, *Босанска вила*, 30. јун 1909, број 12.

За Видаковића, национална свест нашла је свог тумача у Мештровићу, који није доносио само уметнички израз, него и „први поклич, први позив на борбу, први ударац“.⁸⁸⁹ Једино је омладина са вером у себе и своје снаге имала шансе.⁸⁹⁰ Активизам, који је акценат стављао на деловање појединца, одговарао је савршено омладинским расположењима. У тексту „филозофија Фридриха Ничеа“ објављеном у Босанској вили истакнуто је да „осећај и воља крећу свет“. Као контраст начовеку представљен је Хришћанин, коју насупрот начовеку представља „домаћу животињу, животињу која живи у гомили која је болесна“. Из страха човек је постао роб, а морал је ропски морал, морал гомиле. Ничеово решење било је ослобађање воље.⁸⁹¹ Младобосанци су често говорили о ропском моралу и непробуђеним снагама.⁸⁹² Ничеове идеје су падале на плодно тле. Воља је била начин на који је Млада Босна могла да победи.

Младобосанци су говорили о савременом човеку као о болеснику,⁸⁹³ и желели су да пробуде „мртве и непробуђене снаге“.⁸⁹⁴ У једном школском есеју Тодор Илић, активни револуционар из Тузле,⁸⁹⁵ написао је „Човјек је пут вјечности у вјечност. Он је круна овог свијета. Он

889 В. Матовић, *Српска модерна: културни обрасци и књижевне идеје*, 84-85.

890 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 112.

891 М. Ускоковић, „Филозофија Фридриха Ничеа“, *Босанска вила*, 30. мај 1914, број 10, 148.

892 В. Гађиновић, „Млада Босна“ и М. Гађиновић, „Крик очајника“, у: *Сјоменица Владимира Гађиновића*, 33, 35.

893 М. Екмечић, *Сјиварање Јујославије*, 532.

894 В. Гађиновић, „Млада Босна“, 33.

895 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 376, 512.

је буна, он је вулкан револуције. Осваја етар и на путу је у звијезде“.⁸⁹⁶ Ово је директно парафразирање Ничеа, који о човеку и вулкану говори у поглављу „О крупним догађајима“ књиге *Како је говорио Заратустра*.⁸⁹⁷

Ничеово позивање на смелост је годило младој генерацији.⁸⁹⁸ „Храброст се радо смеје“, тврдио је Ниче, као и „од када научих ићи, од тада увек трчим. Од када летети знам, од онда не чекам да ме други гура да се сместа кренем“.⁸⁹⁹ Ови цитати из дела *Како је говорио Заратустра* објављени у *Босанској вили* преносе главне идеје овог дела да је воља креатор.⁹⁰⁰ Решење за омладинске проблеме се налазило у вољи. Воља се пише са великим В.⁹⁰¹

„Победничком и свемоћничком вољом ослободити се треба своје сапетости, исправити, ојачати од свога грча; сломити и самлети мизерне болове немоћничких трзања, чврсте полуге треба савити у своје кости, освежаваним севером испрати своје месо, новим сном облагородити смождену душу, блиставу, јарку, нову звезду – треба је хтети и када се претварамо у блато греха или у гној воље за немоћ, треба је тражити!“⁹⁰²

896 М. Екмечић, *Сиварање Јујославије*, 532.

897 Упореди. F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Zagreb 1980, 119-122.

898 М. Ковић, *Зайагноевројске полийичке идеје*, 86.

899 Ф. Ниче, „О читању и писању“, *Босанска вила*, 15. новембар 1908, број 28, 442.

900 A. François, R. Lapidus, *нав. дело*, 108.

901 Д. Митриновић, „Естетичке контемплације“, *Босанска вила*, 30. март 1913, број 6, 92.

902 Д. Митриновић, „Естетичке контемплације“, *Босанска вила*, 28. фебруар 1913, број 4, 51.

У књижевности Младе Босне вољни мотив је веома чест и углавном прати тешке околности. „Ево, има непознато много година како подижемо нашу кулу од тврдог белог камена (...) градимо је ми, млади, смели градиоци, са заврнутим рукавима од кошуља, с лицем које је потамнело од сунца, ветра и кише“.⁹⁰³ У истом броју *Босанске виле* Јевтић је објавио још јаснији текст, који су аустроугарски цензори на несхватљив начин пропустили да примете.

„На како је несигурним стубовима подигнута зграда Вашег величанства и Ваше славе, и како су бедни Ваши златни тренуци који Вам нуде све што хоћете (...) да, и виша ће слава једном проћи, као што ће проћи и дуги дан нашег страдања. Ми већ осећамо како су нам крила велика да слободно разманемо у сунчаном ваздуху, и наше душе тек што нису дочекале давно пожељени час (...) наша ће срећа ипак доћи. Ми нисмо гладнијатори који, оборени на пешчаној арени, не доживљују више ускрснућа. Знајте, ми устајемо и из крви подмлађени и неустрашиви“.⁹⁰⁴

Милош Ђурић у *Видовданској етици* говори о „акту храбрости“ који треба да улије снагу и херојство онама чија је вера пољуљана. „Воља за рад, племена и дубока вера у потребу рада за срећу оних који остају иза погинулих јој синова и који ће још доћи и окренути ток историје дижући срушено царство, покајавајући

903 Б. Јевтић, „Кула живота“, *Босанска вила*, 30. јул 1913, број 13-14, 189.

904 Б. Јевтић, „Предосећања“, *Босанска вила*, 30. јул 1913, број 13-14, 189.

кости предачке – очеличили су јој срце“.⁹⁰⁵ Ђурић се у истом тексту позива на Бергсона који пише да све попушта пред изванредним нагоном.⁹⁰⁶ Ђурић на истим страницама говори о Косову и позива се на Анрија Бергсона. Синкретизам ове врсте карактеристичан је за генерацију незадовољних омладинаца која је настајала у Аустро-Угарској. И епска традиција и модерна филозофија су позивали на деловање. Митриновић је писао:

„Занимљиво је пословати надљудском неуморношћу кроз големе тегобе и неодољива искушења, трудити се као очајни безнадник, бојати се сваки час пролома под собом, али ипак служити своју службу све стрпљивије и неуморније, целом снагом бића, свом дивљином плоти, свим чезнућем сна, у свим дубинама уверен да је пред нама звезда и да нам је победа извесна. Треба дакле радити“.⁹⁰⁷

Велика и снажна воља односи превагу, веровали су младобосанци. У њиховим есејима читамо да без индивидуалног одушевљења Робеспјера и Мараа, Француска револуција би пропала.⁹⁰⁸ Гаврило Принцип је у писму Вукосави, сестри Недељка Чабриновича, поручио: „Мисли и ради! Треба много снаге, да би се могло живети, а њу даје акција“.⁹⁰⁹

905 М. Ђурић, *нав. дело*, 23.

906 *Истио*, 3.

907 Д. Митриновић, „Естетичке контемплације“, *Босанска вила*, 30. март 1913, број 6, 91.

908 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 532.

909 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 66.

Место образовања у политичкој борби

У Митриновићевом програму као један од важних елемената борбе видимо агитацију националне идеје, пропагирање политичке доктрине „радикалнога демократизма“. Требало је радити на томе да становништво постане свесно „својих националних права, националне дужности и националне вриједности“. У програму је наведено да то треба чинити преко јавних предавања, митинга, зборова, али и преко брошура, књига и часописа.⁹¹⁰ Образовање, формално и неформално, играло је кључну улогу у јачању свести да постоје права која треба тражити. Младобосанци су били свесни да се од сељака није могло много очекивати у том смислу.⁹¹¹

Када се говори о односу просветитељства и Француске револуције, истиче се да је управо објављивање тридесет и пет томова Енциклопедије поставило темеље на основу којих је тражена једнакост.⁹¹² Прве омладинске акције, поред организовања демонстрација у Сарајеву у пролеће 1912. године, управо су се сводиле на организовање предавања. Сведочење о томе у својим писмима оставио је Владимир Гаћиновић. Из тих писама сазнајемо да су постојале посебне групе које су припремале предавања, а затим су их публиковала, како би дошла до што ширих слојева становништва.⁹¹³ Драго Љубибратић потврђује рад посебних група на припреми предавања и

910 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 296-299.

911 Б. Јевтић, *Сарајевски аџенџаји – сећања и уџисци*, 18.

912 W. Doyle, *Aristocracy and Its Enemies in the Age of Revolution*, Oxford 2009, 154.

913 *Владимир Гаћиновић: оїледи и њисма*, 84.

брошура које су потом растуране. Говори о предавањима из медицине, географије и политичке економије.⁹¹⁴ Димитрије Митриновић путује више од свих осталих и држи предавања о југословенској литератури, поезији, вајарству и сликарству.⁹¹⁵ Омладина је сматрала да је важно сељацима пренети своје знање.⁹¹⁶

Младобосанци су 1912. године организовали и сопствени „поход у народ“. То је договорено на састанку 10. маја 1912. године, на коме су присуствовали Боривоје Јевтић, Драгослав Љубибратић, Драгутин Мрас, Гаврило Принцип, Милош Пјанић и Младен Стојановић. Договорено је да се током следећег распуста крене на разне стране Босне и Херцеговине, на пропагандни пут.⁹¹⁷ Подухват је завршен хапшењем Пјанића и Љубибратића, који су означени као креатори читавог плана.⁹¹⁸ Због ширења забрањених листова и „распиривања мржње“ Пјанић је осуђен на четири месеца затвора.⁹¹⁹ Сигурно би више било познато о овом подухвату да Љубибратић није уништио сва документа чим је сазнао да је Пјанић ухапшен, тако да када је полиција ухапсила Љубибратића није много тога пронађено.⁹²⁰

914 Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, 125.

915 Владимир Гађиновић: *оїледи и йисма*, 88.

916 В. Гађиновић, „Сарајевски атентат“, 199.

917 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 141.

918 И. Крањчевић, *нав. дело*, 50-51.

919 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 25.

920 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 147. Због школских обавеза у Београду Принцип изгледа да није учествовао у овом подухвату. Ухапшени су сви чија су имена пронађена међу документима Пјанића и Љубибратића.

Узори који су окретали Младу Босну ка образовним акцијама била су вишеструки. Сам Владимир Гаџиновић је указао на сличност између омладинских акција и чувеног „похода у народ“ руских студената који се догодио 1874. године.⁹²¹ Гаџиновић је у писму Лаву Троцком 1915. године истакао да млада генерација српске и хрватске интелигенције подсећа на покрет који је постојао у Русији, шездесетих и седамдесетих година XIX века.⁹²² Читање Чернишевског омладину је довело до прихватања његове идеје да је писменост оружје у борби за друштвену реформу.⁹²³ Текстови објављивани у *Зори* о руском народњаштву истицали су да је напредњачки покрет показао да постоји потреба да се иде у народ, да се народ подигне, да се подигне његова заинтересованост, дух и ниво образовања.⁹²⁴ Кропоткин је поручио организујте се и агитујте,⁹²⁵ а омладина је прихватила да нема обавезу да образује само себе већ и друге.⁹²⁶

Идеја о суштинском значају образовања за друштвене промене долазила је и преко искустава Француске револуције. У *Зори* је истакнуто да је Револуција као један од првобитних задатака видела обавезу да се

921 *Владимир Гаџиновић: оїледи и йисма*, 84; Dž. Bilington, *нав. дело*, 468; *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 638-639.

922 *Владимир Гаџиновић: оїледи и йисма*, 80;

923 *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 100.

924 Д. Николајевић, „Руско народњаштво“, *Зора*, јануар 1910, год. 1, број 1, 29-30.

925 П. Кропоткин, „Кружок Чајковиста“, *Зора*, март 1912, год. 3, број 1, 32.

926 Б. Јевтић, „Рад средњошколаца на просвећивању“, *Српска омладина*, број 1, год. 1, септембар 1912, 14.

становништву пренесе да они нису поданици, већ грађани.⁹²⁷ Требало је међу становништвом раширити идеју да они морају да траже своја права. Вође револуције сматрали су да им је поверена педагошка дужност.⁹²⁸ Искуства о повезаности образовања и револуције, омладина је прихватала и преко текстова Петра Кропоткина. Кропоткин је инсистирао да је услов за остварење револуције, попут Енглеске у XVII веку или Француске 1789. године, преклапање „револуционарне акције“ са „револуционарним мишљењем“ које долази из образованих класа. Поткопавање старих режима долазило је од филозофа. Француска револуција је дошла онога тренутка када је грађанство постало свесно својих права, писао је Кропоткин у текстовима које је преводио Гађиновић.⁹²⁹

Вероватно најзначајнији утицаји долазили су из Чешке. Идеје такозваног „ситног рада“ подразумевале су просвећивање маса на широкој основи, подизање и усмеравање народне енергије, објашњавање економских и друштвених проблема, али и борбу против неписмености.⁹³⁰ У највећој мери то су биле идеје Томаша Масарика. Перо Слијепчевић је забележио: „Господин Масарик је међу нама стекао толики морални ауторитет да се са њим није могло мерити ништа на

927 Л. Буржоа, А. Метен, „Коментар декларације права човека и грађанина“, *Зора*, год. 1, број 6-7, 251.

928 Б. Бачко, „Просветитељство“, 853.

929 П. Кропоткин, „Француска револуција“, *Зора*, април – мај 1910, год. 1, број 4-5, 166-168.

930 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 105-106.

свету“.⁹³¹ О изузетном утицају Прага и Масарика сведочи и Милош Црњански.⁹³² Масарик је инсистирао на значају образовања за све, што је било у директној вези са самосталношћу нације.⁹³³ Масарикове идеје о интензивном и систематском раду на просвећивању су падале на плодно тле код младих интелектуалаца, који су у васпитавању народа видели примарни задатак.⁹³⁴ Омладина је своју мисију видела у раду, тако је Митриновић симболично свој текст у првом броју *Зоре* насловио „Пред радом“.⁹³⁵

У контексту стварања југословенске идеје и борбе које је предстојала у очима омладине, предавања су имала и додатне функције сем упознавања са грађанским правима. И Мацини је истицао значај просвете за остварење националног уједињења,⁹³⁶ а Масарик је поручивао да се не сме запоставити колики је значај културног сједињавања за формирање народности.⁹³⁷ Тако су се предавања о Његошу и Штросмајеру уклапала у програм стварања заједничке свести, а предавање о Карађорђу и Мацинију у општу причу о револуционарним подухватима XIX века.⁹³⁸ Масариков утицај долазио је у

931 В. Матовић, *Српска модерна: културни обрасци и књижевне идеје*, 46.

932 М. Црњански, *нав. дело*, 1077.

933 П. Слијепчевић, „Масарик и предратна омладина“, *Српски књижевни гласник*, књ. 29, бр. 6, 16. март 1930, 469-470.

934 Ч. Николић, *нав. дело*, 33.

935 Д. Митриновић, „Пред радом“, *Зора*, јануар 1910, год. 1, број 1, 7.

936 М. Екмечић, *Стварање Југославије*, 529.

937 Т. Масарик, „Народ и народност“, *Зора*, мај 1912, год. 3, број 3, 102.

938 Р. Парезанин, *нав. дело*, 33.

Босну и Херцеговину преко Србије. Чланови Народне одбране, Живојин Дачић и професор Милорад Павловић Крпа, обасипали су омладинце „националистичким брошурама и проповедима ситног културног рада“.⁹³⁹ Дачић је писао за Зору да је спајање школованих и народа „посао наше школске омладине“.⁹⁴⁰ Под Масариковим утицајем постала је популарна фраза „ситан рад“, која је подразумевала не револуционарне активности већ рад на култури и просвећивању.

Међутим, таква политика није могла задовољити нову генерацију дугорочно. Омладина је негде у време Балканских ратова и хапшења групе Пјанић-Љубибратић почела да мења свој став према тзв. „ситном раду“. Прихватање нових метода, односно директне акције, значило је нову литературу и одбацивање ситног рада. Такав однос према ситном раду описује и Андрић. „Молим те, данас говорити о класној борби и препоручивати ситан рад, кад је последњем нашем човјеку јасно да су национално уједињење и ослобођење, извршени револуционарним средствима, најпречи задаци заједнице!“⁹⁴¹

Омладина је почела да се подсмева и да показује мржњу према ситном раду.⁹⁴² Реализам је почео да се схвата као фраза која прикрива рад без успеха. Тартаља и Черина објављују да не прихватају идентификацију са било којом групом која прихвата парламентаризам и

939 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 28-29.

940 Ж. Дачић, „Вратите се своме народу“, *Зора*, фебруар 1910, год. 1, број 2, 66.

941 И. Андрић, *На Дрини ћуџија*, 254.

942 В. Ђоровић, *нав. дело*, 606; Д. Јевђевић, *нав. дело*, 45.

ситни рад.⁹⁴³ Боривоје Јевтић је писао да су Масарикове идеје погодне за Чешку, али не и за Босну и Херцеговину, којој је „за растрезњење требало задаха крви више од алфаветских таблица“.⁹⁴⁴ Гаћиновић је писао о атентатору Жерајићу: „он је смелом отвореношћу износио проблеме који стоје пред омладином и народом, проповедајући не мали рад него борбу, не мир но рат и победу, рад у жучној борби и мир у великој победи“.⁹⁴⁵

943 J. Horvat, *нав. дело*, 194.

944 Б. Јевтић, „Владимир Гаћиновић у Сарајеву“, *Сјоменица Владимира Гаћиновића*, 102.

945 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 278-291.

Директна акција, жртвовање и атентат

*„Законодавство мала је цена,
Ванредних мера – сви су већ сийи!
А он – њајриотска куја –
Носио је достојанства знаке;
А сад – терористичка олуја
Хватила све у своје краке“.⁹⁴⁶*

*„Биће јесењи дан, свечан и блијед... а крв
ће кайати, црвена људска крв. Ја и мој народ
дочекиваћемо јолим њрсима и врућим срцима
оширице нејријатељских мачева“.⁹⁴⁷*

Напуштање идеје ситног рада водило је омладину ка директној акцији и политичком насиљу. Литература коју су младобосанци читали нудила је примере жртвовања и атентата. Оправдавање атентата историјским примерима било је често међу атентаторима током XIX и на почетку XX века. Убиства тирана правдана су ранијим атентатима. Говорило се о деловању ради општег добра, а често је долазило и до позивања на античке и средње-вековне доктрине.⁹⁴⁸ Истрага око атентата на руског цара 1866. године, показала је да је атентатор размишљао о историјским примерима, попут атентата Фелићеа Орсинија на француског цара Наполеона III и покушаја Ђузепеа Фиескија, који је планирао да убије француског

946 А. Бели, *Пејроград*, Београд 2006, 134.

947 М. Видаковић, „Биће јесењи дан“, *Босанска вила*, 30. јун 1909, број 12.

948 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 236-239. Оправдавања атентата често су указивала на случај убиства Августа Коцебуа од стране Карла Лудвига Занда.

краља Луја Филипа.⁹⁴⁹ Босанскохерцеговачки омладинци размишљали су на идентичан начин. Када је писао о атентату Богдана Жерајића, Гађиновић је истакао примере других атентата у европској историји.⁹⁵⁰

Омладина се одушевљавала проналажењем примера херојских подвига руских терориста, које је проналазила у литератури.⁹⁵¹ Убрзо потом су се почели и откривати примери из других европских земаља, посебно из Италије.⁹⁵² Оно што желимо овде да истакнемо јесте да је омладинско окретање политичком насиљу у знатној мери било обликовано литературом, која је била узор и инспирација. Не само за атентат, већ и за идеју жртвовања. Роман Чернишевског *Штџа да се ради*, за који је утврђено да је инспирисао руске атентаторе,⁹⁵³ оставио је трага и на Младу Босну. О овом роману, који је утицао да атентатори прихвате аксиом да циљ оправдава средство,⁹⁵⁴ Гађиновић је писао: „С огромном љубављу смо читали роман Чернишевског *Штџа да се ради*, застајући са дивљењем пред силном фигуром аскета Рахметова“.⁹⁵⁵ А Рахметов је говорио: „ви знате да за овакве људе као што смо ја и Ви, кажу, нема ничега светога. Та ми смо готови на насиља и злочине сваке врсте“.⁹⁵⁶

949 С. Verhoeven, *нав. дело*, 57-58.

950 *Млада Босна – ѿсма и ѿрилози*, 280.

951 Д. Љубибратић, „Богдан Жерајић“, 125.

952 *Истџо*, 125.

953 С. Verhoeven, *нав. дело*, 57-58.

954 *Истџо*, 57-58.

955 *Гађиновић: оїледи и ѿсма*, 91.

956 Н. Чернишевски, *Штџа да се ради*, Београд 1947, 412.

За књижевни лик Рахметова знао је сваки младобосанац. Био је прави херој омладине. Лик који се само на кратко појављује у роману Чернишевског, био је толико упечатљив да је постао значајна фигура читавог руског револуционарног покрета, а његов утицај је стигао све и до Босне и Херцеговине. Читаоцу романа Чернишевског није тешко да закључи зашто се Рахметов тако допао омладини. Као и они, био је спреман да све посвети своме циљу. Потписао је из старе и богате племићке породице, а своју имовину је продавао како би помагао сиромашним студентима. Напустио је школовање и путовао је. И што је најважније, био је у сукобу са својим родитељима.⁹⁵⁷

„Због једног Рахметова ми смо са жарком љубављу волели Младу Русију“, писао је Гађиновић.⁹⁵⁸ Писац манифеста „Млада Русија“, манифеста који је читала револуционарна омладина у Аустро-Угарској, Петар Григоревич Заичевски, писао је да је проучавао историју Запада и да ће можда у Русији морати да се пролије дупло више крви него што су то јакобинци учинили у Француској. Заичевски се позивао на примере побуне сељака и козака.⁹⁵⁹ У манифесту Млада Русија написао је:

„Један је излаз из тог тескобног, страшног стања које уништава савременог човека, и на борбу се троше његове најбоље снаге – то је револуција, револуција крвава и неумољива, револуција која радикално мора да измени све, све без изузетка

957 *Исјео*, 368-371, 386-388.

958 *Гађиновић: оїледи и йисма*, 91.

959 *C. Verhoeven, нав. дело*, 94.

основе савременог друштва и да уништи присталице данашњег поретка“.⁹⁶⁰

Рахметов је био пример посвећеног човека, човека нове генерације, како је сам Чернишевски писао.⁹⁶¹ Тин Ујевић је писао да најмлађа хрватска генерација мора бити „најодлучнија и најпожртвованија“,⁹⁶² а Милош Видаковић је циљ нове омладине видео као „радикалну борбу до жртвовања“.⁹⁶³ Рахметов је био узор јер је он био тај који не пије, који нема потребу за одмором, који није заинтересован за жене и који спава на ексерима,⁹⁶⁴ и он је за омладину представљао „пример за углед“.⁹⁶⁵ Оно што је највредније у лику Рахметова, и оно што је омладина у њему препознала, било је његово свесно жртвовање. Чернишевски сам каже да Рахметов воли вино, али га не пије. Била је то изузетно симболична карактерна особина.

Рахметов има идеју која га води и ради ње, ради својих циљева, он не угађа својим телесним прохтевима. Читаоцу романа Николаја Чернишевског није тешко закључити зашто је Рахметов очарао омладину у Босни и Херцеговини. Рахметов је обичан човек са свим својим

960 P. G. Zaičnjevski, „Mlada Rusija“, у: L. Perović, *Planirana revolucija*, Beograd 1988, 162.

961 Н. Чернишевски, *нав. дело*, 424-425.

962 Р. Парезанин, *нав. дело*, 83.

963 *Исџо*, 51.

964 А. М. Drozd, *Chernyshevskii's What Is to Be Done? – A Reevaluation*, Chicago 2001, 113, 120.

965 В. Ђоровић, *нав. дело*, 622. Руски радикали су уобичавали да кажу да верују у „Христа, св. Павла и Чернишевског“. Dž. Bilington, *нав. дело*, 506.

слабостима и жељама, али он има свој сан, који је изнад свега. Рахметов одбија љубав, он својој несуђеној љубави поручује: „ви видите да људи као што сам ја немају права да везују ничију судбину за своју“, а себе је убеђивао: „ја морам угушити себи љубав: љубав према вама везивала би ми руке...ја не смем волети“.⁹⁶⁶ Аскетизам међу омладином будио је и Сергеј Нечајев, који је веровао да:

„Револуционар зна само једну науку, деструкцију. За њега постоји само један ужитак, једно задовољство, једна награда – награда револуције. Сва мекана осећања пријатељства, везе, љубави, захвалности чак и части, морају бити потиснута хладном страшћу за револуционарну ствар“.⁹⁶⁷

У времену у коме је Млада Босна формирала своје идеје, атентат и политичко насиље као средство борбе био је у много већој мери присутан него што је то данас случај. Покушаћемо да покажемо да је по више критеријума Млада Босна део једног ширег европског и светског феномена. Не постоје тачне статистике о укупном броју атентата на прелазу векова. Међутим, и подаци са којима располажемо су довољно речити. По броју атентата предњачила је царска Русија. Врхунац су биле године 1905–1907, када је извршено 54, 82 односно 71 атентат.⁹⁶⁸ Историчари су цео период који укључује другу половину XIX и почетак XX века назвали „златним

966 Н. Чернишевски, *нав. дело*, 390, 395, 424.

967 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 241.

968 *Исџо*, 240.

добом“ политичких атентата.⁹⁶⁹ Ако побројимо само успешне атентате на највише представнике власти, лако је увидети популарност насиља.

Убијани су бугарски председници влада 1895. и 1907. године. Премијер Египта је убијен 1910. године. Успешни атентати су односили животе руских генерала и тужилаца у Финској, и то 1904, 1905. и 1911. године. Сличност Младе Босне и осталих атетатора није само у времену атентата. Конкретно у Финској, атентати су били мотивисани национализмом, тј. били су одговор незадовољне националне мањине на круту управу царске Русије. Многи атентатори су студенти, попут Финца Еугена Шаумана који је у Хелсинкију убио руског генерала Бобрикова 1904. године.⁹⁷⁰ Као и Млада Босна, Шауман је након стицања финске независности добио споменик и статус хероја. Споменик је добио и Гиљермо Оберданк, који је 1882. покушао да убије Франца Јозефа, а који је постао херој италијанске националне борбе.⁹⁷¹

У Хабзбуршкој монархији студенти нису пуцали само на југу земље. Студентски меци усмртили су Андреја Потоцког, гувернера Галиције. Овде је у питању била борба за права рутенског становништва.⁹⁷² У Дебрецену у фебруару 1914. године извршен је атентат на епископа Миклошија оданог Мађарима, а атентатор је био Румун из Бесарабије.⁹⁷³ У Хрватској су у периоду између 1912. и 1914. године пуцали Лука Јукић, Јакоб Шефер и Стјепан

969 *Исџо*, 247.

970 *Cambridge History of Russia Vol. II – Imperial Russia 1689–1917*, 40.

971 В. Ђоровић, *нав. дело*, 622.

972 L. Wolff, *нав. дело*, 331-332.

973 В. Ђоровић, *нав. дело*, 617.

Дојчић. Атенатате у царској Русији су најчешће изводили студенти. Борис Савинков је убио министра унутрашњих послова, Вјачеслава фон Плевеа. Степан Балмашов је 1902. године убио министра унутрашњих послова Димитрија Сипјагина. Иван Каљајев је убио великог кнеза Сергеја Александровича.

У Француској је 1894. године убијен председник Сади Карно, а 1914. године познати политичар Жан Жорес. У Грчкој је убијен премијер 1905. године и краљ 1913. године. Италијански краљ Умберто убијен је 1900. године. Велики везир османског царства је убијен 1913. године. У једном дану 1908. године Португал је остао без краља и престолонаследника. Руски премијер Петар Столипин убијен је 1911. године. Александар Обреновић убијен је 1903. године. Шпански премијери су убијани 1897. и 1912. године. Шпански краљ Алфонсо XIII преживео је атентат на сопственом венчању 1906. године, али је од бомбе настрадало двадесет и троје гостију. Аустријска царица Елизабета убијена је 1898. године.

Државни званичници су убијани широм света. У Јужној и Централној Америци убијани су припадници државног врха у Гватемали, Салвадору, Еквадору, Доминиканској Републици и Мексику. Атенатата није било искључиво у мање развијеним државама. Након Абрахама Линколна 1865. године, амерички председници су убијани и 1881. и 1901. године, а анархисти су у САД убили више од 50 људи у периоду од 1914. до 1920. године.⁹⁷⁴ Друга половина XIX и почетак XX века видели су и убиство јапанског премијера и персијског шаха. Посебна мета су биле крунисане главе.

⁹⁷⁴ J. Merriman, *нав. дело*, 214.

Гледајући само период након 1900. године, атентате су преживели немачки кајзер Вилхелм, белгијски краљ Леополд, османски султан Албдул Хамид II и енглески краљ Едвард VII. Није само у Босни и Херцеговини велика немаштина била један од узрока атентата. Објашњавајући велику бројност анархиста у Паризу Џон Меримен је истакао да *Belle Epoque* за многе није био леп, тако да су мета у Западној Европи често богати појединци.⁹⁷⁵

Идеја мучеништва је пратила политичко насиље и анархизам у Западној Европи.⁹⁷⁶ Италијански карбонари доносе идеју о морално чистим револуционарима.⁹⁷⁷ Кропоткин је говорио о „племенитим мученицима“ који су својом крвљу плаћали прве покушаје освајања слободе.⁹⁷⁸ Омладина са пажњом чита *Подземну Русију*, коју је написао Сергеј Степњак Кравчински, која велича мучеништво.⁹⁷⁹ Руска књижевност коју су младобосанци преводили пуна је тематике мартирства. Прича Максима Горког „Пламено срце“ говори о хероју Данку који својом храброшћу спасава читаво племе.⁹⁸⁰ Данило Илић је превео и причу Леонида Андрејева „У тамну даљину“ која говори о наследнику богате породице који све оставља како би се прикључио револуционарима и у великом је сукобу са својим родитељима.⁹⁸¹

975 *Истио*, 20, 48-49.

976 *Истио*, 48.

977 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 227-229.

978 *Истио*, 475.

979 В. Ђоровић, *нав. дело*, 623.

980 М. Горки, „Пламено срце“, *Споменица Данила Илића*, 13-16.

981 Л. Андрејева, „У тамну даљину“, *Споменица Данила Илића*, 47-59. Руску књижевност су као практичан приручник за атентате видели и париски анархисти. J. Merriman, *нав. дело*, 139.

Сви ти узори обликовали су у Младој Босни наглашено мучеништво, искушеништво и аскетизам удружен са романтично схваћеним жртвовањем. Владимир Гаћиновић је писао:

Српски револуционарац, ако хоће да победи мора бити уметник и конспиратор, имати талента за борбу и страдања. Бити мученик и завереник. Човек западних манира а хајдук, који ће заурлати и повести бој за несретне и погажене (...) Велика подготовка треба да је стварање морала који је основа целог посла који даје дела, интелигенцију и осећање, жртвује свој живот без накнаде, гори и пада за уверење које се стврдне у његовој савести. Сетите се случајева из Италије, Русије, Француске: једног Орсинија, богомданог ћутљивца готово античког хероја који проговара онај дан када је био обешен у Паризу, ради атентата на Наполеона III, јер није хтео извести уједињење његове Италије, свете смрти А. Жељабова и Софије Перовске, који су умрли као лица из бајки и легенди у мокрој тешкој атмосфери Русије; безброј малих непознатих хероја који су пали на улицама Париза за идеју, су величанствене епопеје слободи и човечанству⁹⁸².

Како је приметио Бенедикт Андерсон, нико неће добровољно положити свој живот за нешто апстрактно као што је Европска унија. Са нацијом је прича ипак знатно другачија.⁹⁸³ Боривоје Јевтић је писао да радити

982 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 286.

983 B. Anderson, *Imagined Communities*, London 2006, 55.

и жртвовати се за нацију даје смисао животу.⁹⁸⁴ Младобосанци су у стоичкој филозофији тражили основ за аргументацију где појединац треба да делује у корист заједнице,⁹⁸⁵ а Тартаља је писао: „Бити ћемо без властите куће да би градили другима и да би оставили као залог наше младе крви и као аманет наших изгорелих живота нашим ослобођеним потомцима на понос“.⁹⁸⁶ Чабриновић о себи на суђењу већ говори као о мртвом човеку, „ми смо умрли за наше идеале“, рекао је зачуђеним судијама.⁹⁸⁷

Атентат и самоубиство Богдана Жерајића омогућили су Младој Босни да створи мученика и у сопственим редовима. Принцип је долазио на Жерајићев гроб, тајно током ноћи, и заклињао се да ће учинити исто што и Жерајић.⁹⁸⁸ Он је први завео култ ноћних посета Жерајићевом гробу, Принцип је био тај који га је први и китио цвећем, а по повратку из Србије донео је „слободне земље“ којом је покрио хумку.⁹⁸⁹ Изгледа чак да је у једном тренутку дошло до сукоба између Принципа и Митриновића, јер је Митриновић истакао да он као један од вођа треба да се чува.⁹⁹⁰ Гаћиновић је тврдио да се последња порука коју му је Жерајић послао пре атентата завршавала речима: „омладина се мора

984 П. Палавестра, *Књижевности Младе Босне*, 138.

985 *Истио*, 159.

986 О. Tartaglia, *нав. дело*, 64, 66.

987 *Сарајевски ајџенџаји – изворне стенографске белешке*, 399.

988 *Истио*, 85. Као што се млади Херцен заклињао да ће осветити декабристе. *Dž. Bilington, нав. дело*, 389.

989 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 26.

990 В. Маслеша, *нав. дело*, 185.

спремати на жртве. Кажи јој!⁹⁹¹ Иако постоји основана сумња да овде кроз Жерајића заправо говори Гађиновић, омладина је прихватала идеје о потреби да се жртвује. Недељко Чабриновић је на суђењу поручио: „сма трао сам да је освета морална дужност човека и мислио сам се жртвовати“.⁹⁹² Лука Јукић је у затвору написао следеће стихове:

*Право је рекао њре
Жерајић соко сиви:
Тко хоће да живи нека мре
Тко хоће да мре нека живи.*⁹⁹³

Нечајев је веровао да револуционар мора да буде аскет, да живот посвети рушењу поретка.⁹⁹⁴ Младобосанци су живели јако скромно, али су веровали да револуционари и апостоли борбе не би ни смели да живе другачије.⁹⁹⁵ Владимир Гађиновић је своје испеглане и нове панталоне намерно гужвао. Његов аскетизам је омладини деловао светачки и харизматски.⁹⁹⁶ Сергеј Нечајев је сањао о оснивању професионалног револуционарног кадра, који је требало да раскине са свим законима, свим конвенцијама и целокупном етиком.⁹⁹⁷ О одгоју професионалног револуционарног кадра говори и омладина у Двојној монархији.⁹⁹⁸

991 В. Гађиновић, „Онима који долазе“, 32.

992 Сарајевски ајенџаји – изворне сѣенографске белешке, 41.

993 Ј. Horvat, *нав. дело*, 181.

994 Dž. Bilington, *нав. дело*, 472.

995 В. Маслеша, *нав. дело*, 184.

996 П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, 171.

997 Dž. Bilington, *нав. дело*, 472.

998 Ј. Horvat, *нав. дело*, 151.

Омладина учи кроз руску литературу како ради полиција, шта је полицијско испитивање и како је бити у затвору.⁹⁹⁹ Кропоткин пише о хапшењима и бежањима од полиције.¹⁰⁰⁰ Омладина почиње и своје акције да замисли као радњу неког романа. Када читамо описе њихових састанака из сећања омладинаца који су преживели рат, тешко је избећи утисак да то подсећа на радњу руских романа. „Увек је бежао у свој сиромашни стан, далеко од хуке и врења у нашој паланци, у мале разваљене улице, где је живео човек Максима Горког и Достојевског“, тако је Гађиновић описивао Богдана Жерајића.¹⁰⁰¹ Описујући просторију у којој је живео ученик из Загреба, Миловој Шћербак, који је пуцао у школи у таблу, Јосип Хорват је приметио да је личила на копију конспиративне јазбине из руских романа.¹⁰⁰² По упутствима која су се налазила у литератури коју су читали, омладинске активности постају тајанствене и прикривене.¹⁰⁰³

„Сигурно први кораци у упознавању револуционарне Русије Херцена, кнеза Крапоткина и Ђорђа Плеханова почели су се детаљније и подробније студирати у тамним и мрачним собицама на крајњим ивицама Сарајева, где је гледао сваки омладинац како улази у ту собицу да га не опаз

999 И. Крањчевић, *нав. дело*, 15-16.

1000 П. Кропоткин, „Записи револуционара“, *Зора*, мај 1912, год. 3, број 3, 116-117.

1001 В. Гађиновић, „Онима који долазе“, 32.

1002 Ј. Horvat, *нав. дело*, 100.

1003 Б. Јефтић, „Владимир Гађиновић у Сарајеву“, *Споменица Владимира Гађиновића*, 101.

који од полицајних агената и да чује ново предавање својих другова“.¹⁰⁰⁴

По руском узору образују се кружоци, мале групе поверљивих људи који се не познају али су преко јединих посредника у контакту.¹⁰⁰⁵ Осим тога што живи као њени књижевни хероји, омладина чита и преводи. Чита се о хладнокрвности, пожртвовању Софије Перовске, која је организовала успешан атентат на цара Александра II 1881. године.¹⁰⁰⁶ Преводи се Кропоткин, кога Принцип чита¹⁰⁰⁷, а Кропоткин је био и литература са којом је провео ноћ уочи Видовдана 1914. године.¹⁰⁰⁸ Преводи се Бакуњин, који пише да је једина помоћ против недаћа „социјална револуција“.¹⁰⁰⁹ Чабриновић вече уочи атентата чита Степњакову *Подземну Русију*,¹⁰¹⁰ за коју Цветко Поповић каже да је било мало напредних омладинаца који је нису читали.¹⁰¹¹ Чабриновић је на суђењу рекао: „ја сам читао само револуционарне књиге“.¹⁰¹² О угледу Подземне Русије сведоче и Крајшумовић, Љубибратић и Јевђевић, али и истражни

1004 С. Калуђеровић, „Данило Илић у револуционарном покрету“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 94-95.

1005 Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџај – сећања и ујисци*, 6-7.

1006 С. Калуђеровић, *нав. дело*, 93.

1007 *Сарајевски ајенџај – изворне стенографске белешке*, 82.

1008 Р. Парезанин, *нав. дело*, 197.

1009 М. Бакуњин, „Паришка комуна и идеја државе“ у: *Сјоменица Данила Илића*, 22.

1010 *Сарајевски атентат – изворне стенографске белешке*, 159.

1011 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 37.

1012 *Сарајевски ајенџај – изворне стенографске белешке*, 139.

судија Пфефер.¹⁰¹³ Степњак је преведен у Загребу, а његово дело послужило је као уџбеник по коме треба организовати тајне кружоке.¹⁰¹⁴ О Степњаку се говори у Кропоткиновим текстовима превођеним у *Зори*.¹⁰¹⁵ Читају се Херцен и његов *Колокол*.¹⁰¹⁶ Чита се Бакуњин кога омладина назива „нашим учитељем“.¹⁰¹⁷ Након личног упознавања са руским револуционарима у Швајцарској, Гађиновић организује кружоке у Босни и Херцеговини.¹⁰¹⁸

Степњак је истакао да је тероризам постао стратегија тек онога тренутка када је постало јасно да је револуција немогућа.¹⁰¹⁹ Ту се показује сличност Сарајевског атентата са Степњаковим идејама. За младобосанце, атентат је требало да распали свест маса, требало је да подигне духове.¹⁰²⁰ Кропоткин је веровао да ће херојска дела анархиста довести до револуције.¹⁰²¹ Доминантно схватање анархиста било је да „пропаганда делом“ треба да

1013 К. Крајшумовић, „У првом разреду Препарандије 1908“, 82; Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 151; Д. Јевђевић, *нав. дело*, 13; L. Pfeffer, *нав. дело*, 124.

1014 М. Екмечић, *Сиварање Југославије*, 531.

1015 П. Кропоткин, „Кружок Чајковиста“, *Зора*, год. 3, број 1, 27, 30.

1016 О. Tartaglia, *нав. дело*, 13. *Сарајевски атентат – изворне сценоскопске белешке*, 305.

1017 В. Гађиновић, „Јован Живановић“, у: *Споменица Владимира Гађиновића*, 54. В. Ђоровић, *нав. дело*, 623. С. Калуђеровић, *нав. дело*, 93.

1018 П. Слијепчевић, „Омладина и Сарајевски атентат“, *Нова Европа*, књ. XI, бр. 18, 21. јул 1925 године, 550.

1019 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 240.

1020 *Сарајевски атентат – изворне сценоскопске белешке*, 34.

1021 J. Merriman, *нав. дело*, 47.

пробуди дух револта у масама.¹⁰²² Кропоткинови текстови превођени у *Зори* указивали су на роман *Очеви и деца* као пример.¹⁰²³ У том роману је писао: „Нихилист је човек који се не савија ни пред каквим ауторитетима, који не прима ниједан принцип на веру, па ма какво поштовање тај принцип уживао“.¹⁰²⁴ Омладина је полако прихватала такве идеје. Принцип је о Толстоју рекао: „треба спалити Толстојева целокупна дела, он је проповедник мирног подношења зла“.¹⁰²⁵

Бакуњин је тврдио да револуционар „треба да се посвети једној искључивој страсти: револуцији“ и да има „један циљ, једну науку: уништење“.¹⁰²⁶ Веровао је да су насиље и тероризам неопходни, да ће револуционарна акција прочистити свет.¹⁰²⁷ Бакуњинови текстови су поручивали да потпуној слободи мора претходити потпуно разарање.¹⁰²⁸ Младобосанци су читали и учили:

„Читали смо дела руске литературе, која су сва била проткана револуционарним ликовима. То нас је побуђивало да читамо и о руским револуционарним борбама, тероризму и атентатима. Ништа се није дало изједначити са магичним речима `револуција`, `атенатат` и `штрајк`“.¹⁰²⁹

1022 *Исио*, 63.

1023 П. Кропоткин, „Записи револуционара“, *Зора*, год. 2, број 9, 400.

1024 И. С. Тургењев, *нав. дело*, 249.

1025 Д. Јевђевић, *нав. дело*, 21.

1026 J. Merriman, *нав. дело*, 45, 46.

1027 *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*, 462, 231.

1028 Dž. Bilington, *нав. дело*, 393.

1029 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 138.

У време уочи Сарајевског атентата, омладина је у потпуности прихватила насиље као средство борбе. Кропоткин је писао да се тероризам у Русији родио у нарочитим условима политичке борбе.¹⁰³⁰ Млади револуционари су веровали да је насиље једино средство које им је преостало. Када је истражни судија рекао једном од атентатора да убиство неће ништа променити јер Аустрија има више од четрдесет надвојвода, добио је одговор: „Зар их има толико! Па то се без митраљеза не може побити“.¹⁰³¹ Грабеж је тврдио да Франц Фердинанд као противник „мора бити уништен“.¹⁰³² Чабриновић је истицао: „Христ је рекао ко тебе каменом ти њега хлебом. Ми Срби смо доста тога издржали (...) ко тебе каменом ти њега два пута каменом“.¹⁰³³ Истакао је и:

„Ја сам присташа радикалне анрхистичке идеје, затим да се тероризмом уништи данашњи систем и да се место њега заведе други, либералнији систем; стога ја мрзим све представнике данашњег наводно уставног система, и то не као особе ове или оне, већ само као носиоце те власти, која свет тлачи“.¹⁰³⁴

Чабриновић који је предлагао напад на читав сабор, своје пријатеље је окарактерисао као „задојене терористичким идејама“.¹⁰³⁵ На питање како је мислио

1030 П. Кропоткин, „Записи револуционара“, 401.

1031 И. Крањчевић, *нав. дело*, 85, 86.

1032 *Сарајевски ајенџајџи – изворне сџеноџрафске белешке*, 90.

1033 *Исто*, 354.

1034 L. Pfeffer, *нав. дело*, 41.

1035 *Сарајевски ајенџајџи – изворне сџеноџрафске белешке*, 33-34.

остварити уједињење Југословена, Принцип је одговорио „терором“, када је упитан да то објасни одговорио је: „То значи убијати одозго, уклањати оне који сметају и чине зло“.¹⁰³⁶ Насиље је постало средство за уједињење.¹⁰³⁷ Грабеж је на суђењу говорио о Херцену и његовом листу *Колокол* и истакао је да је ту Херцен читавау „подземну Русију“ позвао на атентате.¹⁰³⁸ Андрић је писао: „сва Хрватска нелијепо хрче, будни су само песници и атентатори“.¹⁰³⁹ Август Цесарец је написао песму о мирном пастиру кога прогоне вукови и који одлучује да се освети.

*„То нам би досѣа. Пљунусмо на се,
Овнове ѿрује. Идејна браћа
Сѣиснусмо ѿјесѣи, знојне од снаѣ,
Презревши дуде, диѣосмо ѿрује
Бомбом се, мишком, крварење враћа.*

*Вријеме је ѿако, ѿо друкчије не иде,
Ми сасма нове слиједимо сѣоје:
Идеја наша живи од крви.
Еѣо нак знаду дунавски вуци
Еѣо нек знаде форум Евроје“.*¹⁰⁴⁰

Гађиновићев хагиографски спис о Богдану Жерајићу „постао је Вјерују“ за омладину. Реченице су се училе напамет. Цветко Поповић истиче да је овај памфлет

1036 *Исѣо*, 62.

1037 *Исѣо*, 74.

1038 *Исѣо*, 305.

1039 П. Палавистра, *Исѣорија срѣске књижевне криѣије*, 279.

1040 Ј. Horvat, *нав. дело*, 168.

васпитавао читаву генерацију за саможртвовање.¹⁰⁴¹
Гаћиновић је писао:

„Личност која носи и односи лед из душа, говори религијом и фанатизмом, чини неумрли апо-столат буна, рушења и ослобођења, проповеда да је задовољство рушења такође задовољство стварања, човек који понавља велико завештање руских поколења од пре неколико десетина година: заборавити на себе, изгорети за друге, живети патњу и глад и као крстоносац пронети своју веру и победити клецајући и умирући. Ослобођен малих прљавих вера које блате чисти ваздух, обносити својим народом револуционарне струје, стварати велику, будилачку и превратну пропаганду, која ће сићи у душе мајка и обавити колевке деце што прогледавају“¹⁰⁴².

1041 Ц. Ђ. Поповић, *нав. дел*, 38.

1042 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 288.

ЗАКЉУЧАК

Разумевање политичких идеја Младе Босне кључно је за разумевање самог Гаврила Принципа и неопходно је уколико желимо да добијемо одговор на сложено питање зашто су гимназијалци и студенти одлучили да убију аустроугарског престолонаследника. У складу са тим циљем, ово истраживање је од самог старта базирано на методолошким темељима историје идеја и интелектуалне историје. Млада Босна је имала своје идеје-водиље, којима се управљала и у складу са којима је водила своју политику. Ова књига представља покушај да се те идеје разумеју и објасне. Политика коју су водили младобосанци није била идентична политици младобосанских родитеља. Била је то нова политика, коју су откривали у библиотекама гимназија и универзитета које су похађали. Управо је зато важно разумети историју Младе Босне и као интелектуалну историју, јер се Гаврило Принцип и његови другови наслањају на идеје присутне у европској политици и историји у читавом XIX веку. Преузимају их, тумаче их на сопствени начин и примењују их.

Приступ који би нас ограничио на просто хронолошко излагање и набрајање догађаја који су претходили атентату, приступ који је француски социолог Франсоа Симјан први назвао догађајном историјом, не би задовољио наше потребе. Не би омогућио да се да одговор на просто питање, на питање које од прве до последње стране ове књиге стоји као циљ: зашто је Гаврило убио Фердинанда? Дело *Политичке идеје Младе Босне*

представља покушај реконструкције свести младобосанске генерације. Чини нам се да покушај утврђивања вредности, идеала и принципа којима су се младобосанци водили, може да нам помогне да Сарајевском атентату приђемо на вишем нивоу разумевања, који ће нам помоћи да схватимо шта је водило и покретало младе револуционаре.

Иако је тајни и конспиративни карактер младобосанских активности учинио да је велики број извора неповратно изгубљен, истраживачи Младе Босне суочени су са обиљем историјске грађе. Сачувана писма, написани мемоари, транскрипт суђења и посебно новински текстови које су писали сами омладинци, омогућавају увид у идеје, ставове и вредности које су у себи носили Принцип и његови истомишљеници. Та документа истовремено омогућавају увид у атмосферу у којој су омладинци формирали своје идеје, ставове и политику.

Три фактора су кључна за разумевање политичких идеја Младе Босне. Економска и политичка ситуација у Босни и Хереговини представљају први, а можда и најважнији. Иако је 1908. године Анексијом Босна и Херцеговина припојена Аустро-Угарској, Двојна монархија никада није постала права домовина младим револуционарима. Никада је нису схватили као своју, нису желели да је поправе, желели су њен крај и уништење. У последњих неколико деценија, делом и под утицајем грађанског рата у Југославији, посебно се инсистирало на национализму Младе Босне. Млада Босна је без сумње била националистичка организација. У време у коме живимо, сам придев националистички све више прати негативна сенка, која асоцира на нетрпељивост,

непостојање толеранције и сукобе. Међутим, историчар не би требало да дозволи да „вирус садашњости“, како је говорио Марк Блок, поремети разумевање прошлости.¹⁰⁴³ Национална идеја је за Младу Босну представљала неопходан предуслов за деморкатију, опште право гласа, народну сувереност и за укидање свих врста племићких привилегија и прегоратива, како је то нагласио Димитрије Митриновић.¹⁰⁴⁴

Сачувани мемоари и писма сведоче о изузетном утицају економске и политичке ситуације у Босни и Херцеговини на омладинске идеје. Иако нису сви младобосанци били кметског порекла, већина њих, укључујући и Принципа, долазила је из породица које су и даље живе по правилима османског средњовековног аграрног система, које су једном годишње биле приморане да знатан удео својих приноса предају феудалцу, а да поред тога плаћају и, из године у годину све веће, порезе држави. Чак ни 1908. године, тридесет година након што је Аустро-Угарска окупирала Босну и Херцеговину, није било назнака да постоји воља да се аграрно питање реши. Управо је аграрна ситуација била један од разлога који су подизали углед Краљевине Србије, земље слободних сељака, а тиме и углед идеје уједињења Јужних Словена са престоницом у Београду.

Аустријска управа у Босни и Херцеговини није толерисала било какву опозицију. Сачувана писма сведоче о великом страху од моћи државних жандара. Чак и након увођења Устава 1910. године, могућност за политичко деловање била је мала. Омладинци су сами

1043 М. Bloch, *нав. дело*, 31-32.

1044 *Млада Босна – писма и њрилози*, 296-299.

поредили начин на који је Аустро-Угарска управља Босном и Херцеговином са управама европских империја над њиховим прекоморским колонијама. Државна администрација, веома важан извор прихода и запошљавања у читавој Двојној монархији, остала је скоро у потпуности затворена за домаће православно и муслиманско становништво. Једва четвртина радних места била је отворена за домаће становништво и то углавном за римокатолике.

Политички програм Младе Босне настајао је као одговор на политичку и економску ситуацију у Босни и Херцеговини. Младобосанци су желели другачији политички систем. Желели су да укину кметство, да укину племићке привилегије и да уведу опште право гласа. Било је јасно, не само да тако нешто није могуће спровести у Аустро-Угарској, већ и да било какав вид политичке партиципације омладине није дозвољен. Већ први политички кораци омладинаца дочекани су оштро. Избаћивани су из школа и хапшени су. Непостојање могућности за било каквим легалним исказивањем незадовољства окретало је омладину ка тајном и илегалном раду. Уколико је економска и политичка ситуација учинила омладинце непријатељски настројеним према Двојној монархији, године у којима су се формирали дале су ветар у леђа њиховој радикалној политици. Формативне године Младе Босне представљају други фактор који је обликовао њихове политичке идеје.

Политичка и економска ситуација у Босни и Херцеговини четврт века пре Сарајевског атентата и ситуација уочи 1914. године нису се много разликовале. Кметство је остајало на снази, а бечки гувернери су владали

ауторитарно. Међутим, 1890-их није било никаквог тајног ђачког организовања нити атентата. Овај податак показује значај деценије уочи 1914. године. У годинама уочи Анексије, захваљујући новим стипендијама, школе су се отвориле за децу која су долазила из сиромашнијих породица. Српска деца у Босни и Херцеговини школовала су се и раније, међутим, школовање је до тада било могуће само за децу која су долазила из имућнијих породица. Друштвено порекло ученика се постепено мењало.

Паралелно са овим процесом догађао се један, још важнији. Омладина се формирала у деценији препуној криза и бурних догађаја. Монархија је пролазила кроз политички турбулентне године, а истовремено односи између Аустро-Угарске и Краљевине Србије су улазили из кризе у кризу. Анексија, 1908. година, представљала је велики прелом. Омладинци су тада према Аустро-Угарској заузели крајње непријатељски став, који су задржали све до краја. Богдан Жерајић је 1910. године покушао да убије аустроугарског генерала Маријана Варешанина, а већ почетком 1912. године, уочи Балканских ратова, омладина је већ организовала масовне протесте.

Месеци који су уследили довели су до тачке без повратка. Велики број омладинаца је ухапшен, а појединци су одлазили у Србију да се јаве као добровољци како би учествовали у Балканским ратовима. Победа малих балканских земаља над великим Османским царством донела је наду да је и победа над Аустро-Угарском могућа. Односи Аустро-Угарске и Краљевине Србије утицали су и на положај Срба у Монархији. Поћореково

увођење „изнимних мера“ у мају 1913. године практично је увело војну диктатуру за српске институције и становништво у Босни и Херцеговини.

Генерација Гаврила Принципа сазревала је у време великих догађаја. Младобосанци су преживели Царински рат, Анексију и две ратне кризе, у пролеће 1909. године и у новембру и децембру 1912. године, када је скоро дошло до сукоба између Србије и Аустро-Угарске. Одлазили су у Србију као добровољци 1912. и 1913. године. На својој кожи су осећали последице политичке и економске ситуације у Босни и Херцеговини. Бурне године у којима су сазревали, обележене ратним опасностима, изнимним мерама и све већим бројем сеоске деце у школама, представљају трећи фактор који је обликовао Младу Босну.

Страст за читањем карактерисала је омладинце из Босне и Херцеговине. До књига се није увек могло лако доћи, а садржај оних највреднијих и напопуларнијих пажљиво је преписиван, да би потом рукописи ишли из руке у руку, како би се што већи број омладинаца са њима упознао. Током школовања младобосанци су показали упадљиво интересовање за књижевност, историју и социологију. Симпатија за техничке науке скоро да и није било. Разочарани у политику сопствених очева, младобосанци су тражили свој одговор на политичке дилеме сопствене епохе. Пронашли су их у савременој европској политици и историји.

Суочени са низом различитих политичких идеја, младобосанци су се окретали ка оним идејама које су одговарале њиховим циљу, да се из корена промени економска и политичка ситуација у Босни и Херцеговини.

Свесни да остваривање једнаких права за све грађане није могуће у Аустро-Угарској, Гаврило Принцип и другови залагали су се за стварање националне државе. Проучавали су успешне примере националних уједињења. О уједињењу Немачке и Италије су читали са посебном пажњом. Најважнији документи, које су писали Ђузепе Мацини и Јохан Готлиб Фихте, превођени су и објављивани у часописима, како би их могао прочитати што већи број омладинаца. Омладинци су били свесни да Аустро-Угарска нема намеру да се сама повуче из Босне и Херцеговине. Зато су почели да планирају револуцију. Читали су књижевност која је говорила о жртвовању и револуцији, надањивали су се револуцијама које су се догодиле у Европи, почев од Француске револуције па све до Париске комуне.

Веровали су да власт у Босни и Херцеговини угрожава њихова природна права, због тога текстови о праведној владавини и о суверенитету заузимају важно место у омладинским часописима. Први број листа *Зора* објавио је превод „Декларације о правима човека и грађанина“. Тај чин представља изузетно снажан симбол који показује у ком правцу се идеолошки орјентисала Млада Босна. Текстове о праведној владавини обавезно су пратили и текстови који су покушавали да дају одговор на питање: шта учинити у случају да власт није праведна? Млада Босна није прихватила насиље као средство политичке борбе на самом старту. Али након жестоке реакције сарајевске полиције током демонстрација у пролеће 1912. године и након бројних хапшења омладинаца, више није било дилеме у ком се правцу треба кретати и који је једини преостали правац деловања.

Митриновић је истицао да парламентарна борба у непарламентарној држави нема никаквог смисла. Омладинци су се полако окретали ка насиљу. Са приближавањем лета 1914. године, број преведених текстова руских анархиста сразмерно је растао. Најратоборнији ђаци покушавали су да своју борбеност пренесу и на шире масе, међутим, нису успели. Са резигнацијом су најразличитијим погрдним именима називали своје сународнике који нису били спремни да посећују тајне ноћне састанке и који нису били ради да раде на уништавању Монархије.

Млада Босна никада није успела да постане масовни покрет. Спремност да се живот жртвује у борби против Хабзбурга била је карактеристична само за један део омладине. Борбеност поезије футуриста, снага Мештровићеве скулптуре, елан Бергсона и снага Ничеа, били су ту да дају ветар у леђа, да повуку и понесу у борбу омладинце који су били суочени са ауторитарном државом, са тежином живота у Босни и Херцеговини али и са одсуством сваког разумевања са сопственим очевима. Франц Фердинанд никада није постао мета због своје личне политике и ставова, о којима омладинци готово да и ништа нису знали. Он је постао мета као симбол државе Хабзбурга, као престолонаследник и као отелотворење највише власти. Атентат је имао за циљ да распали масе. Веровали су да ће након атентата спонтано доћи до побуне народа широм Монархије.

Након Првог светског рата остварени су младобосански снови, створена је Југославија. Неки младобосанци поживели су довољно дуго и да виде њен крах 1941. и поновно стварање 1945. године. Млада Босна стоји на

почетку српске историје XX века. Изузетna жеља за уједињењем, спремност на сарадњу са другим јужнословенским народима и посвећеност демократији као политичком принципу који стоји изнад свих осталих, приближава Младу Босну општем току српске историје на почетку XX века. Са друге стране, Млада Босна је ипак посебна и другачија. Гаврило Принцип и његови саборци чинили су нову генерацију, која је одрастала у ауторитарној феудалној земљи и чије је животно искуство од најраније младости била испуњено турбулентним политичким догађајима. Била је то прва генерација деце из народа која се докопала европских градова и универзитета, одакле су у Босну и Херцеговину почели да шаљу књиге. Постепено, околности и идеолошки узорци окретали су младобосанце ка политичком насиљу. Принципова генерација, пуна мржње према Аустро-Угарској, неспремна да слуша савете старијих који су говорили да треба бити стрпљив, створила је сопствену политику. Зато је Гаврило убио Фердинанда.

*

„И док нас траје, ми ћемо у себи делити свет по томе на којој је ко страни био и чиме се заклињао 1914. године. Јер то лето, лето 1914, жарко и мирно лето, са укусом ватре и леденим дахом трагедије на сваком кораку, то ја наша права судбина“.¹⁰⁴⁵ Овако је двадесет година након Сарајевског атентата сведочио Иво Андрић. Историјски, политички и културни значај Сарајевског

1045 И. Андрић, „Понекад се питам да ли то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели“, *Идеје за књижевност, јолијичка и друштвена мишљања*, год. 1, бр. 5, 17. новембар 1934, стр. 2.

атентата није ишчезао када су, полако, један по један, главни завереници, Гаврило Принцип, Трифко Грабеж и Недељко Чабриновић умирали и када су тајно сахрањивани како им се гробно место не би знало. Значај „Видовдана четрнаесте“ није нестао ни када су топови утихнули крајем 1918. године. Иако се земља коју је Принцип желео да уништи и она коју је желео да створи, Аустро-Угарска и Југославија, већ дуго не налазе у географским атласима, већ само у историјским, није погрешно рећи да се последице Сарајевског атентата осећају и на почетку XXI века.

Током XX и на почетку XXI века, Сарајевски атентат је више пута оживљавао, поново је постајао актуелан и о њему се говорило посебно у годинама криза и у годинама политичких промена. Андрић се након 1934. године више пута враћао „четрнаестој“. У свом најпознатијем роману написао је: „Лето 1914. године остаће у сећању оних који су га овде преживели као најсветлије и најлепше лето које се памти, јер у њиховој свести оно сја и пламти на читавом једном циновском и мрачном хоризонту страдања и несреће, који се протеже до у недоглед“.¹⁰⁴⁶ Млади Андрић је током Првог светског рата био сведок свог страдања становништва, хапшења, шуцкора, затвора и интернирања, који су се догодили након атентата и избијања рата. Међутим, упркос свему томе, Андрић ипак говори о „најсветлијем и најлепшем“ лету. Он ни не помишља да Принципов чин назове скупом грешком. Андрићеве речи постају у потпуности јасне тек уколико се њихов читалац присети да су написане у окупираном Београду током Другог свет-

¹⁰⁴⁶ И. Андрић, *На Дрини ћуширија*, 274-275.

ског рата. Можда је управо Андрић гледајући са свог прозора немачке војнике како патролирају центром Београда могао да разуме Гаврила Принципа боље него што је у стању човек с почетка ХХI века.

Млада Босна, неформална скупина младих идеалиста, сишла је са историјске позорнице убрзо након Сарајевског атентата. Сећања преживелих помажу да се реконструишу судбине завереника након хапшења. За Сарајевске атентаторе није било милости.

„Најмилија им је била забава наизменично шамарање. Завереник или недужна ухапшена особа, био је раширених руку привезан за два супротна зида дугим ужетом, тако, да се нигде није могао помицати. Двојица би га тада са сваке стране лица бездушно шамарали док не падне од умора. Глава жртве клатила би се, као између два наковња, док не би изгубила свест. Тада је долазило полевање водом и обнављање процедуре“.¹⁰⁴⁷

Завереници су се суочили и са чупањем косе, ударањем корбачима по ногама, али и са гажењем по стомацима и клештима за стезање ноктију. У најтоплијим данима везивани су за стубове у двориштима затвора. Сарајевска полиција је желела да освети свог престолонаследника, а границе хуманог третирања ухапшених су лако прелажене.

Атентаори су суђење дочекали са добрим моралом, јер управо тих дана чули су се српски топови, који су у офанзиви војске Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе у септембру 1914. године стигли до Романије,

¹⁰⁴⁷ Д. Јевђевић, *нав. дело*, 80.

односно до Пала. Попут својих руских узора, на суђењу су се држали ведро. Смејали су се начину на који су ходали. У притвору су носили тешке букагије које су им први пут скинуте на суђењу. Навикли на тежак терет на једној нози, у судници су ту ногу несразмерно подизали од патоса. Било је тешко привићи се на ход без окова. Тужилац је тврдио да је атентат био чин великосрпске пропаганде и тражио је да суд „уклони из друштва ове несретнике као што се чир из тела уклања“.¹⁰⁴⁸ Свесни да су без икакве шансе за фер и поштено суђење, атентатори су читавом процесу приступили растерећено. Адвокат Недељка Чабриновића, уместо да га брани, придружио се нападима тужиоца, на шта је Чабриновић поручио: „после овакве одбране није остало ништа за оптужбу“.¹⁰⁴⁹

Као доказ против оптужених, током суђења су читани антиаустријски памфлети организације Народна одбрана. Том приликом Чабриновић се јавио за реч и истакао да је захвалан тужилаштву што је памфлете изнело као доказни материјал, јер он сам није стигао да све те памфлете сам прочита, а таква лектира, рекао је, „охрабрује дух и развеселава“. Судија је потом забранио даље читање памфлета Народне одбране, јер то није било „здрово за оптужене“.¹⁰⁵⁰ Повод за шалу била је и прва варијанта оптужнице. Истицано је Божанско порекло Хабзбуршке власти и у складу са тим у оптужници је стајало да је Бог спасио престолонаследника од бомбе али да је Бог превидео Принципа. Оптужени су у шали затражили да се приведе Бог, а да се они као невини пусте.

1048 *Сарајевски аџендаиш* – изворне сценографске белешке, 332.

1049 И. Крањчевић, *нав. дело*, 107.

1050 *Истио*, 102.

Велики број младобосанаца није преживео Први светски рат. Млади песник Драгутин Мрас погинуо је као српски добровољац код Ђурпије 1915. године. Милош Видаковић, преводилац Маринетијевог футуристичког манифеста, умро је као избеглица у Велесу у јесен 1915. године. Исте године извршена је и смртна казна над Данилом Илићем који је обешен заједно са Мишком Јовановићем и Вељком Чубриловићем. Гаврило Принцип, Трифко Грабеж и Недељко Чабриновић умрли су у Терезину. Сурови услови живота у затвору учинили су да ниједан од њих није успео да доживи крај рата. Недељко Чабриновић је преминуо први, 20. јануара 1916. године.

Судбина је хтела да Чабриновића неколико недеља пред смрт у Терезинској болници сретне аустријски књижевник Франц Верфел, који је је о том сусрету оставио белешке. Верфел је записао: „Ово лице у ћелији, ова доброта која није више болна, ова благородна љубазност... у изгубљеним цртама на лицу овог хероја нисам препознао ништа друго до лепоту и достојанство непредстављене смртоносне усамљености онога који се никад више не може вратити међу људе“. Док је Чабриновић покушавао да сам дође до носила, аустроугарски поручник је узвикивао стискајући песнице: „Нико да се није усудио да му помогне!“, а Верфел је забележио и: „Над Чабриновићем је лебдело нешто необично значајно, што је бацало у засенак сјај чизама и униформи оба стражара. Овај младић је био изабраник судбине“.¹⁰⁵¹

Трифко Грабеж је преминуо 21. августа 1916. године, а најдуже је издржао Гаврило Принцип. Један од доктора

1051 Р. Парезанин, *нав. дело*, 128-130.

који је лечио Гаврила Принципа био је Јан Левит. Иако му није речено у чију ћелију одлази, Левит је знао да се ради о Принципу. Закључио је да тако измрцварен и измучен човек може бити само неко од Сарајевских атентора. Доктор је приметио да је Принципу рука била ампутирана као последица батинања и изломљених костију. Принципове ноге су дрхтале, температура му је била преко 40 степени. На питање чиме се покрива, тужно осмеђујући се, Принцип је одговорио: „Имам једно ћебе. Добијем га касно увече. Изјутра, чим сване, одузимају ми га“.¹⁰⁵²

Мартин Папенхајм сведочи да је у тренутку слабости Принцип једном приликом покушао самоубиство.¹⁰⁵³ Издржао је све до 28. априла 1918. године, три месеца пре двадесет и трећег рођендана и пет месеци пре краха Аустро-Угарске. Према наредби, Принцип је, попут Чабриновића и Грабежа, тајно сахрањен. Беч је желео да гробна места атентатора остану незабележена. Међутим, официр који је надгледао сахране, Чех Франтишек Лебл, скицирао је гробна места атентатора и омогућио да се након рата пронађу телесни остаци Сарајевских атентатора.

Боривоје Јевтић је веровао да Млада Босна ради на изградњи националне културне зграде. За темељ те националне зграде искоришћена су тела сарајевских атентатора. Када су 11. јуна 1920. године кости младобосанаца премештене из Чехословачке у Југославију, Алекса Шантић је, у маниру Његоша, написао следеће стихове.

1052 В. Војиновић, *Оксиморон*, Београд 2012, 172-174.

1053 Р. Парезанин, *нав. дело*, 195.

Немој данас, Босно облачићии на се
Жалосіи огело, но крејка и ведра,
Прими косіи своје леје деце царске
И сахрани ііойло у мајчина једра
Њина хумка ііо је іівоја дијадема
Величансїва, славе, ііоноса и часіи!
Из ііе граіе хумке свакоіа ће дана
Једно ново сїабло наше снаіе расіи.¹⁰⁵⁴

Ни највећи револуционар међу младобосанцима, Владимир Гађиновић, није доживео крај Великог рата и толико жељено ослобођење и уједињење. Избијање рата затекло га је у Француској. У Паризу је боравио кратко. Посећивао је Народну библиотеку Француске, где је неуморно читао. Зарађивао је тако што је развозио угаљ у околини Париза. Гађиновић, у мирном Паризу далеко од линије фронта, није имао мира и уз помоћ представника Краљевине Србије приступио је иностраној легији француске армије. На путу ка луци Тулон, сусрео се са бројним југословенским омладинцима, о чему је записао: „отпочеше разуздани разговори, настављени потом у путу, о Сарајевском атентату, рату, народном уједињењу, филозофији Бергсона и париским женама“.¹⁰⁵⁵ Гађиновић је наставио да чита, са собом је носио дела Елизе Реклија и Жоржа Сорела. Анархизам и насиље и даље су привлачили младог револуционара из Херцеговине.

У складу са његовим политичким идејама, Гађиновићу није пријало када је видео односе на француском

1054 Београдски дневник, 11.7.1920.

1055 Владимир Гађиновић: оіледи и ііисма, 98-99.

ратном броду. Са незадовољством је приметио да официри ретко причају са војницима, а да обојене Африканце из колонија, који су радили у котларници брода, нико ни не примећује. Србин који је долазио из феудалне Босне био је предоређен да примети класне разлике. Гађиновић се тешио тврдњом да се класне разлике много више виде у морнарици него у армији, јер се „у флоти угнездила клерикално ројалистичка традиција“. Са обичним француским морнарима Гађиновић је причао о социјализму Жила Геда.¹⁰⁵⁶

Француска морнарица је планирала да Гађиновића и друге омладинце искрца као диверзанте у околини Котора, међутим, промена планова учинила је да, иако је брод стигао до Боке Которске, до искрцавања не дође. Гађиновић је 1916. године отишао у Њујорк, са циљем да прикупи помоћ и да врбује добровољце. Заједно са Пером Слијепчевићем био је у звачиној мисији у коју га је послала Краљевина Србија. Сам Њујорк му се није допао: „Њујорк ми се не допада. То је гломазни град гвожђа и великих капитала. Механички рад се развио до екстрема. Живот је скроз материјалистички, безидејан и индиферентан као ретко где. Ово као да је острво заборава“.¹⁰⁵⁷

Гађиновић се након избијања рата упознао са бројним руским револуционарима у Швајцарској. Између осталих са Лавом Троцким 1915. године. Троцки је забележио: „Поред мене у ћошку *Café de la Rotonde*, у густом диму, коме се сличан једва може наћи, седи неки млади Србин. Без обзира на веома шарену публику, човек и

1056 *Истио*, 103, 106.

1057 *Истио*, 242.

преко воље заустави свој поглед на њему“.¹⁰⁵⁸ Изгледа да је преко познавства са Троцким али и другим бољшевицима, Гаџиновић добио позив да се заједно са њима у истој железничкој композицији упути у Русију 1917. године. Није у потпуности јасно зашто је Гаџиновић тај позив одбио. Перо Слијепчевић сведочи да је Гаџиновић тврдио да његов „социјализам није ишао тако далеко да прихвати услуге ратног противника“. Истина ће се тешко сазнати, а сам Гаџиновић је под веома чудним околностима изненада преминуо у Швајцарској 1917. године. Бројни савременици су сумњали да је отрован.

Васо Чубриловић и Цветко Поповић робијали су заједно, прво у Зеници, а потом у Мелерсдорфу, да би пред крај рата поново били пребачени у затвор у Босни и Херцеговини. Наставили су да читају и у затвору. Поповић сведочи да је у затворима било припадника свих народа Монархије и да се тако створио један посебан затворски језик. „Из нашег језика на првом месту су ушле наше псовке“, написао је Поповић у својим сећањима.¹⁰⁵⁹ Цветко Поповић и Васо Чубриловић сведочили су да су им нарочито тешко пали последњи затворски дани. До њих су допрле вести да је у Сарајеву успостављена Народна влада, а њих још увек нико није пуштао из затвора. Тих неколико дана, када је Босна већ била ослобођена, а када се још увек нико није сетио да ослободи преживеле атентаторе, Васи Чубриловићу су толико тешко пали да је запао у праву агонију.

Након рата Цветко Поповић је завршио педагогију на Београдском Универзитету и постао је учитељ. Васо

¹⁰⁵⁸ *Истио*, 81-82.

¹⁰⁵⁹ Ц. Поповић, *нав. дело*, 83.

Чубриловић је постао чувени историчар. Када је за потребе својих истраживања одлазио у царских архив у Бечу, његов долазак увек је изазивао посебну пажњу код запослених. Службеници чији је задатак чување докумената осталих иза нестале Хабзбуршке монархије, која је пола миленијума играла важну улогу у историји Европе, желели су да виде омаленог историчара који је учествовао у догађају који је представљао почетак краја велике империје.

Чубриловић је дипломирао и докторирао на Филозофском факултету у Београду, где је радио као асистент и професор. О Сарајевском атентату није волео да говори. Након Другог светског рата било му је поверено више министарских позиција. Био је и први директор обновљеног Балканолошког института и дуго година академик САНУ. Мухамед Мехмедбашић је након атентата преко Херцеговине успео да побегне у Црну Гору. Потом се прикључио војсци Краљевине Србије. Ухапшен је уочи Солунског процеса и од њега је тражено да сведочи против Драгутина Димитријевића Аписа и осталих црнорукаца. Упркос физичком малтретирању, одбио је такво сведочење. Осуђен је на затворску казну. Помилован је 1919. године. У време посета краља Александра Карађорђевића Босни и Херцеговини био је под полицијском присмотром. У пролеће 1943. године Усташе су га ухапсиле. Након страшне тортуре пуштен је, али убрзо потом, 29. маја умире у околини Сарајева.

Боривоје Јевтић је преживео оба светска рата. Боравак у логору у Угарској током Првог светског рата учинио је да остатак живота проведе често служећи се штапом. Током Другог светског рата склонио се од

усташа у Недићеву Србију. Бавио се књижевношћу и позориштем. Поживео је све до 1959. године. Димитрије Митриновић је и пре Сарајевског атентата успоставио личне контакте са бројним књижевницима и уметницима широм Европе. Млади Херцеговац из малог села Доња Поплата, неколико месеци пре Сарајевског атентата, у Немачком музеју у Минхену одржао је предавање „Василије Кандински и нова уметност“.¹⁰⁶⁰ Овај податак можда најбоље сведочи о дометима младобосанске генерације. Митриновић и Василије Кандински планирали су да лето 1914. године проведу заједно путујући, међутим, таквим плановима испречио се рат. Вести о Сарајевском атентату дочекао је у Немачкој, у кући Хјустона Стјуарта Чемберлена. У страху од хапшења покушао је и успео да се пребаци у Велику Британију. Стигавши у Британију без пребијене паре, тражио је и добио посао у амбасади Краљевине Србије. Ипак, канцеларијски посао није био за Митриновића. Убрзо је писао председнику владе Пашићу уз поруку да није за канцеларијски посао и да ће се посветити пропаганди југословенске културне и политичке мисли.¹⁰⁶¹

По завршетку Првог светског рата Митриновић се није вратио у Југославију, наставио је да живи у Великој Британији. Овај најнеобичнији младобосанац широког образовања и након рата даље је развијао своја интересовања, проширивши их са књижевности и политике и на астрономију, езотерију, психологију и теозофију, али

1060 S. Behr, „Wassily Kandinsky and Dimitrije Mitrinovic; Pan-Christian Universalism and the Yearbook ‘Towards the Mankind of the Future through Aryan Europe’“, *Oxford Art Journal*, Vol. 15, No. 1, 1992, 82.

1061 D. G. Page, *нав. дело*, 41-43.

и индијску и далекоисточну филозофију и религију. У међуратном периоду одржавао је преписку са водећим европским интелектуалцима, размишљао је о могућем уједињењу Европе у једну политичку јединицу и писао је за угледне часописе у Великој Британији. Поживео је све до 1953. године. Управо захваљујући Митриновићу, Универзитетска библиотека у Београду поседује завидну колекцију књига о индијској и далекоисточној филозофији и религији.

Чим је Принцип испалио своје хице, атентат је постао међународно питање. Великом брзином, и до тада затегнути односи Краљевине Србије и Двојне монархије, запали су у велику кризу. На сцену су ступили дипломати. Документа министарства иностраних дела Краљевине Србије похрањена у Архиву Србије откривају како је Краљевина Србија покушавала да у недељама након атентата дела у суженом маневарском простору. Председник српске владе Никола Пашић наложио је да застава на српском посланству у Бечу буде спуштена на пола копља. Пашић је био свестан могућих последица. Са свих страна, из бројних европских представништава, стизале су информације да се Хабзбуршка монархија спрема за рат. У поплави дојава које су се позивале на непроверене изворе и гласине, било је тешко одредити правац деловања српске дипломатије. Прилив вести је био толики да је Пашић свим српским представништвима у иностранству депешом наложио да се ограниче само на кључне информације, јер министарство није било у стању да процесуира толику количину информација.

Историчари се слажу да редослед догађаја у наредних месец дана представља један од најсложенијих

феномена у европској и светској историји. За мало више од месец дана највеће светске силе, али и неке мале европске земље, нашле су се у ратном вихору. Питање које је одмах након атентата избило у први план, а које и данас интригира историчаре, јесте да ли је Никола Пашић или неко други из владе Краљевине Србије био упознат са припремама атентата. Током Првог светског рата велики број докумената је уништен, међутим, сачувана српска документа указују да српска влада није била упозната са завером. Никола Пашић је први пут сазнао да је на граници на Дрини дошло до илегалног пребацивања појединаца, а са њима, претпостављало се, и оружја, тек 15. јуна, када су у Сарајеву Гаврило Принцип и Данило Илић већ планирали детаље самог напада и тражили додатне помагаче. На извештају који је добио, Никола Пашић је својом руком забележио да се тражи од Министарства војног да се сви такви случајеви спрече јер су опасни по положај Србије.¹⁰⁶²

Од помоћи су и документа званичних аустријских истрага, вођених уочи суђења младобосанцима у јесен 1914. године, али и касније током 1914. и 1915. године. Аустријске војне јединице су након инвазије на Краљевину Србију дошле у посед великог броја српских докумената и могле су прецизно да реконструишу ток догађаја. Резултати неких од ових истрага по први пут су јавно објављени у Бечу 1919. године.¹⁰⁶³ Објавили су

1062 Документ 206, *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. 7, св. 2, 1/14 мај – 22. Јули/ 4 август, прир. В. Дедијер, Ж. Антић, Београд 1980.

1063 Попут: *Diplomatische Aktenstücke Zur Vorgeschichte Des Krieg 1914*, Wien 1919.

их аустријски републиканци, који су тим документима желели да униште све остатке легитимитета Хабзбурга у самој Аустрији, указујући на то да је Монархија водила агресивну политику, а да су притом од јавности скриване многе важне информације.

Питање одговорности за Сарајевски атентат поново је покренуто почетком 1917. године. Током тајних преговора око могућег изласка Аустро-Угарске из рата, вођених између Аустро-Угарске и Француске, поставило се питање Сарајевског атентата. Нови хабзбуршки цар Карло је желео да буду кажњени сви који су имали везе са атентатом на надвојводу Франца Фердинанда. Важна сведочења о томе оставили су у својим мемоарима принц Сикст Бурбонски и председник француске владе Александар Рибо. Иако још увек није у потпуности утврђено какав је био утицај ових преговора на Солунски процес, веома је сугестивно да у Солунском процесу, нису помиловани, тј. на крају су на смртне казне осуђени само они припадници Црне руке који су имали директне везе са пребацавањем младобосанаца у Босну и Херцеговину крајем пролећа 1914. године.

Краљевина СХС и Краљевина Југославија нису биле превише поносне на младобосанце. Када су из Чехословачке преносене кости Принципа, Грабежа и Чабриновића, многи су у Сарајеву приметили да је Чехословачка послала високу државну делегацију, а да испред владе Краљевине СХС из Београда није дошао нико. Данас у Београду своје улице имају Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Владимир Гађиновић. Све су именоване након 1945. године. Тек је нова културна политика југословенских комуниста издигла младобосанце на

пиједестал борбе за стварање националне државе. Након 1945. године дошло до систематског рада на објављивању докумената, писама и текстова који су остали иза младобосанаца. Познатски певач севдалинки Сафет Исовић певао је „Песму Гаврилу Принципу“.

*„Гаврило, Гаврило
Млади јуначе из Босне
Твојих се дијела Гаврило
Земљаци њвоји њоносе
Млади јуначе из Босне
Гаврило, Гаврило Принципе“.*

Историографија Младе Босне је добар показатељ колико историјска наука није имуна на утицај политике. Млада Босна је постала, и до данас остала, осетљива тема. Принцип је постао идеално типски пример појединца који истовремено представља и терористу и хероја борбе за ослобођење. Овакви појмови би требало да остану изван науке, али њихова честа употреба стоји као опомена свим истраживачима колико је Млада Босна, данас можда више него икада раније, политички осетљива тема. Слика Гаврила Принципа неодвојиво је повезана са судбином Југословенске државе. Када су Југославије створане, Гаврило Принцип и Млада Босна су добијали спомен плоче, док је и 1941. и 1991. године родна кућа Гаврила Принципа спаљена. Појединци који су обликовали судбину Балкана, Принципа су окривљивали за оба светска рата, фашизам и комунзам.¹⁰⁶⁴

Након ратова 1990-их година слика Младе Босне је у знатној мери промењена. Када је размишљао о односу

1064 R. Holbrooke, *нав. дело*, xix.

између науке и политике Макс Вебер је инсистирао да је неопходно постојање маневарског простора, унутар кога би се сусрела сукобљена становишта, различите перспективе и приступи.¹⁰⁶⁵ Обележавање једног века од избијања Првог светског рата поново је покренуло дискусије о узроцима сукоба, које су врло брзо ушле и у неке народне скупштине. Тако су историјске истине постале феномен који потврђују или оповргавају скупштинске већине, декларативне су и коначне.

У време обележавања стогодишњице избијања Првог светског рата, бројни историчари, интелектуалци и политичари истицали су изузетан значај Првог светског рата за европску историју XX века. Како су некадашњи противници данас савезници и заједно чине окосницу Европске уније, нагласак је био на помирењу и на лекцијама које савремена Европа може извући из Великог рата. Међутим, не само у земљама бивше Југославије, могле су се чути и оптужбе које су се тичале опасности од „прекрајања историје“. Професор историје на Универзитету Кембриџ, Џон Кигер, у интервјуу за радио Слободна Европа је истакао: „Мени се чини да су поједине такве интерпретације, којима се умањује одговорност Немачке, изманипулисане или инструментализоване од стране разних групација у самој Немачкој које из политичких разлога желе да ослободе своју земљу дела кривице“. Кигер је додао и: „Неупитна је њена кривица за Други светски рат, међутим неки кругови настоје да релативизују њену одговорност за Први светски рат. Они настоје да конструишу тезу да није било Првог, онда не би било ни Другог светског рата. Стога

1065 J. Кока, *О историјској науци*, Београд 1994, 71.

ако се умањи одговорност Немачке за Први светски рат, онда ће из данашње перспективе њена улога у оба светска рата изгледати другачије¹⁰⁶⁶. Кигерови оштри ставови показују да се дискусије о ревизији историје нису појавиле само у српској јавности.

Аутор ових редова није био уверен да је Први светски рат и питање његових узрока тема која се и данас дотиче политичких елита у водећим европским земљама. Међутим, имао је прилике да се разувери. Једном скупу младих људи из читаве Европе посвећеном Првом светском рату и Европи данас, коме сам присуствовао, обратио се немачки министар спољних послова Франк Валтер Штајнмајер. Великом рату и његовим узроцима посвећене су стотине књига. Том приликом Штајнмајер је препоручио младима да читају књигу која у Немачкој не види кривца за Први светски рат, књигу Кристофера Кларка *Месечари*. Штајнмајер је додао да је ради боље сарадње са Немачком потребно заборавити историју. Оно што је тешко заборавити је управо та реченица. Био је 9. мај. Било је то у Немачком историјском музеју у Берлину.

Први светски рат је заиста био светска револуција, како је то проницљиво истакао Томаш Масарик. Царства су нестајала, а нове државе су настајале. Нечије домовине су изгубљене и уништене, а нечије су створене. То је само још један од разлога због кога ће ставови према Принципу и Младој Босни бити дијаметрално

1066 Kiger: Politički motivisano umanjivanje odgovornosti Nemačke za Veliki rat <http://www.slobodnaevropa.org/content/kiger-politi%C4%8Dki-motivisano-umanjivanje-odgovornosti-nema%C4%8Dke-za-prvi-svetски-rat/25418132.html> (Пристапљено 1. 5. 2015).

супротни. Млада Босна и Гаврило Принцип стоје на почетку сукоба који је променио толико тога у европској историји. За чувеног пољског писца Чеслава Милоша, Принцип је извршавао препоруке свог омиљеног песника, Волта Витмена.¹⁰⁶⁷

Почетком XXI века први човек куће Хабзбург, Карл фон Хабзбург, не повезује Принципа са песницима, и за разлику од младобосанаца нема благонаклон став према наслеђу Француске револуције. У интервјуу листу *Данас* Карл фон Хабзбург, потпуно у духу традиционалне политике сопствене породице, истакао је да је национализам кривац за Први и за Други светски рат и да је то „црвена застава“ која још од времена Француске револуције ствара уништавајућу моћ у Европи.¹⁰⁶⁸ Осуђивање једне идеје, чини се, омогућава да се избегне помињање конкретних догађаја који су светским ратовима претходили. За Младу Босну национална идеја била је пут у друштво једнакости и демократије, друштво регулисано друштвеним уговором. За Хабзбурге национална идеја је била опасност која је претила да сруши и која је коначно срушила велику империју.

*

Од старијег брата Јове, Гаврило је добијао често новац и био је имућнији од просечног босанског студента. Један од Принципових другова је забележио како су изгледали њихови београдски изласци: „Дешавало се да у већој групи идемо до касно у ноћ из кафане у кафану,

1067 „Volt Vitmen“, у: Č. Miloš, *Abecedar*, Beograd 2015.

1068 „Karl Habzburg: brinu me nacionalistički pokreti širom Evrope“, *Danas*, 24. 4. 2014.

где је било музике и песме, бучно се забављајући и правећи по кафанама и улици разне несташлуке. Принцип је понекад по старом добром ђачком обичају потрошио месечно издржавање за неколико дана, па је онда морао живети у оскудици док друго не дође¹⁰⁶⁹. Младобосанци су имали много више наклоности према официрима, него према политичарима. Радо су на београдским улицама скидали шешире херојима Балканских ратова, посебно пред „гвозденим генералом“ Михајлом Живковићем. Принципов живот у Београду био је лагодан. Могао је да каже шта жели и није постојао никакав страх да ће бити ухапшен. Међутим, Принцип је ипак одлучио да се врати у Босну.

Готово сваке летње вечери, парк код хотела Палас у центру Београда испуњен је омладином. На истом месту, пре нешто више од стотину година, Гаврило Принцип је први пут дошао на идеју да изврши атентат. На сахрани великог учитеља Јована Скерлића 15. маја 1914. године, испред босанских омладинаца Гаврило Принцип је носио букет цвећа. Скерлић, који је стално покушавао да умири омладину и одвраћао је од насиља, преминуо је симболично онога тренутка када су младобосанци већ спремали атентат. Јелена Милишић састала се са Принципом вече уочи Видовдана. Она је била Принципова симпатија. Након Првог светског рата пренела је историчарима последње речи које јој је Принцип упутио: „Збогом, Јелена, можда се никада више нећемо видети. Сутра ће бити велике гужве“. Никада се више нису видели.

1069 Д. Љубибратић, „Гаврило Принцип“, 144.

Захваљујући технолошком изуму слања фотографија телеграфом, недуго након атентата слика Гаврила Принципа стигла је у новинске централе широм Европе. Најпознатија фотографија Гаврила Принципа настала је у затворској ћелији. Његови пријатељи који су преживели Први светски рат су сведочили да Гаврило није баш тако изгледао, да та фотографија не представља Принципа онаквим какав је заиста био, да је његов лик деформисан, да је измењен физичким насиљем којем су младобосанци били изложени. За разумевање Младе Босне потребно је пуно емпатије и разумевања. Фотографија може да превари.

**Прва редакција Општег Програма за
омладински клуб¹⁰⁷⁰ Народно уједињење**

А) Идејна база клуба

Темељна и централна задаћа клуба јесте *јројајанда* *филозофије национализма* уопште, уз нарочиту *јројајанду радикално демократских јолијичких доктрина*: све то у сврху да би се оснажила српско-хрватска национална душа и да би она, себе свјесна, могла, уз претходне услове, дати цијели свој психофизички изражај, оличен у потпуном народном уједињењу и у остварењу хрватско-српске модерне и националне културе, чије је остварење аподиктичка физичка нужда и свети морални дуг општој људској култури.

У ту сврху клуб „Народно Уједињење“ освјештаваће, у највећем обиму своје душевне и физичке могућности, оне чланове нашега расцијепканогa разноименогa и разнокултурногa народа, који су несвјесни или недовољно свјесни својих национа, личних права, националне дужности и националне вриједности: *јо ће чинији*

1070 *Млада Босна – јисма и јрилози*, 296-299. Аутор овог изузетно утицајног политичког манифеста је Димитрије Митриновић. Програм је дефинисан у пролеће 1912. године и потом је кришом растуран на читавом Словенском југу. Већина младобосанаца, укључујући Гаврила Принципа, деловала је у складу са Митриновићевим манифестом.

израђујући националну свијест и јачајући националну снагу највише међу својим члановима, затим клуб ће радити и у цијелини и у дјеловима својим и јавно држећи јавна предавања, дискусије, зборове, митинге у стилу свога програма свуда и увек радећи тендециозно у смислу српско-хрватскога национализма; клуб ће тако осим појединачне агитације радијати и јублицистички издавајући своје брошуре, књиге и свој орган политичко-социјални.

„Народно уједињење“ сматра да је *уједињење српско-хрватског народа, заједно са народом словеначким*, изнад свих диспозиција интернационалних и историјских, условљено нарочито диспозицијама саме националне душе: вјером народа у своју снагу, прије свега и његовом свјесношћу свога националнога задатка. *Зато ће клуб стварати неодољиви култи српско-хрватске националне енергије, националне религије и националног оптимизма.* У ту сврху клуб ће изазивати и снажити националну борбу српско-хрватску, и отуда ће, као једину спасоносну идеју националистичку *пропагирајући идеју координације, кооперације свих снага народних*; у првом реду клуб ће ту идеју братски сложног рада пропагирати и изводити у дјело међу самом омладином српско-хрватском (и словеначком) и то међу цијелом омладином, честитом, од Скопља до Љубљане и од Цетиња до Новог Сада, остајући непрестано на терену интелектуалне агитације за философију српско-хрватскога национализма и за политичку доктрину радикалнога демократизма.

Б) Политичка схватања клуба

1) Идеја српско-хрватскога народног јединства у смислу етнопсихолошког факта, да су Хрвати и Срби један двоимени народ јесте полазна тачка за идеју *српско-хрватској уједињења* у смислу идентификације националних организама српско-хрватских.

2) Идеју југословенски клуб интерпретира у смислу *још једној духовној изједначења и уједињења српско-хрватској и словеначкој* и у смислу да треба стварати нову и велику, модерну и националну културу југословенску; народно јединство Србо-Хрвата са Словенцима факт је недовољно опажен и наглашен, и клуб ће радити на потпуној свјесности тога факта.

3) Централна националистичка *дојма* клуба *јесте идеја да је једна национална култура немогућа без националној друштва, а национално друштво немогуће је без националне државе*. Клуб је уверења, у данашњем стању југословенске, српско-хрватске и српске децентрализације и анационалности државног, друштвеног и духовног живота националног немогуће створити један моћан национални организам српско-хрватско-словеначки.

4) Клуб стоји на неопозивом захтјеву, да се законом санктификују и оживотворе политичке доктрине радикално-демократске, а пропагираће *идеју суверенијетета српско-хрватскоја народа у једној држави основаној на слободоумним принципима*.

5) Клуб сматра бесплодном једну парламентарну борбу у непарламентарној држави, а тражи *још једној суверенијетета и*

могућност да народна воља у демократском парламенту дође до потпуног изражаја. *Тежишће националне борбе српско-хрватске-словеначке тиреда и мора да буде изван парламената у јачању националне свијести, националне снаге и воље, да се извршује национална самоодбрана: радом, тирљењем и жртвовањем.*

В) Конкретни програм клуба

1) Сузбијање свега анационалног и антинационалног у материјалном и духовном животу нашега народа.

а) Радикалним антиклерикализмом.

б) Радикалним убијањем деструктивних туђинских утјецаја и славизацијом наше културе: германизацијом, демађаризацијом, деиталијанизацијом.

в) Сузбијањем штреберства, мекуштва и сервилности и дизањем националнога поноса и части.

г) Експропријацијом црквених и властеоских добара укинућем свих прерогатива племићких и свих привилегија социјалних: деморкатизацијом политичке свијести и политичким освешћивањем народа.

2) Национална дефанзива од духовних и материјалних насртаја туђиначких, национална офанзива на наше заробљене и полуизгубљене дијелове народне, средствима духовним и материјалним.

3) Преузимање иницијативе за пропаганду оснивања:

- а) Кооперације српско-хрватских странака у монархији аустроугарској;
- б) Свесрпске и Хрватске Лиге за Одбрану Народних Права: „Народно Вијеће“;
- в) Хрватско-српског националног Фонда за материјалну базу борбе:
 - в₁) У сврху оснивања друштва за стипендију ђацима у иностранству;
 - в₂) У сврху оснивања националистичке пропаганде у Европи.
- 4) Централизација економских снага у отаџбини.

Г) Дужности чланова

- 1) Покоравати се правилнику клуба
- 2) *Радијии на личном обновљењу у смислу националноћа рада и васијииања себе за националну жрјиву.*
- 3) *Будијии вијиешки дух и борбену радосиј свуда око себе и сисѿематјски и неуморно йройајирајии клубски йројрам ојтворено и јавно.*

Осветник: Смрт једног хероја.¹⁰⁷¹

Предговор

Поред сталних катастрофа и спотицања, српски народ ипак не даје довољно отпора, не показује знакова пробуђености и трзања. Најмање знакове живота дају ону „који долазе“, млади Срби, којима су ови редови и намењени. Циљ је овоме саставу, у првоме реду да изазове револуцију у духовима и миљењима младих Срба, да их спасу од катастрофалног утицаја извесних противнационалних идеја, и припреме за ломљење окова и гвожђа и стварање здравије основе једнога светлога, националнога живота који има да дође.

Тих нових људи има, они се стварају, појединци избијају на површину и узимају предодређени положај весника нових идеја, новог рада и нових акција; они проповедају; револуцију духова и мишљења, акцију рушења садањег болесног и стварање новог живота на најширој националној основи, нови светлији морал умирања за идеју, слободу и оковани народ. За те идеје просута је крв Богдана Жерајића на сарајевским улицама 2. јуна 1910. год.

1071 *Млада Босна – њисма и њрилози*, 278–291. Осветник је псеудоним Владимира Гађиновића, текст је објављен у листу *Пијемонт*. Предговор је написао Шпиро Солдо. Цветко Поповић је написао да је Гађиновићев текст васпитавао читаву генерацију за саможртвовање. „Ову брошуру смо читали на скуповима и коментарисали, држали предавања и дискутовали, читаве реченице смо знали напамет“. Ц. Ђ. Поповић, *нав. дело*, 37-38.

Преко тога херојскога дела прешло се у једноме делу наше народне површине с недозвољеним цинизмом; у другим малобројним редовима сарајевски методи одјекнули су симпатичним болом, а у најужем делу нашега друштва изазвали су крик дизања и умирања, за слободу и идеју.

Да освежи светлу успомену тога хероја, који се не благодарно губи из наших срца, и да створи извесну материјалну основицу за даљи рад, други је, спореднији циљ овим редовима.

*

Социјалном средином где је никао, душевном комбинацијом коју је добио од очеве, васпитањем у скромној родитељској кући Б. Жерајић био је предодређен за високу националну концепцију и припремљен за националну жртву. Рођен у малој паланци која је сачувала атавистичко осећање слободе и буна које су трагично докончаване, која је била огњиште великог националног таласања у другој половини XIX века и одакле су вршене конспирације у једном делу Српске Земље, Б. Жерајић требао је имати душе, љубави и саосећања за јаде своје уже отаџбине па да постане терорист и да високим усамљеним криком позове у битку за слободу народа, за његово дизање и васкрсавање. У режиму очајања и алкохола у којем живи српска садашњица његов случај остао је готово непримећен у врењу и струјању малих амбиција и подвизивања а у колико је и запажен и саопштен забележен је тако недостојно и тако неблагородно. Велико очајничко дело које је дошло из самоће и ћутања једног широког срца због националне, личне

и социјалне окованости и заробљености, пренесено је под лични интерес, лични проблем и личну омашку! Српска површина диктовала је познати узвик Микел Анђела над обореношћу и свезаношћу његове отаџбине: „Лепо је спавати, још лепше бити од камена док трају беда и срам; ништа не видети не осећати ништа то је моја срећа; дакле не буди ме, ах! Говорите тише!“.

Целим друштвом звонио је стари смех, певала песма, дорастале старе страсти и цвала стара резигнација и стаизам, Сарајевски меци као да су осветлили наше мрачне сводове, обојили их својим бледим нијансама и утрнули се у општем немару и општој заборавности. Име човека са душом од гвожђа која је сањала о лепшим данима своје земље, пренешено је преко српског неба које је остало у дубокој непомичности и сивој тишини. Велики револуционарни апостол, које је тражио велике битке и одсудне сече за национални живот, Б. Жерајић је остао без утицаја и на млађе, и његов блистав лом прошао је кроз њихове вене брзином светлости. Две српске генерације, очеви и деца, као да су се натецале ко ће пре да заборава име и дело које је обарало мртву епоху која лебди над нашим савестима, и врелим узбурканим повицима тражило акције, рушења и велика и дубока чишћења наших срца и наше крви. Кидајући мале нити које га везују за фамилију, друштво, он је прокламовао нову религију, нову филозофију и нову отаџбину слободе, лепоте и сунчаних видика. Смео, отмен и енергичан, као млади Бог, хтео је да дигне нови живот, да га напоји новим идејама верама и љубавима, насели српским Руфинијима и Вокујерима, Жељабовима и Бахусовима, који су падали у дизању народа и били у њиховј борби ведар поклик и

велики дан победе. Те племените тежње и лепа интелектуална смрт Б. Жерајића нису биле незапажене ни опеване, ни одмерене. Пар наших речи нека оживи сећање на младог српског хероја који врло неправедно почиње улазити у заборав и у моментима кад његов случај треба да буде позив на узбуну, крик за целокупним нашим дизањем пред знак падања окова од којих бледе наше крви и дрхћу наше душе као незбринуте тице под бурама. Неколико његових детаља саопштавамо добротом његових познаника, које смо случајно срели у животу.

Богдан Жерајић родио се у данима када је патријархална Херцеговина патила црни режим народног разбијања, пустошења и гушења после несрећне народне буне у 1882. години. Велике носталгије, струјање и болови били су населили народну душу, која је немоћна пиштала под гвожђем, ћутала у свијеним мукама, бијена и прогањана од села до села, од вароши до вароши. Као бели роб, окован и укрвжен, тадањи Србин личаше по скрушености узетости и понижености аскетима, саломљен боловима и лишен срца, сенка коју краду и убијају. Под овим режимом укочила се народна душа, замрла народна песма, угасио се инстинкт веселости и врења и зацарило тужно мртвачко ћутање. Под тим режимом расла је нова генерација којој су дате патње, страдања и велики јад очева, њихове тешке борбе и разочарања, изгубљене битке и пристици гвожђа, сами уз то нервозни сентиментални на прекрету међу два света две епохе пред стварањем нове расе и умирањем старе која као племе путује њиховим душама.

Из такве друштвене развијености, ћутања и мука долази Б. Жерајић тип новог доба, имајући за душу део

социјалне психологије дубоко везан за земљу врлинама а и манама својим. На томе „новом човеку“ примећују се велики психолошки преливи: романтика, револуција, мистика и религија; све бије бој у његовој изнутрици, све говори зове урличе. Његовом душом живе и плове црни утисци из детињства, на његовим прсима лежи садашњица уситњени мали људи који се савијају и потчињују. У својој крви он носи све што се доживело и препатило, и у малом делу његова срца леже топле бајке, које су постале у мрачним горама његове земље. Таку психологију имао је Богдан Жерајић студирајући гимназију у малом провинциском граду и водећи скромни једнолики и пригушени живот сиротиње и борбе, као и цело поколење којем је припадао. У северном делу Мостара, који је још одржао сирово обележје прошлости и бившег режима, био је студентски квартал у коме су становале мале групице људи који су постајали и расли. Пуну невиности, моралне лепоте и искрености, они су започињали мале дискусије о себи, народу и окованој земљи из које су допутовали. После првих срицања, ти млади људи говорили су гласније, откривали мисли и осећања која лебде и врију њиховим животом, у великом полету оних који се дижу. Тада су одржане у Мостару прве конспиративне вечери, на којима су лутале велике идеје слободе, револуције, организације народа и које су улазиле дубоко у корење младих срца и савести. Тамо су идеје биле топла, узбуркана крв, која вришти за рушилачким пословима, ломовима и оздрављењима, које грми, носи као вихор и разбија окове у прашину, хајдучка, велика крв, која позива у битке и проповеда умирања.

Ентузијасте, сањари, фанатици, они су и младеначком пламену хтели да дижу и руше, надахњују и прогоне, оживљавају и стварају. У њиховим малим састанцима блеснула је револуционарна идеја, у тамнини инстинкта и дну душа, која је говорила у име трагичне прошлости и бедне садашњости српске. У тој малој фамилији оних који настају, Б. Жерајић имао је своје место, своју реч, тон и улогу, своје бурне растрзане силне говоре, који су правили буђења самосвести и стваралачке екстазе, које пале и онесвешћују. Осећајући јединство себе и оних којих пате, мрачних болесних и алкохоличких народних маса, пун живота, који се пресица и личности која се богати, јача и бори, он је смелом отвореношћу износио проблеме који стоје пред омладином и народом, проповедајући не мали рад него борбу, не мир но рат и победу, рад у жучној борби и мир у великој победи.

Омладина непробуђених народа мора имати широко срце, говорио је одушевљено, кроз које ће зазвонити бол оних који не умеју да говоре, и то срце сме само за њих куцати, бити њихов гласник. Цео њен рад мора бити разноврстан, примењен на све атмосфере где живи. Уздигнути својом идејом, ведри и треперави, као пролетње сунце, млади морају давати душе, изгладнелим и палим. Као Христос морају имати велике љубави према њима, па макар се на њу одговарало најгрубљим и најсвирепијим силама. Ту љубав треба догматисати и њене клице треба да се гранају до најтамнијих дубина у свакоме од нас.

Говорећи о књижевности, уздизао је мученике широким социјалних идеја, песнике слободе учио на изуст,

знао Кардучија, Надсона, кроз темперамент гледао бој и политичка падања која смо доживели. Када је говорио о Босни био је сав пламен. Доле код нас цео живот на-стројен је на ропство, цело друштво пуно ропског, не-прерађеног. После високих сељачких поколења, дошла су мала, ситна савијена. Без оних крепких, здравих пул-сација у младих и свежих, без иједног великог, отменог геста. У свему животу хаос и тресак. Млади Босанци без израза, без горива, окамењени. Неимање примитивних осећања, која везују делове једне расе и чине их дубо-ко солидарним, светлим и тешким данима. Аљкавост и разрешеност. Школе и средина дала им страх и не-одлучност. Разливленост живота оставила утисак своје немоћи. Ми најмлађи морамо почети да ствара нову историју. У своје слободно друштво морамо уносити сунца, колебати умрле и гибати резигниране. Морамо повести смртоносан рат против песимизма, малоду-шности и клонулости, ми, гласници нових генерација и нових људи. Имајући веру јачу од живота, и љубав, која диже из гроба, ми ћемо победити...!

После ових широких монолога, казиваних речима, погледима, покретима и усклицима, који су прикри-вали ретку конспираторску душу и имали боју крви, страсти, као да је вршена једна врста стварања, људи којима је говорио, и њиховог препирања, и откровења. Благородна душевна грозница имала је њихове нерве, који су својим дрхтајима освежавали као сунце и чис-тина белих планинских видика у летњим зорама. Мо-менти када се у неколико срца дижу и стварају нове ре-лигије, нове судбине и нове идеје, које припремају нове епохе, нове промене и нов морал, време притицања

нове крви кроз живот народа и појединаца, која доноси нове богове, рушећи старе.

Сањалачка природа, високо уздигнут, он је посматрао испред себе хаос, падање других и утакмицу. Хтео је бити лекар негде у херцеговачком селу, исцелити и очистити гомиле, дићи на ноге оне из блата. Рођен у дну страдања и притиснутости, Б. Жерајић имао је огромну веру у српске патнике, сањао о њихову буђењу и васкрсу. Живот га је, међутим, одвео у правнике, тамо где су конвенције, личност, себичност, каријеризам засули цео омладински живот, и од душе и слободе и створили бедну трговачицу савести.

Велика варош одваја, припрема сентименталност, усамљеничко лутање и сузе које се неопажено роне у душе, далеко од интимности, топлоте и искрености народног живота, који је остао под видицима и кишама. Одавле се види у јасним нијансама цело струјање своје земље, њене лепоте и ругобе, овде се први пут врисне и закликће, за њеним спасавањем тако задоцнелим. Ту се сретају групе младих сапатника, који у себи носе своју земљу, сањају њену срећу и припремају своје тихе обнове. У тим великим варошима обузимају прва разочарања, навиру сузе жаљенице, осваја сета и силно незадовољство собом, својима, целим Светом. Та психологија суза лепо је казана у једном писму Б. Жерајића „Све што је искрено, велико и истинито, све је замукнуло: у целом животу има једна лаж, која гуши, једно опште невапитање и невршење своје дужности. Та лаж призва свугде; на улицама, зборовима под заставама и говорима свугде суверена, свугде необорива“. Живот српског студента нарочито не задовољава јер

лучује њено заробљење, убрзује њено настајање и доноси опадање расе физичко умно морално, и истребљење. Њихов катастрофални живот у кафани има цинизма који гризе а њихова патриотска реторика оставља болан утисак. Српска студенткиња, нажалост сестра српског студента и васпитаница истог режима, како би њене улоге биле идеалне препородитељске и стваралачке. Као и студент нека се и студенткиња сети узвишене апостолске мисије, руске, француске, шпањолске и италијанске жене и омладине који су умирали на вјешалима са криком слободи и узвиком својој земљи и народу. У нашим срединама човек од срца може само да узмиче у мрак да види шта они „осветљени“ раде. Одатле се позивају лица и маске, издваја истина од лажи и снобизма који улази у младо Српство ту настају прве бојовне концепције за буђење и препорађање лично и национално, тамо живе силне узнемирене и вреле епохе целокупно свог стварања. Велики бели видици пуцају пред очима, у обични једнолики живот улази једна нота светости и узвишености која ствара напетости нервне енергије, једну друштвену уздигнутост врсту религиозне тишине и аскетизма. Ту личну потготовку претрпео је и Б. Жерајић у нашим универзитетским варошима и међу нашим студентима где је патио њихове моралне и социјалне висине, које су кат-кад бедно мале, и да ју утисак засићености и личног задовољења. Из своје ћутљиве издвојености он је видео све беде и заробљености нашег времена чувајући високо своју отмену душу и благородну идеологију социјалног живота и здравља а налазећи једини излаз народа у борби на основи широких идеала, која ће очистити социјалну атмосферу,

створити нову базу за људе и ствари. Просута крв и извршена револуција коју би извело неколико поколења из српског народа подигла би нову хармонију, створила нову пропорцију и нови живот. На великом делу треба да учествује цело Српство под свим маскама, у свим функцијама, неприметни геније свугде присутан, под кабаницом војника, тогом грађанина, мантијом српског свештеника, у животу српске мајке и души српске девојке, и дипломацији, у вароши, у малом селу. Свугде да се дигне велика завера, да обузме вера, која ће имати своје песнике и пророке, борце који ће пробијати путеве, мислиоце који ће обележавати линије, опортунисте које ће чувати ствар, у монотоном животу мировања. Српски револуционарац, ако хоће да победи мора бити уметник и конспиратор, имати талента за борбу и страдања. Бити мученик и завереник. Човек западних манира а хајдук, који ће заурлати и повести бој за несретне и погажене. Револуција никад не долази из очајања као што се погрешно мисли, него из револуционарне мисли која расте у народној душевности, богатој ентузијазмом, великим унутрашњим животом и гестима, који стоје у мистичкој психологији гомила.

Велика подготовка треба да је стварање морала који је основа целог посла који даје дела, интелигенцију и осећање, жртвује свој живот без накнаде, гори и пада за уверење које се стврдне у његовој савести. Сетите се случајева из Италије, Русије, Француске: једног Орсинија, богоданог ћутљивца готово античког хероја који проговара онај дан када је био обешен у Паризу, ради атентата на Наполеона III, јер није хтео извести уједињење његове Италије, свете смрти А. Жељабова

и Софије Перовске, који су умрли као лица из бајка и легенда у мокрој тешкој атмосфери Русије; безброј малих непознатих хероја који су пали на улицама Париза за идеју, величанствене су епопеје слободи и човечанству. Жена је била у борби у првим редовима, на првим ударцима; када се ствар сломила у Русији револуција је ушла у женско срце, да опет плане и запали новом силом и новом енергијом.

Стварање новог типа који ће припремити директну акцију и заљуљати српском садашњицом, извлачење његово из наше традиције, која је богата патњама, конспирацијама и бунама, треба да је велики и брзи циљ садашње српске тишине. Речи Гијо-а: Имамо више суза но што их требамо за своје патње – садашње српско поколење требало би да учини живим; да их унесе и пронесе свим српским просторима. Од дна до врха треба реорганизовати цело друштво, спојити га у великој завери за слободу и умирући створити ново време, а нов принцип у својој отаџбини. Такве мисли ћутале су у души Б. Жерајића када су дошле вести о новој народној пропасти у анексији Б. и Херцеговине. Велика народна трагедија раздрмала је све запарљености, покренула све лености и апатије, које су хтеле да једном линијом направе дела која ничу из патња, мука и интензивних напрезања народа и појединаца. Цело српско друштво у дубоким осећањима инстинкта тражило је борбу за обнављање живота који је постављен у гроб пре неколико векова. Из кабинета пролетера, изпод крова тежака, српска идеја сишла је до интелектуалаца, лабораторија, студената, радионица, на улице, освојила тргове, била постала велико социјално осећање и компас свих

народних слојева, napravila osvajaње и тражила бојовну акцију за оживљење и рађање оног што је давно нестало. Али, као и сваки неорганизован, непримљен покушај српска анексиона демонстрација, остала је само демонстрација, формалност, фраза, реч, слабо маневрисање армије која се уклањала од битке и пред њом уступала. Фатални крај нашег спора две године савио је целу расу у ново гвожђе и уквржио наш мали, разбацани и несретни српски народ. Велико гробно ћутање следовало је бучним сентименталностима и бурним експлозијама тога времена. Тај лом изазвао је мале дискусије о његовим узроцима, о начинима његове поправке, методама рада у народу, његовој моралној, умној и физичкој регенерацији. Познато опортунистичко сватање људи и ствари развија поглед ситног рада које ће формирати нове елементе српске народне душе и поставити, у њој нову „силу ствари“. Други шири део српских идеолога остаје у пасивности, пригнут над српским животом и задржан у његовој анализи и проучавању. Нижи слојеви народа бивају пригушени новим теретима и помнутим новим неуспесима, а цела атмосфера напрегнута и у сузама. Српска душа личаше пејсажу са изломљеним дрвећем и истрганим венцима. У моментима ћутања, после великог националног слома сцену заузима појединац човек од акције, снаге, живота и крепости, тип који отвара епохе, проноси идеје и оживљује болна и разочарана срца. Личност која носи и односи лед из душа, говори религијом и фанатизмом, чини неумрли апостолат буна, рушења и ослобођења, проповеда да је задовољство рушења такође задовољство стварања, човек који понавља велико завештање руских поколења од

пре неколико десетина година: заборавити на себе, изгорети за друге, живети патњу и глад и као крстоносац пронети своју веру и победити клецајући и умирући. Ослобођен малих прљавих вера које блате чисти ваздух, обносити својим народом револуционарне струје, стварати велику, будилачку и превратну пропаганду, која ће сићи у душе мајка и обавити колевке деце што прогледавају.

Никако по случају неспоразуму, српску сцену заузима Б. Жерајић млад босански студент, који је у своме хаосу и сентименталности имао велике конспираторске склоности од генерације које су се давно угасиле. Дубоко моралан, несаломив и личан, он је другог јуна 1909. извршио на сарајевској улици атентат на генерала Варешанина, царског заступника при отварању првог босанског парламента који је донио нову сурваност илузија и идеја народних. Бацајући велики поглед који плаче, буни, и урличе и који обухвата видике драге и вољене земље он се у душевној агонији баца у сечу јуриша на представника силе и окивања и пада под великим надахнућем револуције које је он имао као религију. Крв је потекла валовима на његовим је уснама лутала реч: Српско олобођење! Смртни грчеви ломе већ изваљено тело, он се напреже и подрхтава у благословеном болу и оставља последње лабудове речи: „своју освету остављам Српству!“ Неколико момената после, аустријски жандари нашли су један леш окупан морем крви: то беше тело Б. Жерајића на малом сарајевском мосту и раскрсници.

Добротом једног познаника Б. Жерајића саопштавамо неколико детаља из његова живота. Б. Жерајић родио

се у Невесињу фебруара 1887. год. Сиромашни сељачки родитељи послали су га у Мостарску гимназију коју је морао напустити због сукоба са наставницима странцима. Време прекида гимнзије провео је слушајући у великим зимским ноћима песме и јауке о беди и невољи свога народа. То време било је судбоносно у његову животу одатле је он донео свој доцнији идеал, тамо је налазио велики ослон идеологији коју је платио животом. После је дошао у гимназију, довршио је и уписао права на Загребачком универзитету. Прве године права пређе у Србију; учитељевао је неко време у крушевачком округу, одакле се вратио у родно место где га је и затекла анексиона катастрофа. Човек осећања, сентименталан и узбудљив, Б. Жерајић оставља своју земљу и поново прелази у Србију, да тамо дочека решење кризе у пролеће 1909. Разочаран и преварен у очекивању живео је после у Загребу. Тамо дозна за отварање босанског Сабора, и реши се да ватром протестује. 2. јуна 1909. извршио је атентат на Варешанина, испаливши на њ пет револверских метака а шестим изврши самоубиство. Б. Жерајић био је тип сентименталаног српског патриоте из прве десетине XX века, али човек од озбиљног уверења, које је било ушло у нерве и заузело најинтимније делове мозга и срца. Цео његов живот био је у стварању, напрезању, крхању и спотицању, али свугда и увек била је легендарна, опојна љубав за слободу и народ, и врела челична снага да је доврши. Страсна, бурна природа Жерајићева није се могла задовољити застојем ствари ослобођења, и његова нервна енергија ишла је да се улије у нове ацкије и нове идеје. Мисли је развијао логично, у одговорима је био прибран. Нападу су палили

његову крв и тада је текла сјајна бела реторика, која се неодољиво удубљавала и чинила снажно потмуло куцање срца. Речи су тежином челика падале у душе и давале израза бедема мале Српске Земље и протеста пред њеним окованостима и потчињеностима. Његове речи биле су топле, словенске, пуне потреса и сентименталности, речи грађанина, и крик за правом и правдом. Он је жудео за силним покретима, узбурканим борбама и опасностима, напрегнутим и мрачним пословима завереника, притешњен баналном монотонијом филистарског живота у садашњости.

Ето, зашто је терористичко дело одговарало његовој младој природи и огромном уверењу да се мора отпутовати с ону страну речи и отпочети нови, импулсивни, ослободилачки и спасоносни рад на дизању народа. Живећи у влажним и мокрим становима, студирајући помно национално, социјално и морално дело, одвојен својим послом од маса, и гомила, он је увек носио свеже интимно и јако осећање целине, које га је однело на губилиште. У доба малих слепих цепкања и партија, за њега беше једини суверен српски народ, једина странка, мали бичевани нижи слој и средња полупробуђена његова класа. Често пута је говорио: „Ништа. Ситница. Биће људи у омладини у неразорном и непобедном народу српском. Када ми погинемо доћи ће други“.

Младо српство које се диже из садашњих развалина и пометености, да ли ће донети и васпитати таке људе, таку омладину?

Изгледа да је у томе цео српски проблем, политички, морални и културни.

Владимир Иванов – Београд: Онима који долазе¹⁰⁷²

„Безброј дубоких веза спаја нас са земљом родитељском. Огромна љубав према њој, која рије у свакоме од нас, узлеће над личност и чини цео живот топлим и свирепо драгим. У нашој души лебди сунце наше земље и њене звезде трепере у нашим срцима. Сваки њен бол зашуми у нашем корену и сваки потрес заљуља нашим животом. Све што јој се даје припрема њено блиско дизање...“

У почетку својих студија срео сам га негде у мрачним улицама хрватске паланке. Био је млад, гибак и примитиван. Очи му сањарске, далеко управљене. Поглед топао, нервозан са огњем у дубини; лице нежно, беличасто и смежураво, а покрети му неспретни, згрчени и недовршени. Био је ћутљив и меланхоличан, увек ван дискусија, закопчан, ослобођен личних каприца. Лутали смо по мраку, били бурни и млади. Брутални живот киптио је у нама. Он је био издвојен, имао је свој свет, сам себи био довољан. Певушећи једну од оних болних, грких песама са Српског истока, неограђени глас његов као да је текао из хаоса, из неког мрачног царства:

1072 Аутор текста је Владимир Гађиновић. *Сјоменица Владимира Гађиновића*, 29-32. Текст је посвећен Богдану Жерајићу. У тексту нема говора о конкретним догађајима и личностима како сам текст не би био цензуриран. Из тог разлога у тексту се нигде не спомиње Богдан Жерајић. Оригинално објављено као Владимир Иванов – Београд, „Онима који долазе“, *Зора*, год. 1910, бр. 9, 369-372. У страху од хапшења, Гађиновић се потписао као Владимир Иванов – Београд.

*... сабља рђа, нане
Нема ко да њаше!*

После смо бивали интимнији. Он је био горд, отмен. Живот га трзао, уносио мрака у његову ведру, сунчану душу. Сањалачка природа, високо уздигнут, посматрао је поносно испод себе хаос, падање других и утакмицу. Везивао је и сабирао запажене енергије, аналисао сваки манифест живота. Хтео је бити лекар негде у босанском селу, исцелити и очистити гомиле, дићи на ноге оне из блата. Имао неку огромну, челичну веру у наше патнике. Сањао о њиховом буђењу и ускрсу. Живот га однео у правнике. Није волео суве, челичне параграфе својих студија. У мирном, уједначеном студирању било је много конвенције, личног инстинкта, много себичног. Луталица и сањалица, он се бунио против каријериста, који су засули цео омладински живот и гледао је у њима израз оних варварских нагона са малим рачунима, који су тако чести у нашој средини! – Омладина непробуђених народа мора имати широко срце, говорио је одушевљено, кроз које ће зазвонити бол оних који не умеју да говоре, и то срце сме само за њих куцати, бити њихов гласник. Цео њен рад мора бити у дубоком слагању са животом расе, мора бити разностран, примењен на све атмосфере где живи. Уздигнути својом идејом, ведри и треперави као пролетње сунце, млади морају давати душе и крви изгладнелим и палим. Као Христос морају имати велике љубави према њима – па ма се на њу одговарало најгрубљим и најсвирепијим животним силама. Ту љубав треба догматисати и њене клице треба да се гранају до најтамнијих дубина у свакоме од нас!

Говорећи о књижевности, уздизао је мученике широких социјалних идеја. Песнике слободе учио је на изуст, знао је Кардучиа и Надзона. Кроз темпераменат видео је наш политички пад за трагичног Лазара; у бесаним ноћима слушао је врисак Дамјанова зеленка; опажао где се вија крсташ Југовића и крха стихијска фигура Страхињићева. Знао је за гробове светих краљева и њихове изломљене, мраморне задужбине. Ветар му је доносио мирис мртвих светова... Када је говорио о Босни, био је сав пламен. – Доле код нас цео живот настројен је на ропство, говорио је, цело друштво пуно је ропског, непрерађеног. После високих сељачких поколења, која су много дала, дошла су мала, ситна, савијена. Без оних крепких, здравих пулсација, без иједног отменог великог геста. У свему животу хаос и тресак. Млади Босанци без израза, без порива, окамењени. Неимање примитивних осећања, која везују делове једне расе и чине их дубоко солидарним у светлим и црним данима. Аљкавост и раздешеност. Школа и средина дала им страх и неодлучност. Разливленост живота оставила утисак своје немоћи. *Ми, најмлађи, морамо иочети и стварати нову историју.* У своје студено друштво морамо уносити сунца, колебати умрле и гибати резигниране. Морамо повести смртоносни рат против песимизма, малодушности, клонулости, ми, гласници, нових генерација и нових људи. Имајући веру јачу од живота и љубав која диже из гробова, ми ћемо победити...

Он би ућутао после оваквих широких монолога, у којима је цептио, ломио се и био болан. Доцније, ћутањем прибирао се још јаче и живео јак, буран живот у

себи. Ћутање му је било значајно, ћутање човека којим има много да каже...

У таквој душевној настројености дошла је нова пропаст.¹⁰⁷³ Био је сав мутан, потресен. Лице му, увек без маске, било пуно мрачних боја, иза којих је био бол, мука, разочарање. Док се у његових другова будио притајени инстинкт, он је у мртвим самоћама преживљавао једну од најдубљих криза. У стању Српства тих дана видео је много срамоте. Осећао је да се ломи срце српске расе, и да то пропадање бива пред бруталном силом. Сањао је о једном великом догађају који ће прикупити сву нашу крв и поставити темеље новом животу. Ћутљив и меланхоличан као и увијек изгубио се из наше средине и одјурio у земљу, коју је обавио својим најсрдачнијим сновима и која је била носилац српске слободе.¹⁰⁷⁴

За подруг године нисмо се више видели. Ми, у својој земљи, преживели смо једну од највећих срамота, која је икада била. Пре малокрвни, били смо сада резигнирани и скептици. Гледали смо све црним очима и видели све само трагично. После трзања и бура, дошло је сиво, ситно време. Пали смо колико смо дуги, добили чисту двојку из своје опште вредности. Када се наша вера спуштала тако све на ниже, била замућена и већ мртва, дошао је он међу нас опет. У друштво наше унео је ведру боју, дао нам ново разумевање и нов смисао. Између осталих књига донео нам је радове Крапоткина, који „има душу оног лепог белог Христа, који нам долази из Русије“. У друштву Крапоткина умео је провести целе дане,

1073 Гађиновић овде мисли на Анексију Босне и Херцеговине.

1074 Гађиновић говори о одласку Жерајића у Краљевину Србију.

ширећи своје видике и пењући се све више на лествице револуционарца... Ми смо опет били тешки и апатични. Он се предао сновима, од којих је, као Христос, направио своје царство. Живот се разливао до старог опсега, куцао старим срцем и био једнолик. Народ остао једнако у дубинама, под теретима и без права. Тешко време било је дошло. Ми смо осећали да се усиљава да буде весео, безбрижан, насмејан. Али та веселост била је маска, која је заклањала градоносну буру, која је била на помолу. Увек је бежао у свој сиромашни стан, далеко од хуке и врења у нашој паланци, у мале, разваљене улице, где је живео човек Максима Горког и Достојевског.

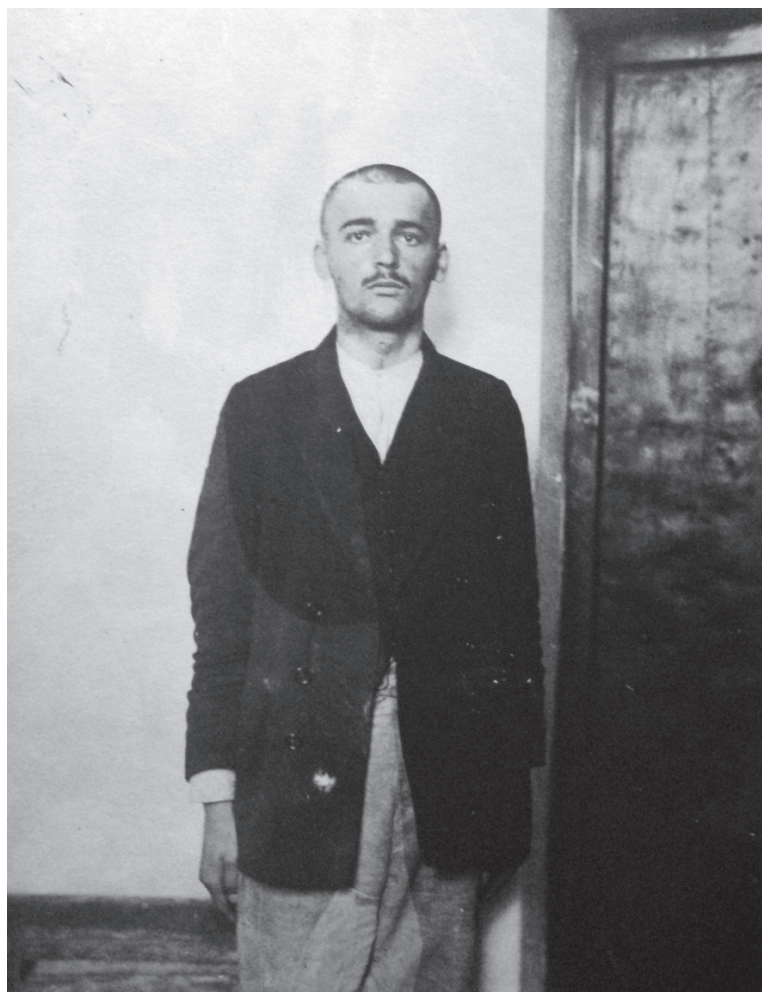
Дошао је једно послеподне у наше друштво. За неколико дана очекивао се један велики догађај. Он је, плачан и мрк, казао да иде кући, због извесних својих потреба. Ћутањем, које је много говорило, орпостили смо се. У вече, испратио сам га на станицу. Грчевито ме је ухватио у загрљај, као пред посљедним виђењем. Ћутао је, а кад је zazвонило за полазак, казао ми је посљедње речи, поруку свима младима, и свим својим друговима: „Омладина се мора спремати на жртве, кажи јој!“ Отпутовао је, тих, отмен и незапажен. И делом потврдио своје речи, своју веру.

ФОТОГРАФИЈЕ

Млада Босна

Фотографија 1:
Гаврило Принцип,
Извор: Архив Босне и Херцеговине.

Фотографија 2:

Недељко Чабриновић.

Извор: Архив Босне и Херцеговине.

За фотографије 2, 4, 5, 6, 7 и 53 дугујем захвалност
Гвиду Хенгелу који ми их је несебично уступио.

Фотографија 3:
Богдан Жерајић,
Извор: Архив Босне и Херцеговине.

Фотографија 4:
Полицијски снимак мртвог Богдана Жерајића.
Извор: Архив Босне и Херцејовине.

Фотографија 5:
Полицијски снимак мртвог Жерајића.
Извор: Архив Босне и Херцејовине.

Фотографија 6:
Недељко Чабриновић (лево).
Извор: Архив Босне и Херцеговине.

Фотографија 7:
Васо Чубриловић.
Извор: Архив Босне и Херцеговине.

Фотографија 8:

Трифко Грабеж, Ђуро Шарац и Гаврило Принцип на
Калемегдану, мај 1914. године.

Извор: *Архив САНУ.*

Фотографија 9:
Гаврило Принцип.
Извор: Архив САНУ.

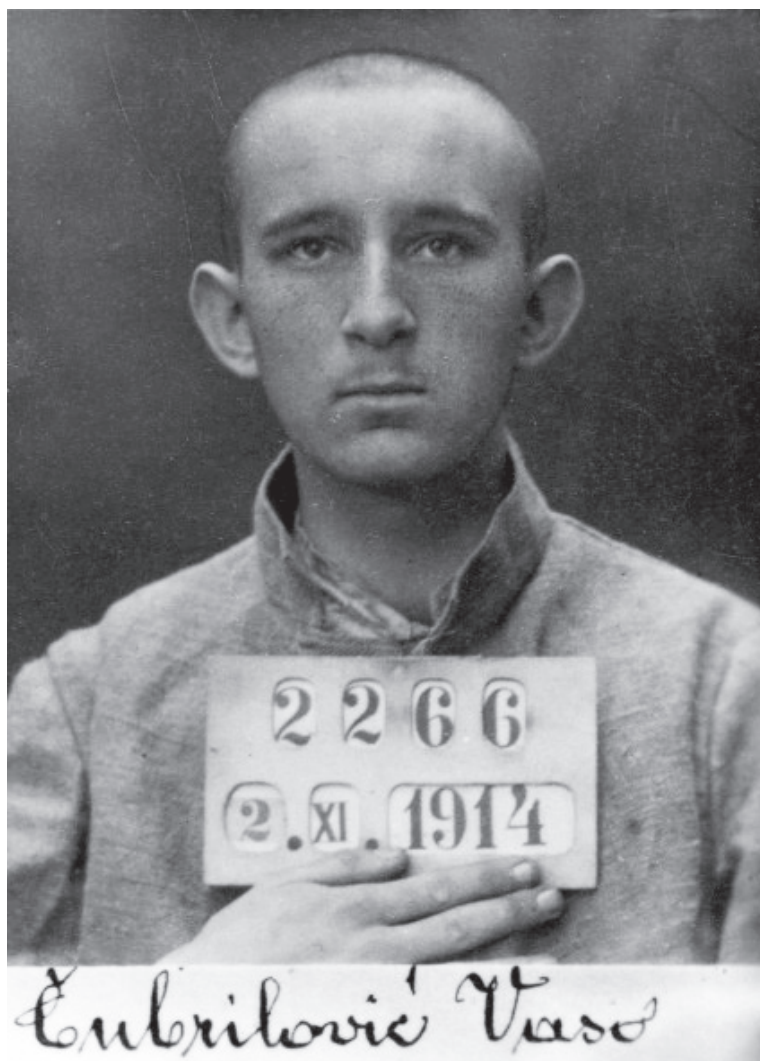
Фотографија 10:
Владимир Гађиновић.
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 11:

Васо Чубриловић, Иво Крањчевић, Цветко Поповић
након Првог светског рата.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 12:
Најмлађи атентатор, Васо Чубриловић.
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Cvetko Popović.

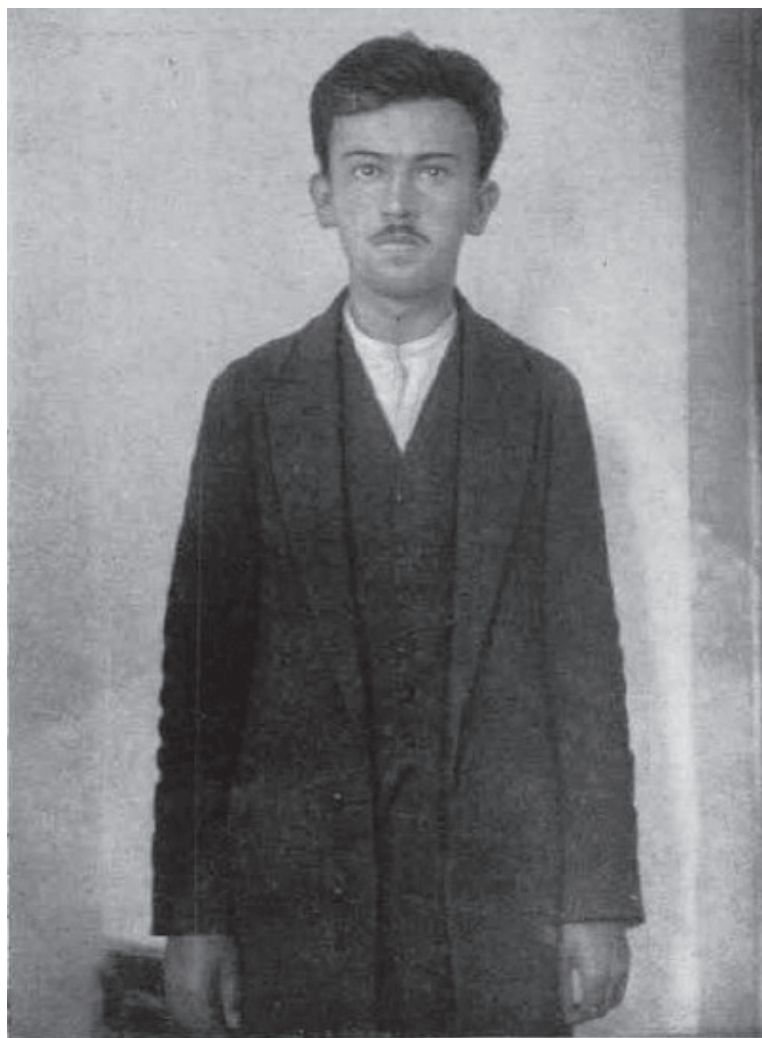
Фотографија 13:
Цветко Поповић.

Многим оригиналним фотографијама данас није могуће ући у траг. Фотографије 13, 14 и 15 скениране су из књиге Леа Пфефера.

Danilo Ilić.

Фотографија 14:
Данило Илић.
Извор: *Лео Пфефер.*

Trifko Grabež.

Фотографија 15:
Трифко Грабеж.
Извор: *Лео Пфефер.*

Фотографија 16:

Диверзантски курс у Врању 1908. година.
Први ред скроз лево стоји Владимир Гаџиновић,
последњи ред скроз лево – Богдан Жерајић.

Извор: Архив Србије.

Фотографија 17:

ГаврилоПринцип и Недељко Чабриновић испред суднице.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 18:

Спровођење атентатора на суђење.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 19:

Привођење Фердинанда Бера.

Дуго се мислило да је на овој слици Гаврило Принцип.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 20:

Март 1915. године, извршење смртне казне.

На слици је или Данило Илић или Вељко Чубриловић.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Франц Фердинанд у Сарајеву

Фотографија 21:
Маневри војске изнад Сарајева.
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 22:
Престолонаследник на маневрима.
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 22а:

Франц Фердинанд на маневрима у околини Сарајева.
Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански айенһајт 1914. године у Сарајево. АФ 26.

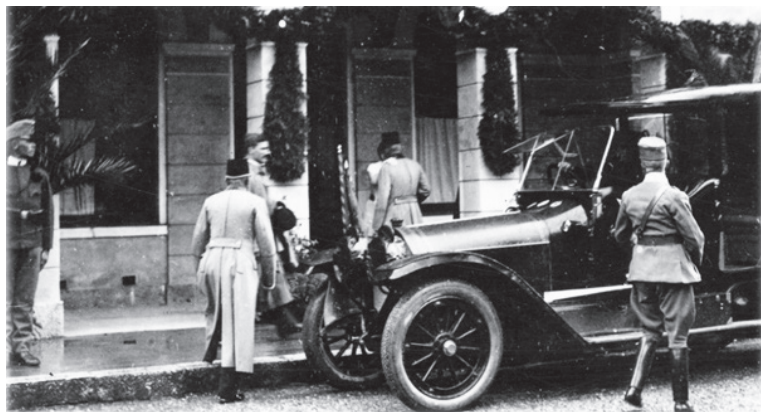

Фотографија 23:

Престолонаследник на железничкој станици у Сарајево.
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 24:
Дочек престолонаследника на железничкој станици.
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 25:
Престолонаследник и Софија Хоенберг на улазу
у хотел на Илиџи.
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине

Фотографија 26:

Престолонаследник и Софија Хоенберг на улазу
у хотел на Илици.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине

Фотографија 27:

Престолонаследник, војвоткиња Хоенберг
и Оскар Поћорек (без капе).

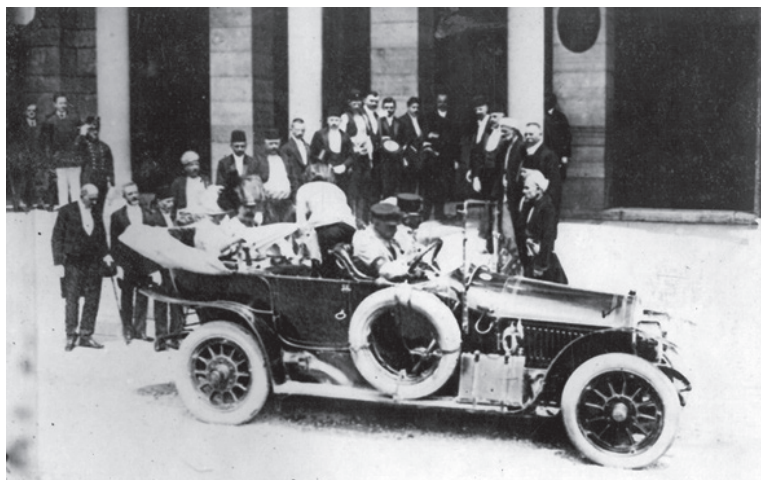
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 28:

Војвоткиња Хоенберг, Оскар Поћорек и Франц Фердинанд.

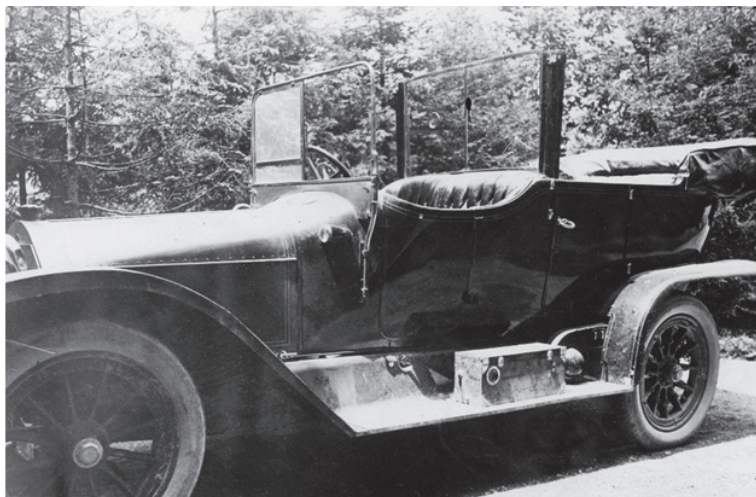
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 29:

Долазак у Градску већницу након првог атентата.

Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 30:

Возило из пратње престолонаследника,
које је оштећено бомбом Недељка Чабриновића.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 31:

Војвоткиња Хоенберг и Франц Фердинанд, испред градске
већнице. Неколико минута пре Принциповог атентата.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 32:
Напуштање градске већнице.
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 33:
Након првог агентата војводином аутомобилу је додељен
још један припадник обезбеђења који се возио
са његове леве стране, држећи се за бок аутомобила.
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 34:

Неколико тренутака потом.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 35:

Судећи по правцу кретања возила (од Градске већнице низ Миљацку) ово је последња фотографија живог престолонасленика. Једини минарет који се налази на овом простору припада Царевој џамији, што узевши у обзир раздаљину џамије и места атентата, локацију фотографа смешта на 10 до 20 метара од Шилерове послатичарнице и Латинског моста, места атентата.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 36:

Шилерова послатичарница, место атентата. Услед лоше комуникације возач престолонаследниковог аутомобила је скренуо на раскрсници десно, ка Башчаршији, уместо да продужи дуж Миљацке. Аутомобил се зауставио испред послатичарнице и кренуо је уназад. Аутомобил се зауставио управо испред места где је Принцип стајао. Остало је неразјашњено да ли је Принцип управо овде чекао или је до послатичарнице дошао како би себи нешто купио да поједе јер је мислио да након првог атентата престолонаследник неће више пролазити кроз град, како тврде поједини извори.

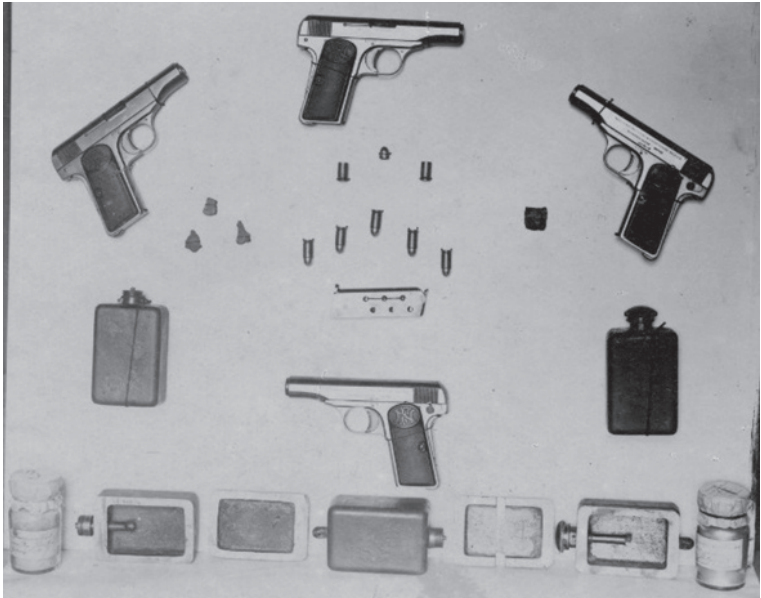
Извор: Архив Сарајева.

Фотографија 37:

Место атентата. Види се спомен плоча у част Гаврила Принципа.

Извор: Народна библиотека Србије.

Фотографија 38:

Заплењено оружје.

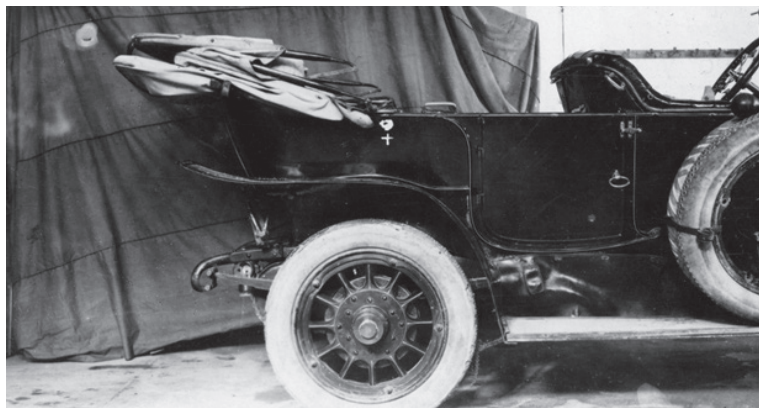
Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 39:

Једна од заплењених бомби.

Извор: Хисторијски музеј Босне и
Херцеговине.

Фотографија 40:

Возило у коме су се налазили Франц Фердинанд и Софија Хоенберг. Крстић лево од врата означава место куда је прошао метак који је усмртио војвоткињу.

Извор: *Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.*

Фотографија 41:

Уништавање имовине Срба у Сарајеву,
Видовдан 1914. године после подне.

Извор: *Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.*

Фотографија 42:

Уништавање имовине Срба.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Фотографија 43:

Уништавање имовине Срба у Сарајеву након атентата.

Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански аџенџијаи 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 44:

Демолирана српска основна школа након атентата.
Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански айенџај 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 45:

Јустификација
над Србима.
Извор: Народна
библиотека Србије.
Фотографија из
албума: *Видовдански
ајенџај* 1914. године
у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 46:

Спровођење посмртних остатака настрадалог брачног пара
ка железничкој станици у Сарајеву.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Остали прилози:

Фотографија 47:

Кафана Златна моруна, место окупљања младобосанаца и четника. Изглед из 1914. године. На овом месту, угао улица Каменичке и Краљице Наталије, данас се налази нова грађевина.

MÜNCHEN, Datum des Poststempels.

Euer Hochwohlgeboren

gestatte ich mir zu dem am Freitag, 27. Februar cr. abends 8 Uhr im grossen Saale des Museums stattfindenden Vortrag mit Lichtbildern von

Dimitrije Mitrinovic

Kandinsky und die Neue Kunst

oder

die Erstürmung des Morgen'

aufmerksam zu machen. Der Vortrag wird nicht nur die »Neue Kunst« behandeln, sondern die geistige Entwicklung unserer Zeit in ihrem organischen Zusammenhang mit der Vergangenheit.

Hochachtungsvoll

Otto Bauer.

Ausser den Lichtbildern werden Originalgemälde von Kandinsky gezeigt

*Karten zu Mk. 4.10, 3.10, 2.05, 1.50, 1.— und 0.70 bei Otto Bauer,
k. b. Hof-Musikalienhandlung, Maximilianstr. 5. — Telephon 20509.*

Прилог 48:

Позивница за предавање Димитрија Митриновића, тема
„Кандински и нова уметност“.

Извор: S. Behr, „Wassily Kandinsky and Dimitrije Mitrinovic;
Pan-Christian Universalism and the Yearbook 'Towards
the Mankind of the Future through Aryan Europe'“,
Oxford Art Journal, Vol. 15, No. 1, 1992, 82.

Фотографија 49:

Васо Чубриловић, Цветко Поповић и Иво Крањчевић су боравили у затвору у Зеници, одакле су следеће фотографије.

Нажалост идентификација личности није могућа.

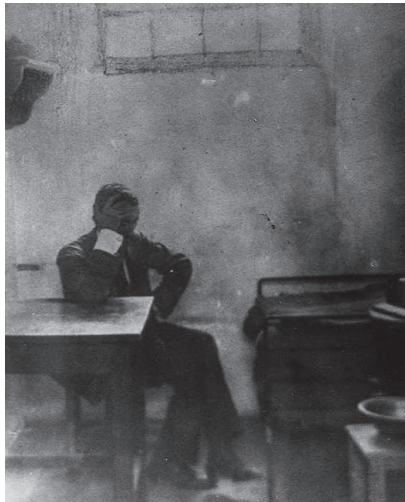
Извор: *Педагошки музеј Београд.*

Фотографија 50:

Затвор у Зеници.

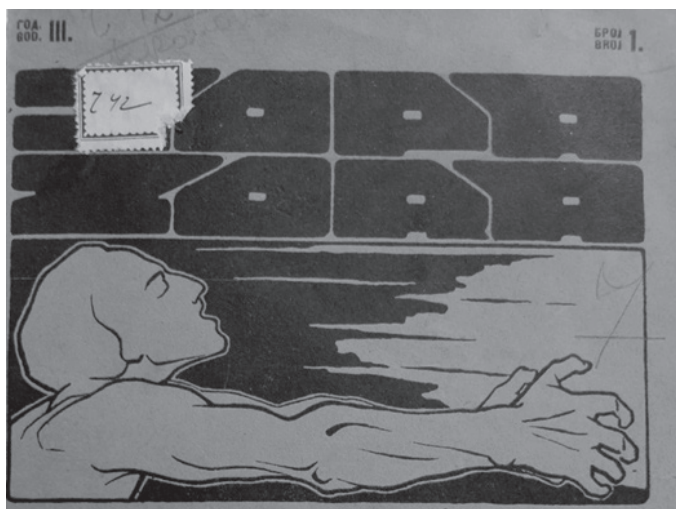
Извор: Педагошки музеј Београд.

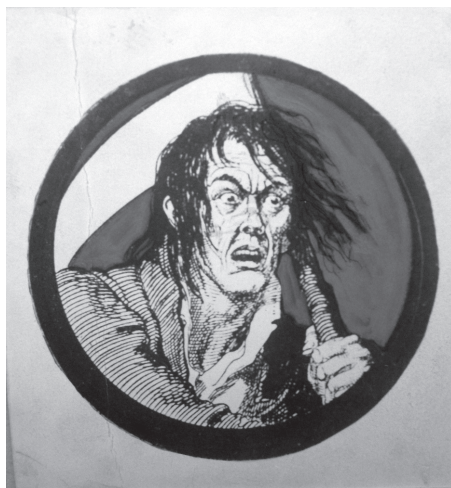
Фотографија 51:

Непознати младобосанац, Затвор у Зеници.

Извор: Педагошки музеј Београд.

Фотографија 52:
Мишићави мушкарац – насловна страна Зоре.

Фотографија 53:
Део књиге Петра Кропоткина,
пронађен код убијеног Богдана Жерајића.
Извор: Архив Босне и Херцеговине.

Фотографија 54:

Родитељи Гаврила Принципа.

Извор: Хисторијски музеј Босне и Херцеговине.

Иван Мештровић: РАТНА СПОМЕНИЦА.

Прилог 55:

Идејно решење Ивана Мештровића за медаљу
намењену учесницима Балканских ратова.

Извор: *Босанска вила, јануар, фебруар, март 1914, број 1-6.*

Фотографија 56:

Дочек Принципа и другова у Сарајеву.

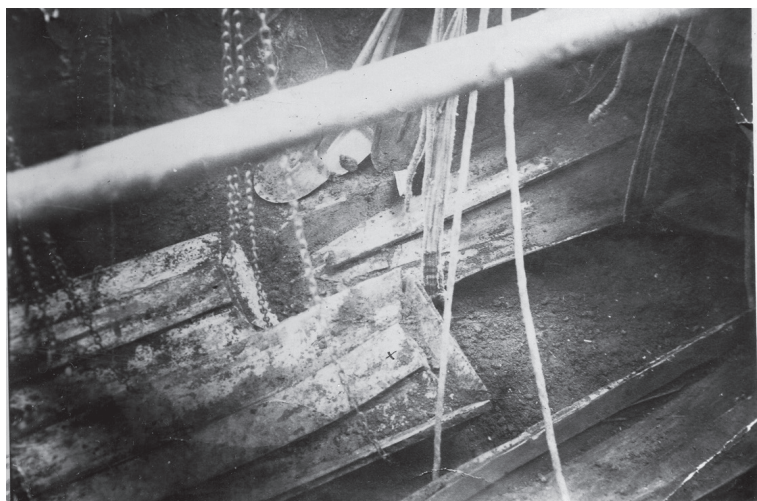
Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански аџенџаји 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 57:

Дочек Принципа и другова у Сарајеву.

Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански аџенџаји 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 58:

Ексхумација Гаврила Принципа, Недељка Чабриновића и
Трифка Грабежа.

Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански аџенџији 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 59:

Ексхумација Гаврила Принципа, Недељка Чабриновића и
Трифка Грабежа.

Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански аџенџији 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 60:

Гроб Гаврила Принципа у Сарајеву.

Извор: Народна библиотека Србије. Фотографија из албума:
Видовдански айенһајт 1914. године у Сарајеву. АФ 26.

Фотографија 61:

Прилог: Место атентата, април 2014. године.

Извор: Лична архива аутора.

СПИСАК ИЗВОРА:

Објављени извори:

Auswartiges Amt 1939/1941, Nr. 7, Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland, Berlin 1941.

В. Гађиновић: *ојлеги и њисма*, ур: Тодор Крушевац, Сарајево 1956.

Документи о сјољној њолийици Краљевине Србије, књ. 7, св. 2, 1/14 мај – 22. Јули/ 4 август, прир. В. Дедијер, Ж. Антић, Београд 1980.

Diplomatische Aktenstücke Zur Vorgeschichte Des Krieg 1914, Wien 1919.

Mlada Bosna – pisma i prilozii, ур: V. Bogićević, Sarajevo 1954.

Österreich-Ungarns Aussenpolitik : von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegeausbruch 1914. Band VIII, L. Bittner; H. Übersberger, Wien 1930.

Сарајевски ајенѡај – изворне сјенојрафске белешке са јавне расјраве ѡројив Гаврила Принципѡа и грујова, ур: В. Богићевић, Сарајево 1954.

The Origins of the First World War – Diplomatic and Military Documents, Ed. A. Mombauer, Manchester 2013.

Ј. Скерлић, *Писци и књије, I-IV*, Београд 1955.

Мемоари и сећања:

П. Л. Албала, *Тако је некад било*, Београд 2005.

Ј. М. Baernreither, *Fragments of a Political Diary*, London 1930.

Н. Баргуловић, *Од револуционарне омладине до ОРЈУНЕ – истѡријај јујословенској омладинској ѡокрејѡа*, Сплит 1925.

- V. Čerina, *Pjesme, proza, članci, eseji i zapisi*, Split 1977.
- R. Holbrooke, *To End a War*, New York 1997.
- Д. Јевђевић, *Сарајевски зајвореници*, репринт издања из 1953, оригинално објављено у Риму.
- Б. Јевтић, *Сарајевски ајенџај – сећања и ујисци*, Сарајево 1923.
- И. Крањчевић, *Ујомене једној учесника у Сарајевском ајенџају*, Сарајево 1954.
- Р. Парезанин, *Гаврило Принцип у Београду*, Београд 2013.
- Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, Београд 1969.
- Л. Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938.
- О. Tartaglia, *Veleizdajnik – moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla*, Zagreb 1928.
- Д. Ђосић, *Лична историја једној годба 1969–1980*, Београд 2009.

Споменице:

- Сјоменица Данила Илића, Сарајево 1922.
- Сјоменица Владимира Гађиновића, Сарајево 1921.

Часописи:

- Босанска вила*
Нова Евроја
Зора
Пијемонџ
Полијика
Срјски књижевни јласник

Књижевност:

- I. Andrić, „U ulici Danila Plića“, у: *Staze, lica, predeli*, Sarajevo 1976.
- I. Andrić, *Na Drini ćuprija*, Beograd 2012.
- И. Андрић, „Понекад се питам да ли то није нека врста мистичне казне за нас који смо преживели“, Идеје за књижевност, политичка и друштвена питања, год. 1, бр. 5, 17. новембар 1934.
- Н. Чернишевски, *Шта да се ради*, Београд 1947.
- М. Ђурић, *Водовданска еџика*, Загреб 1914.
- М. Krleža, *99 varijacija: lexicographica – eseji i zapisi*, Zagreb 1972.
- М. Krleža, *Zastave II*, Sarajevo 1976.
- Ј. Скерлић, *Писци и књије, I-IV*, Београд 1955.
- И. С. Тургењев, *Изабрана дела – књија IX, Очеви и деца*, Нови Сад 1973.
- М. Црњански, *Изабрана дела*, Ваљево 2007.

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ:

Расправе:

- S. Behr, „Wassily Kandinsky and Dimitrije Mitrinovic; Pan-Christian Universalism and the Yearbook ‘Towards the Mankind of the Future through Aryan Europe’“, *Oxford Art Journal*, Vol. 15, No. 1, 1992, 81-88.
- A. François, R. Lapidus, *Life and Will in Nietzsche and Bergson*, *SubStance*, 114, Vol. 36, No. 3.
- H. Hanak, „The New Europe 1916–1920“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 39, No. 93, (1961).
- P. Judson, 'L'Autriche-Hongrie e'tait-elle un empire?', *Annales: Histoire, Sciences sociales* 63, No. 3 (2008), pp. 563–596.
- T. Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, *Daedalus* 119/1, 1990.
- D. LaCapra, „Rethinking Intellectual History and Reading Texts“, *History and Theory*, Vol. 19, No. 3, 1980.
- Q. Skinner, „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and theory*, Vol. 8, No. 1, 1969.

Монографије:

- L. Albertini, *The Origins of the War of 1914 – Vol. II*, Oxford 1953.
- B. Anderson, *Imagined Communities*, London 2006.
- H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York 1979.
- J. Bakić, *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941*, Zrenjanin 2004.
- М. Бегих, *Јован Скерлић – човек и дело*, Београд 1966.
- Д. Берић, *Хрватско њравашићво и Срди*, Нови Сад 2005.
- Р. Бесаровић, *Из културној живојта у Сарајеву њод аустро-ујарском ујравом*, Сарајево 1974.

- Dž. Bilington, *Ikona i sekira*, Beograd 1988.
- C. E. Black, *The Dynamics of Modernization – A Study in Comparative History*, New York 1966.
- Ж. П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998.
- М. Bloch, *Historian's Craft*, Manchester 2002.
- F. Braudel, *On History*, Chicago 1982.
- N. Budak, M. Strecha, Ž. Krušelj, *Habzburzi i Hrvati*, Zagreb 2003.
- E. H. Carr, *What is history?*, New York 1987.
- C. Clark, *The Sleepwalkers – How Europe Went to War in 1914*, London 2012.
- B. Croce, *History as the Story of Liberty*, London 1941.
- В. Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд 1966.
- G. Delanty, *Formations of European Modernity – A Historical and Political Sociology of Europe*, London 2013.
- A. Djilas, *The Contested Country – Yugoslav Unity and Communist Revolution 1919 - 1953*, Cambridge 1991.
- I. Despot, *Balkanski ratovi 1912–1913 i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb 2013.
- W. Doyle, *Aristocracy and Its Enemies in the Age of Revolution*, Oxford 2009.
- A. M. Drozd, *Chernyshevskii's What Is to Be Done? – A Reevaluation*, Chicago 2001.
- Ж. Дига, *Културни животи у Европи на прелазу из 19. у 20. век*, Београд 2007.
- М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, Т. II, Beograd 1989.
- R. J. Evans, *The Coming of the Third Reich – How the Nazis Destroyed Democracy and Seized Power in Germany*, London 2004.
- Р. Еванс, *У одбрану историје*, Београд 2007.
- W. R. Everdell, *The First Moderns*, Chicago 1997.

- M. Ж. Живановић, *Пуковник Ајис: Солунски њроцес хиљаду девейсїто седамнаесїе – њрилої за њроучавање њолийичке исїорије Срдије од 1903. до 1918. њодине*, Београд 1955.
- Ф. Фире, *Радионица исїорије*, Сремски Карловци 1994.
- F. Furet, *Interpreting the French Revolution*, Cambridge 2001.
- J. L. Gadiss, *The Landscape of History – How Historians Map the Past*, Oxford 2002.
- D. Gajević, *Jugoslovenstvo izmedju stvarnosti i iluzija: ideja jugoslovenstva u književnosti početkom XX veka*, Beograd 1985.
- C. Geertz, *The Interpretation of Cultures – Selected Essays*, New York 1973.
- M. Gligorijević, *Rat i mir Vladimira Dedijera*, Beograd 1986.
- S. Grubačić, *Istorija nemačke kulture*, Sremski Karlovci, 2009.
- A. Hastings, *The Construction of Nationhood – Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge 1997.
- S. Hazareesingh, *The Legend of Napoleon*, London 2004.
- A. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty – Response to Decline in Firms, Organizations and States*, Cambridge 1970.
- J. Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, Zagreb 2006.
- M. Howard, *The First World War*, Oxford 2002.
- M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge 1985.
- W. M. Johnston, *The Austrian Mind – The Intellectual and Social History 1848–1938*, Los Angeles 1983.
- T. Judah, *The Serbs – History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, New Heaven 2000.
- P. Judson, *Exclusive Revolutionaries: Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire*, Ann Arbor, 1996.
- E. R. Kantowitz, *The World in the 20th Century – Vol. I The Rage of Nations*, Cambridge 1999.

- J. Keegan, *The First World War*, London 1998.
- G. Kenan, *The Decline of Bismarck's European Order – Franco Russian Relations 1875–1890*, Princeton 1979.
- I. Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hibris*, London 2000.
- H. Kissinger, *Diplomacy*, New York 1995.
- М. Ковић, *Западноевропске политичке идеје у Српском књижевном гласнику*, магистарски рад у рукопису.
- J. Кока, *О историјској науци*, Београд 1994.
- A. Kozuchowski, *The Afterlife of Austria – Hungary: The Image of The Habsburg Monarchy in Interwar Europe*, Pittsburgh 2013.
- T. Kruševac, *Bosansko – hercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo 1978.
- T. Крушевац, *Сарајево под аустроугарском управом 1878–1918*, Сарајево 1960.
- J. W. Langdon, *July 1914: The Long Debate 1918–1990*, Oxford 1991.
- K. Мајнхарт, *Eseji o sociologiji znanja*, Novi Sad 2009.
- M. Mann, *The Sources of Social Power Vol. II – The Rise of Classes and Nation States 1760–1914*, Cambridge 2003.
- A. Марино, *Модерно, модернизам, модерност*, Београд 1997.
- Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства – српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012.
- B. Матовић, *Српска модерна: културни обрасци и књижевне идеје*, Београд 2007.
- D. Mayers, *George Kennan and Dilemmas of US Foreign Policy*, New York 1988.
- J. Merriman, *The Dynamite Club – How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*, New York 2009.
- B. Маслеша, *Млада Босна*, Сарајево 1990.
- Dj. Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914 -1918*, Banjaluka 2011.

- A. Митровић, *Продор на Балкан: Србија у њановима Аустро-Угарске и Немачке 1908–1918*, Београд 2011.
- A. Mombauer, *The Origins of the First World War – Controversies and Consensus*, London 2002.
- W. Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge 2011.
- Ч. Николић, *Биографија Пера Слијейчевића*, Београд – Бања Лука 2013.
- R. Okey, *Taming Balkan Nationalism – The Habsburg ‘Civilizing’ Mission in Bosnia 1878–1914*, Oxford 2007.
- К. Орел, *Средња Европа – од идеје до историје*, Београд 2012.
- П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности: Златно доба – 1892–1918*, Београд 1995.
- П. Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768 - 2007*, Т. I, Нови Сад 2008.
- П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Београд 1994.
- М. Папић, *Школство у Босни и Херцеговини за време Аустро-Угарске окупације 1878–1918*, Сарајево 1972.
- D. G. Page, *Dimitrije Mitrović: Chameleon, Good European and Exiled Yugoslavist*, мастер рад у рукопису, одбрањен на Универзитету Британске Колумбије у Канади 2005. године.
- L. Perović, *Planirana revolucija*, Beograd 1988.
- E. Redžić, *Austromarksizam u jugoslavensko pitanje*, Beograd 1977.
- E. Said, *Orijentalizam*, Beograd 2008.
- C. E. Schorske, *Fin de Siècle Vienna – Politics and Culture*, New York 1981.
- L. Silber, A. Little, *Yugoslavia: Death of a Nation*, New York 1997.
- A. Sked, *The Decline and Fall of Habsburg Empire 1815–1918*, London 1989.
- Q. Skinner, *Visions of Politics – Vol. I Regarding Method*, Cambridge 2002.
- P. Simkins, G. Jukes, M. Hickey, *The First World War – A War to End All Wars*, Oxford 2003.

- A. Smith, *National Identity*, London, New York 1991.
- N. Stone, *Europe Transformed 1878–1918*, London 1999.
- H. Strachan, *The First World War – Vol. I To Arms*, Oxford 2001.
- A. Тејлор, Хабзбуршка монархија 1809–1918, Београд 2001.
- M. Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford 2009.
- K. Tonkin, *Joseph Roth's March Into History*, New York 2008.
- Г. Де Торе, *Историја авангардних књижевности*, Сремски Карловци 2001.
- N. Dj. Trsic, *Sarajevski atentat u svetlu bibliografskih podataka*, Sarajevo 1960.
- C. Verhoeven, *The Odd Man Karakozov – Imperial Russia Modernity and the Birth of Terrorism*, Ithaca, London 2009.
- P. Вучковић, *Поетика српске авангарде*, Београд 2011.
- М. Јанин Чалић, *Историја Југославије у 20 веку*, Београд 2013.
- B. Ђоровић, *Односи Србије и Аустро-Угарске у 20. веку*. Београд 1992.
- S. Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878 do 1918 na primjeru književnih tekstova*, Zagreb – Sarajevo 2013.
- J. Winter, A. Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies – 1914 to Present*, Cambridge 2005.
- R. Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge 1979.
- L. Wolff, *The Idea of Galicia – History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010.

Зборници радова:

The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought, ed: G. S. Jones, G. Claves, Cambridge 2011.

The Cambridge History of Russia – Vol. II Imperial Russia 1689–1917, ed: D. Lieven, Cambridge 2006.

Engaging Europe – Rethinking a Changing Continent, Ed: E. Gould, G. J. Sheridan, London 2005.

The History of Political Thought in National Context, Ed: D. Castiglione, I. Hampsher – Monk, Cambridge 2001.

Историја – лексикон њојмова, ур: Р. Ван Дилмен, Београд 2010.

Јован Скерлић у српској књижевности 1877–1977, Ур: П. Палавестра, Београд 1980.

Кријички речник Француске револуције, ур. Ф. Фире, М. Озуф, Сремски Карловци 1994.

The Last Years of Austria – Hungary: A Multi – National Experiment in Early Twentieth Century Europe, Ed: M. Cornwall, Exeter 2006.

The Oxford Companion to Comparative Politics, Ed: J. Krieger, Oxford 2012.

Традиционално и модерно у српским часописима на њојчејку века: 1895–1914, ур: С. Пековић, В. Матовић, Београд 1992

Новински текстови:

М. Bazdulj, „Југославија или ништа: ништа“, *Vreme*, 24. април 2014.

М. Bazdulj, „Srećan rođendan, gospodine Hitler“, *Vreme*, 31. октобар 2013.

С. Clark, „The First Calamity“, *London Review of Books*, Vol. 35, No. 16, August. 2013.

М. Mazower, „Once There Was a Bridge Named After Him“, *London Review of Books*, Vol. 36, No. 20, 23 October 2014.

ИНДЕКС ИМЕНА:

- Аквински Тома 229
Александар II - руски цар 37, 82, 199, 263
Аденауер Конрад 10, 11
Адлер Виктор 31
Амброжић Мирослав 76, 171
Андерсон Бенедикт 105, 259
Андрејев Леонид 258
Андрић Иво 9, 21, 22, 63, 67, 72, 88, 89, 90, 139, 153, 163, 188,
249, 267, 277, 278, 279, 367
Арент Хана 54
Аристотел 93, 228
- Баздуљ Мухарем 188
Бакић Јово 2, 9, 187, 188
Бакуњин Михаил 28, 93, 232, 233, 263, 264, 265
Бановић Страхиња 118, 222, 225, 319
Бартулица Милостислав 124
Бартуловић Нико 72, 83, 87, 116, 117, 120, 123, 124, 169, 170,
176, 178, 184, 185, 230, 365
Бах Вјекослав 175
Белел Август 22
Бенко Исидор 79, 99
Бергсон Анри 157, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 276, 283
Бернрајтер Јозеф 29, 70
Бернштајн Едуард 31, 98
Берхтолд Леополд 13, 121
Бјернстјерне Бјернсон 112, 169
Блед Жан-Пол 48, 49, 50, 111, 127, 128, 269
Блек Сирил 203
Блок Марк 52, 57, 271
Бобриков Николај 42, 256

Богићевић Војислав 12, 23, 60, 365
Бродел Фернан 57
Броз Јосип - Тито 34
Буковац Ђулага 171
Бурбонски Сикст 290
Буржоа Леон 220, 221, 227, 228, 247
Буркхарт Јакоб 26, 27

Варагић Јово 64
Варешанин Маријан 36, 37, 101, 151, 200, 273, 314, 315
Вервает Стејн 48, 97, 98, 99, 100, 107
Верхарен Емил 159
Видаковић Милош 64, 93, 144, 154, 155, 161, 239, 240, 251,
254, 291
Вилхелм II - немачки цар 258
Винавер Станислав 222
Вебер Макс 36, 292
Велимировић Николај 133
Верфел Франц 281
Влах-алија 225
Војновић Иво 165
Вол Роберт 148
Вучковић Радован 108, 146, 158, 165, 230, 235, 236, 238, 239,
373

Гађиновић Владимир 36, 37, 59, 60, 61, 64, 65, 68, 71, 75, 77,
80, 83, 90, 93, 94, 113, 115, 117, 132, 152, 160, 161, 162, 164,
167, 172, 175, 198, 199, 201, 203, 205, 209, 211, 212, 213, 221,
222, 225, 228, 233, 237, 240, 244, 245, 246, 247, 250, 252, 253,
259, 260, 261, 262, 264, 267, 268, 283, 284, 295, 290, 302, 317,
320, 331, 337, 365, 366
Гедис Џон Луис 39
Горки Максим 108, 223, 258, 262, 321
Грабеж Трифко 60, 84, 109, 153, 175, 190, 266, 267, 278, 281,
282, 290, 329, 336, 362

Дачић Живојин 249
Дедијер Владимир 15, 18, 25, 26, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 67, 240, 289, 365, 369
Дедијер Јевто 152
Декарт Рене 142
Дилтај Вилхелм 143, 144
Димитријевић Драгутин – Апис 18, 23, 34, 60, 286
Дојчић Стјепан 200, 257
Достојевски Фјодор Михајлович 74, 93, 158, 262, 321

Ђилас Алекса 39
Ђукић Лазар 175
Ђурић Милош 223, 225, 226, 236, 242, 243, 367

Екмечић Милорад 38, 63, 66, 69, 86, 87, 103, 112, 146, 150, 151,
154, 164, 169, 189, 207, 212, 217, 236, 240, 241, 243, 248, 264, 369
Енгелс Фридрих 97

Жанин-Чалић Мари 53, 69, 71, 75, 93, 109, 121, 180, 230, 373
Жељабов Андреј 37, 259, 304, 311
Жерајић Богдан 36, 37, 38, 68, 74, 80, 101, 115, 136, 151, 161,
164, 197, 198, 209, 212, 222, 231, 245, 250, 252, 260, 261, 262,
267, 273, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 314, 315,
317, 320, 325, 326, 337, 358
Живановић Милан Ж. 19, 62, 370
Жорес Жан 93, 257

Заичевски Петар Григорјевич 253
Занд Карл Лудвиг 37, 216, 251
Зола Емил 230, 238
Зрински Петар 176

Ибзен Херник 93, 108
Илић Данило 32, 33, 61, 90, 101, 103, 108, 114, 129, 175, 209,
215, 231, 232, 233, 237, 258, 263, 281, 289, 335, 339, 366

Илић Тодор 240
Исовић Сафет 291

Јагић Ватрослав 121
Јевђевић Доброслав 59, 74, 75, 92, 105, 106, 114, 131, 150, 163,
171, 175, 176, 178, 198, 199, 210, 212, 214, 217, 221, 231, 236,
237, 243, 249, 260, 263, 264, 265, 279, 366
Јевтић Боривоје 39, 59, 63, 64, 65, 69, 70, 73, 74, 80, 83, 85, 87,
92, 93, 106, 109, 110, 113, 117, 123, 129, 143, 144, 145, 150,
166, 169, 170, 178, 198, 201, 242, 244, 245, 246, 250, 259, 263,
282, 286, 366
Јозеф Франц – цар Аустро - Угарске 48, 49, 103, 128, 137, 140,
265, 369
Јонеско Ежен 45
Јукић Лука 67, 74, 151, 163, 171, 178, 179, 185, 198, 228, 256, 261

Кавур Камило 213
Калај Бењамин 23, 78, 103, 105, 135
Каљајев Иван 257
Кандински Василије 94, 154, 287, 355
Карађорђе 24, 120, 248
Карађорђевић Александар - краљ 286
Карађорђевић Петар - краљ Србије 82, 133
Каракозов Димитрије 199
Кардучи Ђозуе 37, 308
Карлајл Томас 166
Кауцки Карл 22, 31, 97
Кашанин Милан 69, 160
Кватерник Еуген 175, 176
Кенан Џорџ 46
Кигер Џон 292, 293
Кисинџер Хенри 46
Кларк Кристофер 51, 54, 55, 293
Климент Густав 70
Колас барон 146

Колингвуд Робин 25
Конрад Ђерђ 45
Косанчић Иван 119
фон Коцебу Август 37, 251
Коцебу Карл 216
Кочић Петар 63, 64, 107, 149, 190
Краљевић Марко 118
Крањчевић Иво 14, 59, 77, 85, 110, 114, 117, 125, 180, 181, 199,
202, 245, 262, 266, 280, 332, 356, 366
Крлежа Мирослав 17, 19, 20, 21, 22, 42
Кристан Етбин 32
Кроче Бенедето 39, 154
Кропоткин Петар 9, 28, 144, 146, 201, 221, 228, 231, 246, 247,
258, 262, 263, 264, 265, 266, 358
Круљ Вукан 152
Кундера Милан 45, 47

де Лавле Емил 38, 229
Лазаревић Бранко 118, 119
Лакапра Доминик 25
де Ламартин Алфонс 195
Лебл Франтишек 282
Линколн Абрахам 267
Ле Бон Гистав 93
Лебл-Албала Паулина 113, 132
Летица Евгеније - митрополит 139

Љубибратић Драгослав 20, 38, 53, 59, 60, 67, 86, 87, 89, 92, 115,
124, 177, 184, 185, 186, 209, 212, 217, 219, 231, 232, 244, 245,
249, 252, 263, 264, 265, 295

Мазовер Марк 55
Малиган Вилијам 52
Магрис Клаудио 47
Мајнхајм Карл 33, 39, 74, 140, 141

Ман Мајкл 72
Ман Хајнрих 156
Мара Жан-Пол 143
Маринети Филипо 93, 154, 235, 281
Марјановић Милан 132
Марк Франц 94
Маркес Габријел Гарсија 41
Марковић Светозар 157
Масарик Томаш 56, 112, 247, 248, 249, 250, 293
Маслеша Веселин 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 42, 66, 78,
87, 90, 260, 261, 371
Матош Антун Густав 28
Мацини Ђузепе 9, 38, 107, 144, 171, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
231, 248, 275
Меримен Џон 258
Мехмедбашић Мухамед 14, 53, 286
Мештровић Иван 21, 165, 180, 205, 223, 240, 276, 360
Мијушковић Јован 192, 202, 214, 217, 218
Миклоши - епископ 41, 256
Милишић Јелена 295
Митриновић Димитрије 20, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 79, 80, 89,
90, 91, 94, 117, 124, 140, 143, 147, 150, 153, 154, 158, 159, 165,
170, 173, 174, 175, 176, 179, 182, 185, 186, 189, 191, 196, 201,
202, 204, 205, 206, 210, 221, 228, 235, 236, 241, 243, 244, 245,
248, 260, 271, 276, 287, 288, 297, 355
Мост Јохан 231, 232
Мрас Драгутин 64, 245, 281
Музил Роберт 47
Мурат - султан 225
Мусулин - барон 120

Натансон Марк Андрејевич 94
Наполеон III – француски цар 37, 54, 251, 259, 311
Настасијевић Момчило 134
Нечајев Сергеј 255, 261

Ниче Фридрих 93, 154, 157, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 276

Оберданк Гиљермо 256

Обилић Милош 35, 39, 119, 178

Оки Робин 53, 97, 149, 206

Орел Катрин 30, 48, 51, 372

Орсини Фелиће 37, 251

Павловић Милорад - Крпа 249

Палавестра Предраг 66, 75, 88, 89, 90, 93, 94, 114, 119, 128,
142, 149, 153, 154, 155, 157, 158, 161, 165, 168, 179, 180, 201,
204, 228, 229, 239, 240, 247, 260, 261, 267, 372, 374

Палах Јан 41

Пандуровић Сима 158, 168

Папенхајм Мартин 61, 91, 149, 189, 198, 201, 282

Папић Митар 79, 81, 82, 86, 177, 372

Пашић Никола 49, 117, 287, 288, 289

Перовска Софија 37, 38, 259, 263, 312

Перуновић Перун 39, 222

Петковић Дис Владислав 153

Петровић Петар Његош 35, 176, 248, 282

Пјанић Милош 63, 73, 92, 124, 186, 245, 249

Платон 93

фон Плеве Вјачеслав 257

Плеханов Георгије Валентинович 262

Поповић Богдан 88, 153, 237, 239

Поповић Васиљ 211, 212, 215, 216, 217

Поповић Душан 31

Поповић Цветко 42, 43, 59, 70, 85, 87, 103, 122, 124, 125, 126,
133, 176, 179, 185, 187, 192, 199, 232, 235, 236, 245, 263, 267,
268, 285, 302, 332, 334, 356, 366

Потоцки Андреј 38, 109, 256

Поћорек Оскар 123, 125, 137, 273, 343, 344

Принцип Јово 294

Принцип Гаврило 12, 15, 17, 18, 20, 23, 38, 39, 42, 52, 55, 59, 60,
61, 62, 63, 67, 68, 69, 74, 77, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 102, 106,
119, 123, 124, 127, 134, 136, 149, 150, 153, 154, 168, 171, 177, 178,
183, 184, 185, 186, 188, 189, 198, 199, 201, 209, 211, 217, 219, 221,
231, 232, 243, 245, 260, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 274, 275,
277, 278, 279, 280, 281, 282, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296,
297, 323, 329, 330, 338, 339, 345, 348, 359, 361, 362, 363, 365, 366

Принцип Никола 53

Путник Радомир 120

Пфефер Лео 13, 14, 61, 199, 264, 334, 335, 336

Радовић Драго 85, 91

Ранковић Александар 24

Рахметов 252, 253, 254, 255

Редлих Јозеф 116

Рекли Елизе 283

Ренер Карл 31, 32, 33, 193

Рибо Александар 290

Рилке Рајнар Марија 154

Робеспјер Максимилијан 243

Русо Жан-Жак 93, 220

Рутнер Клеменс 97, 100, 101

Руфини Ђакопо 37, 304

Савинков Борис 257

Сади Карно 257

Саид Едвард 9, 10, 57

де Сент-Жист Луј Антоан 219

Симјан Франсоа 269

Ситон-Вотсон Роберт Вилијам 55, 121

Сичињски Мирослав 38, 41

Сипјагин Димитрије 257

Слијепчевић Перо 29, 39, 60, 64, 70, 117, 133, 149, 158, 172, 173,
178, 202, 204, 211, 224, 225, 236, 247, 248, 264, 284, 285, 372

Скед Алан 49, 99

Скерлић Јован 28, 66, 72, 109, 111, 113, 120, 131, 132, 133, 134,
139, 142, 145, 146, 147, 151, 153, 154, 157, 160, 162, 166, 167,
170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 187, 190,
193, 194, 195, 203, 204, 205, 207, 209, 211, 230, 236, 237, 238,
295, 365, 367, 368, 374

Скинер Квентин 11, 16, 57

Смодлака Лука 108

Сорел Жорж 283

Стајић Васа 124, 132, 170

Старчевић Анте 176

Степњак Сергеј - Кравчински 258, 263, 264

Стиковић Јанко 22

Стојановић Младен 93, 245

Столипин Петар 257

Супило Франо 87

Танкосић Војислав 60

Тартаља Оскар 59, 66, 67, 82, 83, 117, 120, 125, 161, 162, 164,
168, 176, 186, 223, 249, 260

Тејлор Алан 48, 49, 50, 55, 373

Толстој Лав Николајевич 154, 155, 265

Топлица Милан 119

Троцки Лав 75, 164, 246, 284, 285

Туцовић Димитрије 32, 129

Ђоровић Владимир 41, 64, 84, 115, 116, 117, 121, 123, 150, 153,
155, 160, 215, 231, 249, 254, 256, 258, 264, 373

Уберсбергер Ханс 18, 19

Ујевић Тин 107, 117, 118, 119, 124, 130, 132, 162, 170, 171, 180,
222, 223, 254

Фемферт Франц 156

Фердинанд Франц 12, 13, 14, 17, 36, 49, 142, 179, 199, 266,
269, 276, 277, 290, 340, 341, 344, 345, 350

Фире Франсоа 11, 12, 220, 370, 374
Фихте Јохан Готлиб 215, 216, 275
Фишер Фриц 10, 11
Франкопан Фран Крсто 176
Фројд Сигмунд 70
фон Хојос Александар 14, 121

Цвијић Јован 22
Цесарец Август 50, 198, 267
Цистлер Рудолф 61
Цувај Славко 67, 151, 163, 171, 178, 179, 180
Црњански Милош 23, 26, 176, 248, 367

фон Хабзбург Карл 294
фон Хабзбург Ото 50
Хафисбеговић Иљас 52
Хајне Хајнрих 182, 195
Хејстингс Ендрју 51
Хектор 225
Херак Јаков 22
Херцен Александар 28, 144, 147, 231, 260, 262, 264, 267
фон Хецендорф Франц Јосеф Конрад 84
Хиршман Алберт 196
Хитлер Адолф 10, 17, 18, 19, 44, 45, 48, 51
Хлинка Андреј 103
Хобсбаум Ерик 12, 98
Холбрук Ричард 52
Хорације 169
Хорват Јосип 23, 24, 262
Хребелановић Лазар - кнез 35, 118, 222, 224, 225, 319
Хрох Мирослав 174

Чабриновић Вукосава 243
Чабриновић Недељко 33, 36, 60, 76, 95, 107, 108, 120, 125, 127,
130, 148, 149, 152, 169, 170, 171, 190, 212, 232, 260, 261, 263,
266, 278, 280, 281, 282, 290, 324, 327, 338, 345, 362

Чемберлен Хјустон Стјуарт 287
Черина Владимир 50, 67, 116, 117, 130, 146, 150, 151, 164, 186,
198, 204, 249
Чернишевски Николај 28, 146, 231, 246, 252, 253, 254, 255,
367
Чеслав Милош 294
Чубриловић Васа 62, 84, 134, 143, 181, 185, 285, 286, 328, 332,
333, 356
Чубриловић Вељко 82, 281, 339
Џадсон Питер 97
Џат Тони 47

Шантић Алекса 72, 119, 160, 282
Шауман Еуген 256
Шекспир Вилијам 10, 57
фон Шенерер Георг 17
Шилер Фридрих 37
Шола Војислав 151
Штросмајер Јосип Јурај 22, 248

Милош Војиновић
ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ МЛАДЕ БОСНЕ

Уредник
Дејан Мастиловић

Лектор:
Наташа Анђелковић

Прелом:
Младен Миливојевић

Штампа
Филип Вишњић
Београд, 2015.

Тираж
500 примерака

<http://www.filipvisnjic.co.rs>
komercijala.filipvisnjic@ikom.rs
+381 11 37 50 161

ISBN
978-86-6309-096-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329.17(=163)(497.15)“19“

323.1(=163.41)(497.15)“19“

327(497.11:436-89)

94(497.15)“19“

ВОЈИНОВИЋ, Милош, 1989-

Политичке идеје Младе Босне / Милош Војиновић. - Београд : „Филип Вишњић“, 2015 (Београд : „Филип Вишњић“). - 374 стр. : илустр. ; 21 см. - (Посебна издања / [„Филип Вишњић“])

Тираж 500. - Прилози: стр. 297-363. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 365-374.

а) Млада Босна - 20в

б) Српско питање - Босна и Херцеговина - 20в

с) Србија - Аустроугарска

COBISS.SR-ID 217839884